

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯСЕЛЬСЬКА НАТАЛЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 347.97/.99

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СУДУ
В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

Н. М. Ясельська

Науковий керівник
Головка Людмила Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Ясельська Н. М. Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена: по-перше, необхідністю комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах ЄС; по-друге, прагненням обґрунтувати перспективи вдосконалення української системи електронного правосуддя шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту; по-третє, потребою визначення ефективних механізмів забезпечення доступу до правосуддя в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах надзвичайного та воєнного стану, роблячи акцент на впровадженні та використанні систем електронного правосуддя.

Досліджуючи понятійно-категорійний апарат, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах щодо концепції електронного правосуддя, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд», з'ясовано, що сьогодні все ще не існує єдиного загальнонаукового підходу. Встановлено, що ключовий зміст цих термінів, фактично, однаковий та окреслюється як характеристика різних можливостей використання (застосування) цифрових технологій у судочинстві. Запропоновано власне авторське визначення поняття «електронного правосуддя», під яким слід розуміти комплексну систему, що функціонує на базі інтеграції у неї новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), завданням якої є поліпшення здійснення судових процесів, полегшення доступу до правосуддя та вдосконалення функціонування системи судочинства загалом.

Встановлено, що широке впровадження та розвиток систем електронного правосуддя, що базується на стрімкій інтеграції новітніх цифрових технологій, породжує необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватись цими цифровими технологіями – «цифрова компетентність». Введено в науковий обіг поняття «цифрова компетентність у правосудді», під яким запропоновано розуміти наявність відповідної цифрової компетенції для суддів та працівників апарату суду, необхідної для виконання завдань їх професійної діяльності, а також достатня кількість цифрових навичок, знань та вмінь громадян, необхідних для розуміння та застосування цифрових технологій в судових системах. Констатовано, що поняття «цифрова компетентність» передбачає не тільки наявність таких навичок та знань, а й готовність осіб здобувати відповідні уміння та навички.

Вперше сформовано термін «цифрова справедливість», як різновид справедливості, під яким слід розуміти таке проєктування, розроблення та застосування цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системах електронного правосуддя, що спрямоване на зменшення потенційної шкоди їх використання у вигляді ризиків упередженості, дискримінації та непрозорості. Досліджено, що можливість впровадження та використання цифрових технологій в систему електронного правосуддя потребує відповідність цієї технології всім складовим гарантіям цифрової справедливості, а саме: 1) виключення всіх ризиків їх використання: упередженість, дискримінація, непрозорість та технологічна вразливість; 2) довіра суб'єктів використання технологій; 3) розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення), що здійснюють вплив на осіб; 4) підзвітність, що передбачає можливість простежити весь ланцюг (процес) роботи цифрових технологій від початку до результату.

Окреслено ключові історико-правові етапи становлення сучасної системи електронного правосуддя України: 1) 2012–2014 рр. – зародження концептуальних та стратегічних основ створення системи електронного правосуддя; 2) 2017 р. – вперше на законодавчому рівні система електронного

правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС); 3) 2021 р. – законодавче встановлення поетапного впровадження підсистем ЄСІТС та повноцінного початку функціонування трьох підсистем: Електронний суд, Електронний кабінет та підсистема відеоконференцз'язку; 4) 2021–2024 рр. – стратегічне спрямування державної політики на доопрацювання та розширення функціональних можливостей як вже працюючих, так і нових підсистем ЄСІТС, в тому числі шляхом технологічного розширення системи ЄСІТС за рахунок технологій штучного інтелекту.

На підставі аналізу нормативно-правових актів та рішень органів суддівського самоврядування у сфері запровадження, розвитку та функціонування системи електронного правосуддя, визначено наступні переваги системи ЄСІТС на даній стадії її функціонування: 1) заощадження значної кількості часу, як у користувачів системи, так і у працівників апарату суд і суддів; 2) створення ключового фундаменту для переведення розгляду судових справ в повністю електронну форму; 3) можливість швидкого доступу до всіх матеріалів справи в будь-який час та в будь-якому зручному місці; 4) заощадження коштів, шляхом забезпечення альтернативної можливості відправки та отримання процесуальних документів, а також коштів суду на папір, принтери та папки судових справ; 5) пришвидшення строку розгляду справи, що досягається шляхом перенаправлення часу, який би витрачався на поштову пересилку документів; 6) виключення корумпованої складової, завдяки автоматизованому розподілу справ між суддями; 7) забезпечення реалізації таких принципів як доступ до правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, що забезпечується можливістю отримати всю інформацію щодо справи в Електронному кабінеті, а також брати дистанційну участь у розгляді своєї справи; 8) забезпечення швидкого та якісного взаємного обміну між судами та державними структурами, а також можливість електронного доступу до всіх державних реєстрів.

Виявлено, що на даному етапі впровадження та використання вже функціонуючих підсистем ЄСІТС все ще існують певні чинники, які гальмують

повноцінне запровадження української системи електронного правосуддя. З'ясовано, що до основних проблем належать: 1) недоліки програмно-технічного забезпечення, а саме: недостатнє технічне оснащення суду та судових установ; захист даних та розмір сховищ для їх зберігання; 2) функціонально-технічні особливості, зокрема: проблеми відсутності повноцінної інтеграції між підсистемами ЄСІТС; недопрацьовані механізми авторизації (ідентифікації) користувачів системи; існуюча підсистема відеоконференцзв'язку не використовує повною мірою всі наявні мультимедійні можливості технологій аудіо- та відеозв'язку; 3) недоліки роботи підсистеми Електронний суд, в тому числі: обмежені технічні можливості для завантаження електронних документів через модуль; не всі суди під'єднані до підсистеми Електронний суд, а використовують інше програмне забезпечення, яке є несумісним з функціонуванням вказаної системи; наявність постійних технічних збоїв; неможливість коригувати шаблони документів, які розміщені в системі ЄСІТС; недостатня кількість зареєстрованих користувачів в модулі Електронний суд; 4) проблеми одночасного обігу як паперових, так і електронних процесуальних документів.

Встановлено, що сучасний стан розвитку діджиталізації окреслює перспективу для розширення меж інтеграції в систему електронного правосуддя новітніх і більш розвинених автоматизованих рішень, таких як штучний інтелект.

З'ясовано, що у науковій спільноті та законодавстві відсутня єдина загальновизнана дефініція поняття штучний інтелект, що спонукало до формування авторського поняття «штучний інтелект у судовій системі», під яким слід розглядати певну сукупність цифрових технологій, що поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологіями та обчислювальними потужностями, використання якої дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї судової системи та надати суддям зручну, дієву технічну підтримку і допомогу при розгляді судових справ.

Проведений аналіз фундаментальних міжнародних документів в сфері використання технологій штучного інтелекту (Етична хартія, Біла книга

з штучного інтелекту, Керівництво по штучному інтелекту та захисту даних) дав можливість виявити основні вимоги для впровадження технологій штучного інтелекту в судову систему, серед яких: недискримінація (недопущення упередженості, утиску прав та посилення дискримінації осіб, особливо щодо вразливих категорій); безпека та конфіденційність (використання штучного інтелекту повинно мати достатній технологічний захист, а також передбачати відповідальність за втручання в роботу технологій і систем штучного інтелекту); прозорість та ефективність (процедура розроблення та впровадження штучного інтелекту повинна бути максимально відкритою та прозорою й обов'язково передбачати наявність інструкцій та пояснень для користувачів); контроль і нагляд з боку людини (на будь-якій стадії прийняття рішення системи на базі штучного інтелекту її функціональність повинна бути чітко передбачена і відповідати певній процесуальній процедурі).

На підставі дослідження досвіду країн Європейського Союзу та України у сфері використання штучного інтелекту окреслено дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем (у Нідерландах – система Magontslag.nl та Oxres, у Німеччині – система Argumentum, в Україні – система Касандра); потенційна заміна суддів (на прикладі інтелектуальної системи прийняття рішення в адміністративних справах у сфері порушення незначних правил дорожнього руху, що має назву KI-BOS).

Обґрунтовано, що технології штучного інтелекту мають величезний потенціал для підтримки електронних судових систем. Саме можливість постійного оновлення та самовдосконалення систем штучного інтелекту наділяє ці системи перспективою забезпечення своєчасного та якісного правосуддя в період адаптації до умов невідпінної цифрової трансформації. Це відкриває нові можливості, шляхом усунення людської упередженості та технічних помилок, пришвидшення процедури розгляду судової справи, економії часу, а також дозволить якісно покращити судовий процес.

Запропоновано на теоретичному рівні модель української системи електронного судочинства ЄСІТС 2.0, що функціонує на базі діючої Єдиної

судової інформаційно-телекомунікаційної системи та містить у собі широке використання технологій штучного інтелекту у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя та фактично, здатна замінити помічника судді. Змодельована система ЄСІТС 2.0 може стати помічником у розгляді господарських справ, що розглядаються як в наказному провадженні, так і у звичайному (чи спрощеному).

Встановлено, що в процесі практичної побудови судової системи з можливістю заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах, їх розроблення на базі української системи правосуддя зіштовхнеться із низкою проблем: 1) відсутність повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на даному етапі маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони).

Констатовано, що в майбутньому українська система електронного правосуддя та штучний інтелект будуть взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. При цьому, в деяких випадках (щодо незначних категорій справ) системи штучного інтелекту будуть наділені функціями повного автономного прийняття остаточних рішень, а у більшості випадків – відігравати важливу доповнюючу роль, фактично замінюючи при цьому секретаря та помічника судді (як приклад ЄСІТС 2.0).

Досліджено, що навіть в умовах введеного на території України воєнного стану суди мають здійснювати судову владу та повинні будь-що функціонувати відповідно до своєї інституційної ролі та призначення. Не дивлячись на те, що на території України йдуть постійні бойові дії, українські суди продовжують здійснювати правосуддя, використовуючи весь інструментарій системи ЄСІТС, який інтенсивно розвивався та удосконалювався в період пандемії. При цьому, напрацьований під час пандемії досвід у сфері поглиблення можливостей

діджиталізації під час доступу до правосуддя тепер не тільки активно використовується, а й еволюціонує під час воєнного стану.

З'ясовано, що хоча урядом України та органами суддівського самоврядування і було вжито всіх можливих заходів, спрямованих на повноцінне функціонування судів та на забезпечення гарантованого державою права на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану, проте залишилися певні проблеми, що потребують подальшого вирішення і нормативного регулювання, а саме: 1) проблема відсутності чіткої процедури фізичної передачі судових справ від суду, який призупинив свою діяльність, до суду яким було передано розгляд цих справ за підсудністю; 2) постійно зростаюча перевантаженість судів та суддів; 3) катастрофічний брак суддів, працівників судового апарату, секретарів та помічників суддів; 4) проблеми відрядження суддів з територій, на яких ведуться активні бойові дії, до тих судів, куди передана підсудність справ; 5) проблеми, що продиктовані характером та інтенсивністю військових дій, зокрема: перебої в роботі реєстрів та пошти; масштабна евакуація населення з України; повітряні тривоги та ракетні обстріли; руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що запровадження пришвидшеного переходу на електронний формат розгляду судових справ шляхом повноцінного функціонального запуску всіх підсистем ЄСІТС дозволить частково вирішити та повністю мінімізувати наслідки вищевказаних проблем.

Опираючись на статистичні дані звітів CEPEJ та EU Justice Scoreboard за показниками ефективності розгляду судових справ та рівнем інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у судові системи, детально розглянуто приклади передової практики, які були спрямовані на підтримку систем правосуддя (на прикладі країн з найвищим (Польща і Італія), середнім (Естонія і Австрія) та найнижчим (Литва) показником ефективності), роблячи акцент на впровадженні та використанні електронного судочинства як найбільш ефективного механізму забезпечення права на доступ до правосуддя у період пандемії. На підставі проведеного аналізу, констатовано, що не тільки використання вже існуючих елементів електронного правосуддя є панацеєю

в умовах надзвичайної ситуації (яскравим прикладом є Литва, яка маючи високий рівень інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в судову систему не змогла скористатися цим потенціалом, та абсолютно протилежний досвід Польщі). Проте, ці данні також підтверджують, що у більшості країн робота судових органів в період COVID-19 була стабільною, оскільки вимушені заходи фізичного дистанціювання стимулювали перехід на віддалені електронні форми співпраці суду та сторін провадження, що вже і так давно функціонували та використовувалися в цих країнах (до прикладу, Естонія, Австрія та Італія).

Аргументовано, що криза в сфері охорони здоров'я наочно продемонструвала, що лише судові системи, оснащені технологічними інструментами електронного правосуддя, можуть гарантувати роботу судів та доступ до правосуддя. Завдяки електронному документообігу, інтегрованим електронним судовим системам та дистанційним слуханням можна управляти багатьма судовими процесами, не зважаючи на обмеження пересування і вимоги соціального дистанціювання. Окрім того, пандемія «підсвітила» явну необхідність перегляду вже існуючих рішень в сфері доступу до правосуддя та стимулювала до пошуку та впровадженню нових цифрових інструментів. Водночас, судові системи країн ЄС зіштовхнулися з новими проблемами, що наочно висвітлили як слабкі, так і сильні сторони вже існуючих механізмів електронного судочинства. Ті країни, що вже мали відповідні технології електронного документообігу, електронні можливості для проведення віддалених судових засідань в режимі відеоконференцз'язку, набагато краще впоралися з викликами та обмеженнями пандемії. При цьому, уряд цих країн лише здійснював певне коригування процедури здійснення судового розгляду на базі вже існуючих механізмів, що дозволило збільшити їх ефективність та потенціал.

За результатами дослідження досвіду країн Європейського Союзу при використанні ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії, запропоновано наступні пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя: 1) об'єктивна потреба у вдосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування

використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах; 2) спрямувати державну політику країн на підвищення рівня цифрової компетентності у сфері використання електронного правосуддя як суддів та працівників судів, так і громадян; 3) забезпечити рівноцінний доступ до систем електронного судочинства, акцентуючи увагу на вразливі категорії громадян та на регіони з недостатньо розвиненим інфраструктурним доступом; 4) обладнати всі судові органи достатньою технічною базою та програмним забезпеченням з одночасним здійсненням його обслуговування спеціалістами у сфері цифрових технологій; 5) вдосконалити захист персональної інформації та судової таємниці з метою недопущення їх розкриття, в тому числі шляхом введення жорсткого покарання та відповідальності за їх несанкціоноване поширення.

Ключові слова: електронне правосуддя; система електронного судочинства; електронний суд; доступ до правосуддя; ЄСІТС; штучний інтелект у судових системах; пандемія; робот-суддя.

SUMMARY

Yaselska N. M. Electronic justice as an instrument for ensuring access to court in Ukraine and the countries of the European Union. Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree, specialty 081 "Law". National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2023.

The relevance of the topic of the dissertation research is determined by: firstly, the need for a comprehensive and systematic analysis of the organizational and legal foundations of the functioning and development of electronic justice in Ukraine and the EU countries; secondly, the desire to justify the prospects of improving the Ukrainian electronic justice system by integrating the latest digital technologies of artificial intelligence; thirdly, the need to determine effective mechanisms for ensuring access to justice in Ukraine and the countries of the European Union

in conditions of emergency and martial law, emphasizing the implementation and use of electronic justice systems.

Examining the conceptual and categorical apparatus used in scientific research and in national legislation, as well as in international legal acts regarding the concept of electronic justice, namely: "electronic justice", "electronic justice", "cyber justice", "digital justice", "electronic court", it was found that, as of today, there is still no single general scientific approach. It has been established that the key meaning of these terms is, in fact, the same and is outlined as a characteristic of various possibilities for the use (application) of digital technologies in judicial proceedings. The author's own definition of the concept of "electronic justice" is proposed, which should be understood as a complex system that functions on the basis of the integration of the latest digital technologies into it (including artificial intelligence technologies), the task of which is to improve the implementation of court processes, facilitate access to justice and improve the functioning of the system judiciary in general.

It was established that the wide implementation and development of electronic justice systems, based on the rapid integration of the latest digital technologies, creates the need to master a certain set of skills and knowledge that make it possible to freely and effectively use these digital technologies – "digital competence". The concept of "digital competence in justice" has been introduced into the scientific circulation, under which it is proposed to understand the presence of appropriate digital competence for judges and employees of the court apparatus, necessary for the performance of the tasks of their professional activities, as well as a sufficient number of digital skills, knowledge and abilities of citizens necessary for understanding and application of digital technologies in judicial systems. It was established that the concept of "digital competence" implies not only the presence of such skills and knowledge, but also the willingness of individuals to acquire the relevant skills and abilities.

For the first time, the term "digital justice" was formed as a type of justice, which should be understood as such design, development and application of digital technologies (including artificial intelligence technologies) in electronic justice systems, which are aimed at reducing the harm of their use in the form of risks of escalation,

discrimination and opacity. It has been investigated that the possibility of introducing and using digital technologies in the electronic justice system requires compliance of this technology with all components of the guarantees of digital justice, namely: 1) exclusion of all risks of their use: bias, discrimination, opacity and technological vulnerability; 2) trust of subjects using technologies; 3) disclosure of information about the operation procedure of digital technologies (decision-making algorithm process), which determines the impact on individuals; 4) accountability, which provides an opportunity to trace the entire chain (process) of digital technologies from start to finish.

The author outlines the key historical and legal stages of formation of the modern e-justice system of Ukraine: 1) 2012–2014 – the emergence of the conceptual and strategic foundations for the creation of the e-justice system; 2) 2017 – for the first time at the legislative level, the e-justice system was officially named the Unified Judiciary Informational Telecommunication System (UJITS); 3) 2021 – legislative establishment of the phased implementation of the UJITS subsystems and the full-fledged launch of the three subsystems: Electronic Court, Electronic Cabinet, and Video Conferencing Subsystem; 4) 2021–2024 – strategic focus of the state policy on finalizing and expanding the functionality of both existing and new UJITS subsystems, including through technological expansion of the UJITS system by means of artificial intelligence technologies.

Based on the analysis of legal acts and decisions of judicial self-government bodies in the area of implementation, development and functioning of the e-justice system, the following advantages of the UJITS system at this stage of its functioning are identified 1) saving a considerable amount of time for both system users and court staff and judges; 2) creation of a key foundation for transferring court proceedings to a fully electronic form; 3) the possibility of quick access to all case materials at any time and in any convenient place; 4) saving money by providing an alternative opportunity to send and receive procedural documents, as well as court funds for paper, printers and case files; 5) speeding up the term of consideration of the case, which is achieved by redirecting the time that would have been spent on sending documents

by mail; 6) elimination of the corruption component thanks to the automated distribution of cases between judges; 7) ensuring the implementation of such principles as access to justice, publicity and openness of the judicial process, which is ensured by the possibility of obtaining all information on the case in the Electronic Cabinet, as well as remote participation in the consideration of one's case; 8) provision of fast and high-quality exchange between courts and state structures, as well as the possibility of electronic access to all state registers.

It was found that at this stage of implementation and use of the already functioning UJITS subsystems, there are still certain factors that inhibit the full implementation of the Ukrainian electronic justice system. It was found that the main problems include: 1) deficiencies in software and technical support, namely: insufficient technical equipment of the court and judicial institutions; data protection and storage size for their storage; 2) functional and technical features, in particular: problems of lack of full integration between subsystems of UJITS; unfinished mechanisms of authorization (identification) of system users; the existing video conferencing subsystem does not fully use all the available multimedia capabilities of audio and video communication technologies; 3) shortcomings of the Electronic Court subsystem, including: limited technical capabilities for uploading electronic documents through the module; not all courts are connected to the Electronic Court subsystem, but use other software that is incompatible with the functioning of the specified system; the presence of constant technical failures; impossibility to adjust document templates placed in the UJITS system; insufficient number of registered users in the Electronic Court module; 4) problems of simultaneous circulation of both paper and electronic procedural documents.

It is established that the current state of development of digitalization outlines the perspective for expanding the boundaries of integration into the electronic justice system of the latest and more advanced automated solutions, such as artificial intelligence.

It was found that the scientific community and the legislation lack a single universally recognized definition of the concept of artificial intelligence, which

prompted the formation of the author's concept of "artificial intelligence in the judicial system", under which a certain set of digital technologies should be considered, which combines the simultaneous use of the available amount of knowledge with the latest technologies and computing power, the use of which makes it possible to increase the efficiency, quality and speed of the entire judicial system and to provide judges with convenient, effective technical support and assistance in the consideration of court cases.

The analysis of fundamental international documents in the field of the use of artificial intelligence technologies (Ethical Charter, White Paper on Artificial Intelligence, Manual on Artificial Intelligence and Data Protection) made it possible to identify the main requirements for the implementation of artificial intelligence technologies in the judicial system, including: non-discrimination (prevention of bias, suppression of rights and increased discrimination of persons, especially in relation to vulnerable categories); security and privacy (the use of artificial intelligence must have sufficient technological protection, as well as provide for responsibility for interference in the operation of artificial intelligence technologies and systems); transparency and efficiency (the artificial intelligence development and implementation procedure should be as open and transparent as possible and necessarily include instructions and explanations for users); control and supervision by a person (at any stage of decision-making of a system based on artificial intelligence, its functionality must be clearly foreseen and comply with a certain procedural procedure).

Based on a study of the experience of the countries of the European Union and Ukraine in the field of using artificial intelligence, two possible areas of their implementation are outlined: support for electronic court systems (in the Netherlands – the Magontslag.nl and Oxrec systems, in Germany – the Argumentum system, in Ukraine – the Cassandra system); potential replacement of judges (on the example of an intelligent decision-making system in administrative cases in the field of violation of minor traffic rules, called KI-BOS).

It is substantiated that artificial intelligence technologies have a huge potential for supporting electronic court systems. It is the possibility of continuous updating

and self-improvement of artificial intelligence systems that gives these systems the prospect of ensuring timely and high-quality justice in the period of adaptation to the conditions of continuous digital transformation. This opens up new opportunities by eliminating human bias and technical errors, speeding up the court case procedure, saving time, and improving the quality of the judicial process.

The author proposes a theoretical model of the Ukrainian e-justice system, the UJITS 2.0, which operates on the basis of the existing Unified Judicial Information and Telecommunication System and includes extensive use of artificial intelligence technologies to support the operation of the e-justice system and, in fact, is capable of replacing a judge's assistant. The modeled UJITS 2.0 system can become an assistant in the consideration of commercial cases considered both in writ proceedings and in ordinary (or simplified) proceedings.

It is established that in the process of practical construction of the judicial system with the possibility of replacing a judge with artificial intelligence technology in minor cases, their development on the basis of the Ukrainian justice system will face a number of problems: 1) the lack of a fully digitized judicial process (since at this stage we have a situation of simultaneous paper and electronic forms of document flow); 2) the problem of ensuring the confidentiality of information and data; 3) a technological gap, since the full launch of all modules (subsystems) of the UJITS has not yet been implemented, and martial law, occupation and constant hostilities do not stimulate the acceleration of technological innovation (at least from the financial and factual side).

It is stated that in the future, the Ukrainian e-justice system and artificial intelligence will be interconnected and complementary. At the same time, in some cases (for minor categories of cases), artificial intelligence systems will be endowed with the functions of full autonomous final decision-making, and in most cases, they will play an important complementary role, in fact replacing the secretary and assistant judge (as an example of the UJITS 2.0).

The author proves that even under the conditions of martial law imposed on the territory of Ukraine, courts must exercise judicial power and must at all costs function

in accordance with their institutional role and purpose. Despite the fact that there are constant hostilities on the territory of Ukraine, Ukrainian courts continue to administer justice using all the tools of the UJITS system, which has been intensively developed and improved during the pandemic. At the same time, the experience gained during the pandemic in enhancing digitalization opportunities in access to justice is now not only actively used but also evolving during martial law.

It is established that although the Government of Ukraine and the judicial self-government bodies have taken all possible measures aimed at ensuring the full functioning of courts and ensuring the right to access to justice guaranteed by the State under martial law, certain problems remain which require further resolution and regulatory regulation, namely 1) the problem of the lack of a clear procedure for the physical transfer of court cases from a court that has suspended its activities to a court that has been assigned jurisdiction over these cases; 2) the ever-growing overload of courts and judges; 3) a catastrophic shortage of judges, court staff, secretaries and judicial assistants; 4) problems with the secondment of judges from the territories where active hostilities are taking place to the courts where jurisdiction has been transferred; 5) problems caused by the nature and intensity of hostilities, in particular interruptions in the operation of registries and postal services; large-scale evacuation of the population from Ukraine; air raids and missile attacks; destruction of energy infrastructure facilities. It is substantiated that the introduction of an accelerated transition to the electronic format of court proceedings through the full functional launch of all subsystems of the UJITS will partially solve and completely minimize the consequences of the above problems.

Based on the statistical data from the CEPEJ and EU Justice Scoreboard reports on the efficiency of court proceedings and the level of information and communication technologies integration into judicial systems, the article analyzes in detail the examples of best practices aimed at supporting justice systems (on the example of countries with the highest (Poland and Italy), the medium (Estonia and Austria) and lowest (Lithuania) performance indicators), focusing on the implementation and use of e-justice as the most effective mechanism for ensuring the right to access to justice

during the pandemic. Based on the analysis, it is stated that not only the use of existing elements of e-justice is a panacea in an emergency situation (a striking example is Lithuania, which, despite having a high level of integration of information and communication technologies into the judicial system, was unable to use this potential, and the completely opposite experience of Poland). However, this data also confirms that in most countries, the work of the judiciary during the COVID-19 period was stable, as the forced physical distancing measures stimulated the transition to remote electronic forms of cooperation between the court and the parties to the proceedings, which have long been in operation and used in these countries (for example, Estonia, Austria and Italy).

It is argued that the healthcare crisis has clearly demonstrated that only court systems equipped with e-justice technological tools can guarantee the operation of courts and access to justice. Thanks to electronic document management, integrated electronic court systems, and remote hearings, many court proceedings can be managed despite travel restrictions and social distancing requirements. In addition, the pandemic has highlighted the clear need to review existing solutions in the area of access to justice and has stimulated the search for and implementation of new digital tools. At this time, the EU judicial systems faced new challenges that clearly highlighted both the weaknesses and strengths of existing e-justice mechanisms. Those countries that already had the appropriate electronic document management technologies and electronic capabilities for holding remote court hearings via video conferencing were much better able to cope with the challenges and limitations of the pandemic. At the same time, the governments of these countries only made certain adjustments to the court proceedings based on the existing mechanisms, which increased their efficiency and potential.

Based on the results of the study of the experience of the European Union countries in using digital technologies in judicial proceedings during the pandemic, the following proposals are made for the finalization, functional improvement and enhancement of e-justice systems 1) an objective need to improve the regulatory (legislative) regulation of the use of all elements of the e-justice system, including

by approving appropriate changes to the procedural codes; 2) to direct the state policy of countries to increase the level of digital competence in the use of e-justice of both judges and court employees and citizens; 3) to ensure equal access to e-justicesystems, focusing attention on vulnerable categories of citizens and on regions with insufficiently developed infrastructural access; 4) to equip all judicial bodies with a sufficient technical base and software with simultaneous implementation of its maintenance by specialists in the field of digital technologies; 5) to improve the protection of personal information and judicial secrecy in order to prevent their disclosure, including by introducing severe punishment and liability for their unauthorized distribution.

Key words: e-justice; system of electronic justice; electronic court; access to justice; UJITS; artificial intelligence in judicial systems; pandemic; robot judge.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Ясельська Н. М. Особливості розуміння сутності права на доступ до правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200.
2. Ясельська Н. М. Доступ до правосуддя в умовах воєного стану. *Право. Людина. Довкілля*. 2022. № 13 (2). С. 78–85.
3. Ясельська Н. М. Проблеми та перспективи застосування технологій штучного інтелекту в системах електронного правосуддя: в контексті робот-суддя. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 2.

Стаття у науковому виданні іншої держави

4. Ясельська Н. М. Забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд в Україні та Польщі в умовах пандемії. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 6. С. 299–304.

Тези наукових доповідей

5. Ясельська Н. М. Нормативне закріплення стандартів реалізації права на справедливий судовий розгляд в міжнародному праві (окремі аспекти).

Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 1 червня 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 141–145.

6. Ясельська Н. М. Право на доступ до суду: проблеми трактування статті 6 Конвенції з прав людини. Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 25 вересня 2020 року: тези доповіді. Одеса, 2020. С. 159–162.

7. Ясельська Н. М. Запровадження в Україні практики проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку в умовах карантину. Теорія та практика сучасної юриспруденції: XXV науково-практична конференція, м. Харків, 25 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 208–210.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	21
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	36
1.1. Концепція електронного правосуддя: сучасний стан дослідження	36
1.2. Цифрова справедливість як гарантія доступу до правосуддя в епоху новітніх технологій	54
Висновки до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ	72
2.1. Загальна характеристика організаційно-правових засад функціонування системи електронного правосуддя в Україні	72
2.2. Перспективи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту	97
Висновки до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	129
3.1. Роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні під час COVID-19	129
3.2. Нові виклики для електронної судової системи України під час воєнного стану	149
3.3. Деякі аспекти ефективності застосування елементів електронного правосуддя країнами Європейського Союзу під час пандемії	167
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Біла книга	– Біла книга з штучного інтелекту
ВКЗ	– підсистема захищеного відеоконференцзв'язку
ВРП	– Вища рада правосуддя
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс
ДСА	– Державна судова адміністрація
Етична Хартія	– Етична хартія з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі
ЕЦП	– електронний цифровий підпис
ЄС	– Європейський Союз
ЄСІТС	– Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
ЄСІТС 2.0	– теоретична модель системи електронного правосуддя України на базі існуючої ЄСІТС з використанням технологій штучного інтелекту (авторська назва)
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
Звіт СЕРЕJ	– Звіт «Європейські судові системи - Звіт про оцінку СЕРЕJ - Цикл оцінки 2022» (дані 2020)
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства
КЕП	– кваліфікований електронний підпис
Конвенція	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
ПАРЕ	– Парламентська асамблея Ради Європи
СЕД	– підсистема електронного документообігу
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс
ШІ	– штучний інтелект
САІ	– Комітет зі штучного інтелекту
СЕРЕJ	– Європейська комісія з ефективності правосуддя
COVID-19	– коронавірусна інфекція
EU Justice	– звіт показників ефективності систем правосуддя країн

Scoreboard Європейського Союзу за 2020 рік, підготовлений
Європейською Комісією
КРЄС – Консультативна рада європейських суддів

ВСТУП

Актуальність теми. Наразі Україна на активному етапі процесу вступу у Європейський Союз. Так, 28 лютого 2022 року, з метою інтеграції країни з ЄС, Україна офіційно заповнила та подала заяву на вступ, а вже 23 червня 2022 року Європейський парламент схвалив резолюцію, а Європейська рада надала Україні офіційний статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Євроінтеграція нашої країни передбачає приведення всіх законодавчих актів та реформ у відповідність до нормативів та стандартів ЄС, в тому числі шляхом реформування судочинства та приєднання до певного вектору подальшого розвитку систем електронного правосуддя в напрямку просування цифрових технологій та сприяння швидкому та розширеному впровадженню штучного інтелекту.

Питання інтеграції та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, в тому числі в контексті доступу до правосуддя, є актуальним для кожної правової країни, а особливо для України, яка стратегічно підійшла до повноправного членства в Європейському Союзі. Венеціанська комісія у своїй доповіді «Демократія через право» зазначає, що кожна демократична країна повинна забезпечити реальний доступ до правосуддя, що включає можливість кожної особи та громадянина оскаржити будь-яке незаконне рішення у судовому порядку.

Слід вказати, що ключова роль судової системи кожної правової держави полягає у тому, щоб виступати певним регулятором між суспільними відносинами та законом у випадках, коли суспільство не в змозі здійснити самостійне регулювання цих взаємовідносин. Забезпечення здійснення цієї функції стає дедалі важче, адже стандарти судового процесу, його доступність, тривалість і оперативність, як і темпи розвитку суспільства та технологій, істотно змінюють обсяг та зміст вимог, що висуваються для ефективної системи правосуддя.

Беззаперечно, технологічний розвиток вплинув і на українську систему судочинства шляхом покращення ефективності її роботи, і тим самим, забезпечуючи конкурентоспроможність нашої електронної системи правосуддя в

масштабах глобальної діджиталізації судових систем країн Європи. При цьому, потреба рухатись у тісному взаємозв'язку із розвитком цифрових технологій є не лише потребою самої судової системи, а й вимогою очікування такого розвитку, продиктованого суспільством.

Стрімке поширення коронавірусної хвороби в Європі стимулювало уряди країн до перенесення всіх сфер життєдіяльності в дистанційний режим. В той же час, для національних судових систем цей виклик започаткував переосмислення традиційних механізмів здійснення правосуддя в бік діджиталізації судових процесів. Перший вирок про страту, винесений у Сінгапурі в травні 2020 року у режимі відеоконференції через додаток Zoom, став для всього світу наочним доказом того, що судові системи вже на порозі неминучих процесів цифровізація правосуддя.

Не дивлячись на те, що на території України йдуть постійні військові дії, українські суди продовжують здійснювати правосуддя, використовуючи весь інструментарій системи ЄСІТС, який інтенсивно розвивався та удосконалювався в період пандемії. При цьому, напрацьований під час пандемії досвід в сфері поглиблення можливостей діджиталізації під час доступу до правосуддя тепер не тільки активно використовується, а й еволюціонує під час воєнного стану.

А отже, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена: по-перше, необхідністю комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах ЄС; по-друге, потребою визначення ефективних механізмів забезпечення доступу до правосуддя в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах надзвичайного та воєнного стану, роблячи акцент на впровадженні та використанні систем електронного правосуддя.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Проблематиці питання функціонування та запровадження системи електронного судочинства в Україні було присвячено увагу таких вчених, як: Соболев Є.Ю., Ладиченко В.В., Гетьман А.П., Дрозд О.О., Гулак О.В., Бринцев О.В., Улютіна О.А., Кушакова-Костицька Н.В., Васильєва-Шаламова Ж.В., Голубєва Н.Ю., Логінова Н.І.,

Бежевець А.М., Ібадов Е. Т., Політанський В.С., Берназюк О.О., Козакевич О.М., Михайліна Т.В., Кучинська О.П., Мильцева В.С., Гетманцев М.О., Абрамович Р.А., Заїкін А.П., Заплотинський Б.А., Обрусна С.Ю.

Окремі питання функціонування системи електронного судочинства в період поширення пандемії та воєнного стану, фрагментарно окреслено у дослідженнях наступних вчених: Рожнов О.В., Георгіївський Ю. В., Кузнецова К.І., Привиденцев О.Г., Кравченко М.О., Фігель Ю.О., Смакович М.І., Корнієнко М.В.

Окрім того, питання можливості використання технологій штучного інтелекту в системах електронного правосуддя лише частково досліджувалось такими вітчизняними науковцями, як: Шишка Н.В., Цувіна Т.А., Погореленко А.К., Марценко Н.С., Зур'ян В.О., Головка Л.О., Гринчук А.О., Бусол О.Ю.

Але не зважаючи на наявність значної кількості наукових праць з питань електронного правосуддя, все ж, слід зазначити, що вони присвячені окремим питанням та аспектам електронного судочинства, а отже є потреба в комплексному науковому дослідженні організаційно-правових засад функціонування електронного правосуддя в Україні, в тому числі шляхом ґрунтовного аналізу досвіду країн Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано в рамках Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Концепції програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови ЄСІТС на 2022-2024 роки, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 14 червня 2022 року № 178; Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої Розпорядження Кабінету міністрів України від 02.12.2020 року № 1556-р; Плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 №438-р.; розділу 3 Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих,

технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019-2023 роки, затверджених Постановою Президії НАН України від 30.01.2019 № 30. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України та виконана у межах НДР №0115U006023 «Права людини в міжнародному праві та національному законодавстві» юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Мета та завдання дослідження. Відповідно до теми дисертації, її метою є проведення комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу.

Ця мета зумовила необхідність виокремлення наступних завдань дисертаційного дослідження:

- здійснити аналіз доктринальних підходів визначення поняття електронного правосуддя;
- проаналізувати ризики недотримання цифрової справедливості при використанні інформаційно-комунікаційних технологій;
- проаналізувати організаційно-правові засади функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як української моделі електронного правосуддя;
- обґрунтувати перспективи та розробити рекомендації щодо вдосконалення української системи електронного правосуддя шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту;
- здійснити аналіз особливостей використання електронного правосуддя в Україні в умовах воєнного стану;
- визначити роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах поширення коронавірусної хвороби;
- розглянути досвід впровадження та використання країнами Європейського Союзу систем електронного правосуддя та проаналізувати ефективність їх застосування під час пандемії COVID-19.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання засад функціонування та розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах Європейського союзу.

Предмет дослідження – організаційно-правові засади функціонування та розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах Європейського союзу.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження являє собою комплексний підхід, який передбачає використання системи загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання.

За допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено поняття, особливості та складові електронного правосуддя (підрозділи 1.1, 1.2). Аналітичний метод дозволив виявити основні проблеми функціонування та використання електронного правосуддя в Україні та країнах ЄС (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3). Формально-логічний метод сприяв дослідженню впровадження та використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у судовій системі України (розділи 2, 3). Порівняльно-правовий метод покладено в основу аналізу досвіду ефективності функціонування систем електронного правосуддя в країнах Європейського Союзу та України (розділ 3). Методи правового моделювання та прогнозування були використані у процесі визначення перспективних напрямків подальшого розвитку електронного правосуддя (в тому числі шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій), а також під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання (підрозділи 2.2, 3.3). Системний метод використовується для послідовного дослідження нормативного та законодавчого регламентування впровадження та використання елементів електронного судочинства (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2). Метод статистичного аналізу було використано під час роботи з офіційними статистичними даними судових органів, міжнародними звітами органів ЄС, а також судовою практикою (розділ 2, 3). Логіко-семантичний метод надав можливість виробити понятійно-категоріальний апарат, що використовувався у дисертаційному дослідженні (розділ 1, підрозділи 2.2). Методи аналізу та синтезу були використані для розробки пропозицій для подальшого нормативного вдосконалення законодавства України з метою

нормотворчого врегулювання та забезпечення функціонування української електронної системи правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій світового масштабу, а також воєнного стану (підрозділи 3.1, 3.2). Кібернетичний метод, дозволив розглянути можливі шляхи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту (підрозділ 2.2).

Нормативну основу дисертації складають міжнародно-правові акти договори та конвенції, звіти та дослідження міжнародних організацій, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, рішення органів судівського самоврядування та судової адміністрації, що визначають правові засади впровадження та функціонування цифрових технологій в судову систему України.

Інформаційну та емпіричну основи дослідження становлять дані судової практики та судової статистики за 2019-2022 роки; офіційна статистика органів судівського самоврядування та судової адміністрації за 2019-2022 роки; звіт «Європейські судові системи - Звіт про оцінку CEPEJ - Цикл оцінки 2022» (дані 2020); звіт показників ефективності систем правосуддя країн Європейського Союзу за 2020 рік, підготовлений Європейською Комісією; матеріали засобів масової інформації та інтернет-ресурсів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація стала першим загальнотеоретичним комплексним дослідженням організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні. Елементи наукової новизни даного дослідження виражено у таких положеннях та висновках:

вперше:

– сформовано термін «цифрова справедливість» як різновиду справедливості, під яким слід розуміти таке проектування, розробку та застосування цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системах електронного правосуддя, що спрямоване на зменшення потенційної шкоди їх використання у вигляді ризиків упередженості, дискримінації та непрозорості;

– введено в науковий обіг поняття «цифрова компетентність у правосудді», під яким запропоновано розуміти наявність відповідної цифрової компетенції для суддів та працівників апарату суду, необхідної для виконання завдань їх професійної діяльності, а також достатня кількість цифрових навичок, знань та вмінь громадян, необхідних для розуміння та застосування цифрових технологій в судових системах;

– сформульовано авторське визначення поняття «штучний інтелект у судовій системі» як певну сукупність цифрових технологій, що поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологіями та обчислювальними потужностями, використання якої дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї судової системи та надати суддям зручну, дієву технічну підтримку і допомогу при розгляді судових справ;

– запропоновано на теоретичному рівні модель української системи електронного судочинства ЄСІТС 2.0, що функціонує на базі діючої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та містить у собі широке використання технологій штучного інтелекту у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя та фактично, здатна замінити помічника судді. Змодельована система ЄСІТС 2.0 може стати помічником у розгляді господарських справ, що розглядаються як в наказному провадженні так і в звичайному (чи спрощеному).

удосконалено:

– доктринальне тлумачення поняття «електронне правосуддя» шляхом формування авторського визначення як комплексної системи, що функціонує на базі інтеграції у неї новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), завданням якої є поліпшення здійснення судових процесів, полегшення доступу до правосуддя та вдосконалення функціонування системи судочинства загалом;

– ключові історико-правові етапи становлення сучасної системи електронного правосуддя України: 1) 2012-2014 рр. – зародження концептуальних та стратегічних основ створення системи електронного правосуддя; 2) 2017 р. –

вперше на законодавчому рівні система електронного правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС); 3) 2021 р. – законодавче встановлення поетапного впровадження підсистем ЄСІТС та повноцінного початку функціонування трьох підсистем: Електронний суд, Електронний кабінет та підсистема відеоконференцзв'язку; 4) 2021-2024 рр. - стратегічне спрямування державної політики на доопрацювання та розширення функціональних можливостей як вже працюючих так і нових підсистем ЄСІТС, в тому числі шляхом технологічного розширення системи ЄСІТС за рахунок технологій штучного інтелекту;

– теоретичні розробки щодо виявлення переваг сучасної системи українського електронного правосуддя на даній стадії її функціонування, а саме: 1) заощадження значної кількості часу, як у користувачів системи, так у працівників апарату суд і суддів; 2) створення ключового фундаменту для переведення розгляду судових справ в повністю електронну форму; 3) можливість швидкого доступу до всіх матеріалів справи в будь-який час та в будь-якому зручному місці; 4) заощадження коштів, шляхом забезпечення альтернативної можливості відправки та отримання процесуальних документів, а також коштів суду на папір, принтери та папки судових справ; 5) пришвидшення строку розгляду справи, що досягається шляхом перенаправлення часу, який би витрачався на поштову пересилку документів; 6) виключення корумпованої складової завдяки автоматизованому розподілу справ між суддями; 7) забезпечення реалізації таких принципів як доступ до правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, що забезпечується можливістю отримати всю інформацію по справі в Електронному кабінеті, а також брати дистанційну участь у розгляді своєї справи; 8) забезпечення швидкого та якісного взаємного обміну між судами та державними структурами, а також можливість електронного доступу до всіх державних реєстрів;

– виокремлення ключових проблем функціонування судів та здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану: 1) проблема відсутності чіткої процедури фізичної передачі судових справ від суду, який призупинив свою

діяльність, до суду яким було передано розгляд цих справ за підсудністю; 2) постійно зростаюча перевантаженість судів та суддів; 3) катастрофічний брак суддів, працівників судового апарату, секретарів та помічників суддів; 4) проблеми відрядження суддів з територій на яких ведуться активні бойові дії, до тих судів, куди передана підсудність справ; 5) проблеми, що продиктовані характером та інтенсивністю військових дій, зокрема: перебої в роботі реєстрів та пошти; масштабна евакуація населення з України; повітряні тривоги та ракетні обстріли; руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що запровадження пришвидшеного переходу на електронний формат розгляду судових справ шляхом повноцінного функціонального запуску всіх підсистем ЄСІТС дозволить частково вирішити та повністю мінімізувати наслідки вищевказаних проблем;

– визначено ключові ознаки, притаманні «штучному інтелекту у судовій системі»: здатність до швидкого пошуку інформації в абсолютно не структурованому обсязі даних; можливість класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати дані; швидка обробка великого обсягу інформації та даних; здатність до самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення; автономність в процесі прийняття рішень; здатність розуміти, мислити, усвідомлювати, вивчати і аналізувати отриману інформацію;

– на підставі досвіду країн Європейського Союзу окреслено та запропоновано наступні сфери можливого використання штучного інтелекту в українській системі правосуддя: підтримка електронних судових систем та можливості заміни суддів алгоритмами штучного інтелекту (у справах незначної складності).

дістали подальшого розвитку:

- узагальнення чинників, що гальмують повноцінне запровадження української системи електронного правосуддя, серед яких виділено: 1) недоліки програмно-технічного забезпечення, а саме: недостатнє технічне оснащення суду та судових установ; захист даних та розмір сховищ для їх зберігання; 2) функціонально-технічні особливості, зокрема: проблеми відсутності повноцінної

інтеграції між підсистемами ЄСІТС; недопрацьовані механізми авторизації (ідентифікації) користувачів системи; існуюча підсистема ВКЗ не використовує в повній мірі всі наявні мультимедійні можливості технологій аудіо та відео зв'язку; 3) недоліки роботи підсистеми Електронний суд, в тому числі: обмежені технічні можливості для завантаження електронних документів через модуль; не всі суди під'єднані до підсистеми Електронний суд, а використовують інше програмне забезпечення, яке є несумісним з функціонуванням вказаної системи; наявність постійних технічних збоїв; неможливість коригувати шаблони документів які розміщені в системі ЄСІТС; недостатня кількість зареєстрованих користувачів в модулі Електронний суд; 4) проблеми одночасного обігу як паперових так і електронних процесуальних документів;

- практичні рекомендації для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя, а саме: 1) об'єктивна потреба у вдосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі, шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах; 2) спрямувати державну політику країн на підвищення рівня цифрової компетентності у сфері використання електронного правосуддя як суддів та працівників судів, так і громадян; 3) забезпечити рівноцінний доступ до систем електронного судочинства, акцентуючи увагу на вразливі категорії громадян та на регіони з недостатньо розвиненим інфраструктурним доступом; 4) обладнати всі судові органи достатньою технічною базою та програмним забезпеченням з одночасним здійсненням його обслуговування спеціалістами у сфері цифрових технологій; 5) вдосконалити захист персональної інформації та судової таємниці з метою недопущення їх розкриття, в тому числі шляхом введення жорсткого покарання та відповідальності за їх несанкціоноване поширення;

- узагальнення вимог, дотримання яких має обов'язковий характер при впровадженні технологій штучного інтелекту в судову систему, що сформовані на підставі аналізу фундаментальних міжнародних документів в сфері використання технологій штучного інтелекту, а саме: недискримінація (недопущення

упередженості, утиску прав та посилення дискримінації осіб, особливо щодо вразливих категорій); безпека та конфіденційність (використання штучного інтелекту повинно мати достатній технологічний захист, а також передбачати відповідальність за втручання в роботу технологій і систем штучного інтелекту); прозорість та ефективність (процедура розробки та впровадження ШІ повинна бути максимально відкритою та прозорою й обов'язково передбачати наявність інструкцій та пояснень для користувачів); контроль і нагляд з боку людини (на будь-якій стадії прийняття рішення системи на базі штучного інтелекту її функціональність повинна бути чітко передбачена і відповідати певній процесуальній процедурі);

- виявлено низку проблем, з якою зіштовхнеться українська система електронного правосуддя в процесі практичної побудови судової системи з можливістю заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах: 1) відсутність повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на даному етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони);

- на підставі аналізу звітів CEPEJ та EU Justice Scoreboard за показниками ефективності розгляду судових справ та рівнем інтеграції ІКТ у судові системи, детально розглянуто приклади передової практики, які були спрямовані на підтримку систем правосуддя (на прикладі країн з найвищим (Польща і Італія), середнім (Естонія і Австрія) та найнижчим (Литва) показником ефективності), роблячи акцент на впровадженні та використанні електронного судочинства як найбільш ефективного механізму забезпечення права на доступ до правосуддя у період пандемії;

- виокремлення проблем регламентації та проведення країнами ЄС дистанційних слухань у режимі відеоконференції в період пандемії, серед яких:

1) потреба нормативного закріплення та чіткого регламентування в усіх процесуальних кодексах порядку проведення дистанційних судових засідань; 2) недостатня технічна забезпеченість судових установ та учасників судових засідань, а також брак певної бази відповідних навиків використання технологій відеоконференцзв'язку; 3) проблема забезпечення принципу публічності, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; 4) потреба захисту та збереження персональних даних, конфіденційної інформації та судової таємниці; 5) нерівні можливості для вразливих груп населення (люди похилого віку, люди із інвалідністю та діти); 6) проблема проведення дистанційних судових слухань в кримінальних справах за участі підозрюваного та обвинувачення, як порушення міжнародно-визнаних гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачений статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статтями 47 і 48 Хартії Європейського союзу про основоположні права.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – для подальшого опрацювання вирішення проблемних питань функціонування проблемних питань електронного правосуддя, а також для розробити рекомендації щодо майбутніх напрямків та шляхів удосконалення електронної судової системи України шляхом впровадження технологій штучного інтелекту;

- *правотворчості* – під час вдосконалення законодавчого та нормативного регулювання, яке регулює чітко та послідовне регламентування використання цифрових технологій в судовій системі України;

- *правозастосовній діяльності* – для удосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя шляхом повноцінного використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі підсистем Електронний кабінет, Електронний суд, підсистеми ВКЗ, що дозволить здійснювати дистанційний електронний взаємозв'язок із судом;

- *навчальному процесі* – під час підготовки навчальних підручників і посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Електронне судочинство», «Інформаційне право», «Судоустрій України», «Судове право».

Апробація результатів дисертації. Основні дисертаційні положення, узагальнення та висновки були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. А саме: Міжнародна науково-практична конференція «Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду» від 01 червня 2020 року (м. Київ, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського); Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» від 25 вересня 2020 року (м. Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія»); XXV Всеукраїнська науково-практична конференція «Теорія та практика сучасної юриспруденції» від 20 листопада 2020 року (м. Харків, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення в 7 опублікованих автором працях за темою дисертації, з яких 3 у наукових фахових виданнях України, стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 3 тези доповідей на конференціях.

Структура дисертаційної роботи обумовлена характером проблематики, постановкою мети і завдань дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки. Список використаних джерел налічує 316 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

1.1. Концепція електронного правосуддя: сучасний стан дослідження

Цифровізація як загальносвітове явище вже охопила всі сфери суспільного життя. Доступність вебсервісів, електронна подача документів до суду, можливість дистанційного обміну процесуальними документами, а також участь в судовому процесі онлайн стали наочними прикладами успішної інтеграції цифрових технологій і у сферу правосуддя. Водночас, постійний розвиток та вдосконалення новітніх цифрових технологій вплинув на українську судову систему, шляхом покращення ефективності її роботи, при цьому, забезпечивши конкурентоспроможність нашої системи електронного судочинства в глобальному масштабі цифровізації судових систем європейських країн. Безумовно, потреба рухатись у тісному взаємозв'язку із розвитком цифрових технологій є не лише потребою самої судової системи, а й вимогою очікування такого розвитку, продиктованого суспільством.

Разом з тим, розвиток сучасних новітніх технологій в системах електронного правосуддя, має базуватись на основних принципах та гарантіях права на справедливий судовий розгляд, а також гарантії відкритого доступу до правосуддя, що є основним правом людини, яке гарантоване конституціями цивілізованих суспільств. Електронне правосуддя є саме тим ефективним та дієвим засобом, спрямованим на покращення доступності, прозорості та підзвітності системи правосуддя, що також сприяє зміцненню верховенства права та підвищенню довіри населення до судової системи.

Значний вклад у дослідження розвитку та становлення електронного правосуддя складають праці наступних вчених: Гетьман А.П., Бринцев О.В., Кушакова-Костицька Н.В., Васильєва-Шаламова Ж.В., Голубєва Н.Ю.,

Логінова Н.І., Бежевець А.М., Ібадов Е. Т., Політанський В.С., Берназюк О.О., Козакевич О.М., Михайліна Т.В., Кучинська О.П., Мильцева В.С., Гетманцев М.О., Абрамович Р.А., Заїкін А.П., Заплотинський Б.А., Обрусна С.Ю.

При цьому, розглядаючи питання впровадження цифрових технологій в судочинство вищевказані науковці оперують різним понятійно-категоріальним апаратом, а саме: «електронний суд» [1, 2, 3, 4], «електронне правосуддя» [5, 6, 7], «електронні правові комунікації» [8, 9], «електронне судочинство» [10, 11], «діджитал-правосуддя» [12, 13, 14], «кіберправосуддя» [15, 16]. Така їх велика кількість пояснюється тим, що станом на сьогодні все ще не існує єдиної наукової концепції електронного правосуддя. Таким чином виникає необхідність у визначенні змісту, сутності та взаємозв'язку вказаних понять.

Співвідношення понять «електронний суд» та «електронні цифрові комунікації». Серед науковців існує багато поглядів на трактування поняття «електронний суд», але більшість з них погоджується з тим, що дане поняття слід розглядати у вузькому та широкому значенні.

Так, у вузькому розумінні під «електронним судом» прийнято розуміти окрему підсистему системи Єдиної судово-інформаційної системи України, яка створена для забезпечення отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень щодо розгляду судових справ, а також всіх процесуальних документів у встановлений термін [1].

У широкому ж розумінні вказане поняття трактується як незалежна форма судочинства, яка створена та функціонує на базі новітніх цифрових технологій, які повністю забезпечують електронний судовий розгляд справи [2]. Так, прибічник широкої концепції розуміння поняття «електронний суд» Політанський В.С., охоплює даним поняттям не лише певний різновид використання цифрових технологій учасниками судового процесу, спрямований на підвищення якості та ефективності судового розгляду, а й як безпосередню та повноцінну процедуру судового розгляду справ повністю в електронному вигляді починаючи від підготовки справи і до оприлюднення судового рішення [3].

В свою чергу Заплотинський А.Б. ототожнює такі поняття як «електронний суд» та «електронні правові комунікації» та вважає, що існує два тлумачення даного поняття. Так, в більш вузькій концепції «електронний суд» являє собою структурований, без документальний взаємообмін інформацією між судом та всіма сторонами судового процесу, та є практичною альтернативою традиційному документообігу і має таке ж юридичне значення. Тоді як широка концепція розглядає дане поняття саме як процес обміну інформацією з судом та надання інформації суду за допомогою електронних засобів зв'язку. Також, він виділяє ряд обов'язкових складових «електронного суду», а саме: 1) електронне діловодство та управління судовими справами з використанням ІТ-технологій; 2) управління людськими ресурсами суду; 3) забезпечення можливості здійснення цифрового запису судових засідань; 4) проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку; 5) ведення календаря судових засідань; 6) фінансовий та ІТ-менеджмент; 7) захищена електронна пошта. Використання електронних цифрових комунікацій при розгляді судових справ надає всім без винятків сторонам судового процесу та суду наступні переваги: покращення якості інформування сторін судового процесу про стан розгляду справи; цифрова фіксація судового процесу; проведення відеоконференції; прискорення розгляду справ та їх «прозорість»; скорочення витрат на утримання апарату суду та ефективний розподіл ресурсів суду; доступ до суду в будь-який час та в будь-якому місці за наявності мережі Інтернет [4].

В своїх дослідженнях Заїкін А.П. розглядає «електронний суд», як певний невід'ємний елемент незалежної та унікальної форми правосуддя, що заснований в інформаційному суспільстві на основі цифрових технологій, і забезпечує проведення судового процесу від початку і до кінця повністю в електронному форматі [6].

Берназюк О. наголошує, що під електронним судом слід розуміти – складну організаційну систему судової влади, що базується на забезпеченні внутрішнього та зовнішнього інформаційного обміну за допомогою цифрових технологій, а

також формування та зберігання судових документів, у тому числі судових рішень, зберігати судову статистику та оприлюднювати відповідні документи [7].

Отже, аналіз наукових досліджень свідчить про ототожнення таких понять як «електронний суд» та «електронні правові комунікації». При цьому, варто зазначити, що в більшості вітчизняних наукових публікацій зміст поняття «електронного суду» не розкривається, а лише характеризується його сутність через визначення його структурних елементів.

Співвідношення «електронне правосуддя» та «електронне судочинство». Серед науковців загальноприйнято вважати дані терміни, як абсолютно тотожні за лексичним значенням дефініції. Беззаперечним є той факт, що вагома відмінність вказаних понять ґрунтується на відмінності значень таких слів, як «правосуддя» та «судочинство».

У юридичній науці, поняття «правосуддя» прийнято трактувати як спеціальну функцію державної влади, яка реалізується шляхом розгляду і вирішення в судовому порядку різних категорій справ, та здійснюється з обов'язковим дотриманням таких критеріїв, як справедливість та верховенство права. Тоді, як поняття «судочинство» використовується для позначення процесуальних форм здійснення правосуддя, та може бути реалізована через розгляд цивільних, адміністративних, господарських та кримінальних справ [17].

Так, Решота В.В. провівши ґрунтовний аналіз вказаних понять, зазначає, що дефініцію «правосуддя» слід розглядати саме як першочергове завдання судової влади, яке під час розгляду справи має встановлювати істину, ухвалювати обґрунтовані, справедливі та неупереджені рішення, а також захищати права, свободи та інтереси громадян. При цьому, реалізовується правосуддя шляхом розгляду і вирішення судами господарських, адміністративних, кримінальних та цивільних справ, тобто саме через судочинство [18].

У тлумачному словнику «правосуддя» має декілька значень, а саме: юстиція, суд; справедливий суд; судочинство, розгляд судових справ. У той час, як «судочинство» зазначається як діяльність щодо розгляду справ, що відносяться до їх компетенції [19]. Таким чином, підсумовуючи вказані вище аксіоми, можна

дійти висновку, що в одному із своїх значень, такі терміни як «правосуддя» та «справедливість» є тотожними.

У зв'язку з цим, опираючись на вищевказане, а також ознайомившись з науковими працями, присвяченими темі впровадження та застосування цифрових технологій у судочинстві [8, 20, 21, 22], слід констатувати, що терміни «електронне судочинство» та «електронне правосуддя» також є тотожними поняттями.

Науковцями неодноразово робились спроби дати визначення поняттю «електронне правосуддя». Так, Кушакова-Костицька Н., пов'язує «електронне правосуддя» з електронним урядуванням та визначає «електронне правосуддя» як використання цифрових технологій у процесі здійснення правосуддя [8].

Обрусна С.Ю. інтерпретує дефініцію «електронне судочинство» як альтернативну форму здійснення судочинства за допомогою залучення в судову систему інформаційно-телекомунікаційних технологій, що завдяки різноманітним автоматизованим системам забезпечують доступ до судової гілки влади та її адміністрування, або як просто наявність можливості для суду та сторін судового процесу вчиняти будь-які дії передбачені процесуальним законодавством в електронній формі, які впливають на відкриття та перебіг судового процесу[11].

Слід наголосити, що розвиток електронного правосуддя є ключовим елементом модернізації судових систем не лише України але й для держав-членів ЄС. Наявність веб-сервісів, реєстри, швидкий доступ до законодавства та судової практики, використання електронних документів, електронний обмін юридичними документами - це лише деякі приклади ключових електронних послуг, спрямованих на значне підвищення ефективності, прозорості та доступності судової влади адміністрування.

В своїх дослідженнях Заїкін А.П., звертає увагу на те, що «електронне правосуддя» це певні способи та певна сукупність різноманітних процесуальних дій, які здійснюються учасниками судового процесу з використанням інформаційних технологій. Також, науковець зазначає, що електронне правосуддя є інформаційно-правовим механізмом, який забезпечує трансформацію держави й

суспільства шляхом забезпечення сталого обміну інформацією між системою правосуддя та громадянами країни [6].

Авторське поняття «електронного судочинства» сформулювала і Голубєва Н.Ю., зазначаючи, що під вказаним поняттям слід розуміти різноманітні програмні засоби, системи та сервіси, завдяки яким з'являється можливість в електронному вигляді складати процесуальні документи, ознайомлюватись з судовими актами, створювати електронні матеріали справи процесуальні документи. Крім того, вказаний науковець виокремлює такі ключові принципи функціонування електронного правосуддя: інформаційна публічність та прозорість; гласність, достовірність та загальнодоступність інформації щодо роботи судів, а також вчасність її надання; вільність пошуку, одержання і поширення інформації стосовно діяльності судових установ у будь-який встановлений законом спосіб; дотримання законодавчо закріплених прав та інтересів учасників процесу при наданні інформації щодо роботи суду; недопущення будь-яких втручань у процес здійснення правосуддя; дотриманні всіх встановлених законодавством прав [10].

Слід зазначити, що в українських законодавчих та нормативних документах відсутнє визначення поняття «електронне правосуддя» або «електронне судочинство». Водночас одним із ключових міжнародних документів які містять визначений зміст, засади та структурні елементи поняття «електронне судочинство» в країнах Європейського союзу є Рекомендації CM/Rec (2009)/1 від 18 лютого 2009 року, надані Комітетом Міністрів Ради Європи країнам-членам. У вказаному міжнародному документі «електронне правосуддя» розглядається як використання ІКТ з метою здійснення правосуддя всіма зацікавленими в цьому сторонами у юридичній сфері, для підвищення ефективності роботи судів, особливо для фізичних осіб та бізнесу [23].

Ще одним не менш важливим міжнародним документом є Рекомендації Rec (2001)/3. В ньому окреслено основні елементи електронного правосуддя, а саме: відкриття проваджень в електронному вигляді; виконання будь-яких процесуальних дій по справі за допомогою електронного документообігу; мати

доступ до інформації про хід розгляду судової справи за допомогою інформаційних судових систем; отримання; одержання інформації стосовно результатів розгляду справи в електронному вигляді [24].

Що до визначення змісту поняття «електронного правосуддя», то Кучинська О.П. визначає його як комплекс взаємопов'язаних технологій, що інтегровані в судову систему. При цьому вона виокремлює елементи електронного правосуддя, серед яких: подання позовів, заяв, клопотань та інших процесуальних документів в електронній формі; проведення судових засідань в режимі відеоконференції; фіксація засідань за допомогою відео та аудіо запису; судовий реєстр; направлення судових повісток, викликів та повідомлень в електронній формі на електронну адресу; ухвалення та оприлюднення прийнятих судом рішень; застосування сучасних технологій під час розгляду судових справ; обмін процесуальними документами в електронній формі між всіма учасниками судового процесу; інтернет-сайт з інформацією про дату та час судових засідань; оприлюднення інформації стосовно діяльності судів [9].

Співвідношення «електронне правосуддя (судочинство)» та «електронний суд». Найдискусійнішим питанням залишається проблематика співвідношення дефініцій «електронне правосуддя (судочинство)» та «електронний суд».

Така проблематика співвідношень цих категорій пов'язана з тим, що сутність поняття «суд» у юридичній науці так і не було сформовано. Відповідно до Юридичного словника поняття «суд» вживається для позначення державної інституції завданням якої є здійснення правосуддя [25, с.783]. При цьому, в науковій доктрині термін «суд» розглядається у декількох термінах, а саме: 1) орган який безпосередньо здійснює розгляд судових справ [26]; 2) інституція в якій знаходяться працівники суду та судді [27, с.29]; 3) орган держави [28]; 4) судовий процес [29, с.10].

Так Юзевич В.М. та Микитенко Н.О., розглядають «суд», як безпосередньо держаний орган, що має свою юрисдикцію та повноваження [30]. Отже, фактично науковці розглядають поняття «суд» суто як державний орган з притаманною

йому територіальною підсудністю, що не відповідає меті та завданню створення цього органу.

В свою чергу Чернишова Н.В. зазначає, що «суд» є потужним державним органом, який відрізняється від інших державних інститутів певними притаманними йому особливостями, а саме здатність розглядати певні категорії справ, які не можуть бути розглянуті жодним іншим органом, і такий розгляд має дотримуватись з суворим дотриманням процесуальних та законодавчих норм [31].

Крім того, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), при розгляді судових справ також робив спроби здійснити тлумачення поняття «суд». Так, ЄСПЛ вкладає в зміст поняття «суду» досить широке його значення, та визнає його, як організацію, якій доручено виконувати судові функції та врегулювати будь-який спір шляхом видання обов'язкових остаточних рішень. Водночас, ця організація не обов'язково повинна належати державі чи судовій владі, але повинна обов'язково мати відповідний обсяг владних повноважень, та примус у виконанні винесених рішень [32].

Прикладом спроби формулювання змісту категорії «суд» було зроблено при винесенні рішення у справі «Шрадек проти Австрії». Так, під вказаним терміном визначається як установа, якій доручено здійснювати правосуддя на основі норм права та керуючись принципами верховенства права для вирішення будь-яких питань, пов'язаних із їх компетенцією [33].

В іншій справі «Le Comte Van Leeuwen i De Maier проти Бельгії» ЄСПЛ розширив значення терміну «суд», окресливши ключові вимоги, яким він має відповідати, а саме: незалежність від будь-якої влади (включно з процесуальною незалежністю зацікавлених сторін); тривалість повноважень членів суду, яка має відповідати гарантіям судового процесу [34].

Деякі науковці вважають, що термін «електронний суд», це складова «електронного правосуддя (судочинство)». Вони розглядають поняття «електронного суду» відштовхуватись від того, що термін «суд» трактується як орган правосуддя або ж колегія суддів, що здійснює правосуддя у встановленому законодавством конкретної держави процесуальному порядку. Таким чином

«електронний суд» слід розглядати як елемент електронної юстиції, де за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій відбувається розгляд та вирішення судових справ. Також, слід відзначити, що відповідно до Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, електронний суд є одним із модулів (підсистем) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [35].

Отже, в залежності від значення та змісту поняття «електронний суд» в наукових колах або ототожнюють поняття «електронний суд», «електронне судочинство», або виокремлюють як більш широке поняття «електронне правосуддя», та його складову «електронний суд».

Варто відзначити, що сучасний рівень розвитку цифрових технологій у правосудді та стан наукової розробки концепції електронного правосуддя та рівень трансформацій судових систем породжує виникнення і нових термінів, які використовуються для визначення певних відносин які виникають у зв'язку з використанням новітніх діджитал технологій у судочинстві.

Як свідчить аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових публікації з даної теми, для пояснення використання новітніх цифрових технологій в судовій системі використовують не лише поняття «електронне правосуддя» чи «електронний суд», а й також такі терміни, як «діджитал-правосуддя» чи «дигіталізація» («діджиталізація»), або ж «кіберправосуддя» (cyberjustice). Слід відзначити, що в міжнародних документах відсутнє офіційне тлумачення вказаних понять, адже знання в цій галузі є міждисциплінарними і все ще перебувають на стадії розвитку.

Що стосується поняття «діджиталізація», то етимологія вказаного терміну походить від англійського «digitalization», що дослівно перекладається як «оцифрування» або «переведення в цифровий формат». В зарубіжній науковій літературі вказане поняття визначається як переведення інформаційної сфери до цифрових технологій або ж застосовується в якості позначення конкретного процесу перетворення інформації з аналогової форми у цифрову, для того, щоб її можна було легше використовувати на сучасних електронних пристроях, та

стосується впровадження та більш широкого використання цифрових технологій різноманітними державними організаціями [16].

Досить цікавою є позиція деяких зарубіжних вчених щодо окреслення значення, терміну «діджиталізація», так вони зазначають, що дане поняття має декілька тлумачень, а саме: «digitization» (оцифрування) та «digitalization» (цифровізація). Таким чином, Дж. Росс для позначення процесу переходу інформації та документів від аналогових носіїв до цифрових, вживає термін «digitization» (що дослівно перекладається як оцифрування). В рамках таких операцій якість та зміст документів залишається незмінним, а просто набуває електронного формату, що надає можливість опрацьовувати дані документи в цифровому вигляді [12]. Тоді як такі вчені, як Ріттер Т. і Педерсен.К.Л. під терміном «digitalization» (в перекладі з англійської мови - цифровізація) окреслюють створення нового продукту в електронній формі. Тобто на їхній погляд поняття «діджиталізації» включає в себе більш складнішу та масштабну природу змін, що здійснюються в суспільстві в наслідок використання цифрових технологій [13].

Таким чином, узагальнюючи значення та зміст вказаних термінів, слід дійти висновку, про те, що поняття «діджитал-правосуддя», інтерпретується як процес забезпечення електронного управління судовими справами та впровадження нових сучасних технологій в процесі здійснення правосуддя [14].

Щодо поняття «кіберправосуддя», то в наукових статтях його використовують для позначення використання технологічних інструментів які необхідні для спрощення різних стадій судового процесу [15]. Тобто, термін «кіберправосуддя» має тотожне лексичне значення з термінами «електронне правосуддя» або «електронне судочинство», та використовується як синонімічний термін на позначення застосування інформаційно-комунікаційних технологій в сфері здійснення правосуддя.

Крім того слід зауважити, що деякі міжнародні науковці поняттю «кіберправосуддя» надають ще ширшого тлумачення. Так, Бен'єклеф, визначає «кіберправосуддя», як інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій в

судову систему, як в рамках самого судового процесу, так і в досудове вирішення спорів [36].

Так, здійснивши огляд доктринальних джерел та провівши ґрунтовний аналіз вітчизняної та міжнародної наукової літератури, яка направлена на вивчення електронного правосуддя, стає цілком очевидно, що тлумачення таких понять як «електронне судочинство (правосуддя)», «діджитал-правосуддя», або ж «кіберправосуддя» є фактично однаковими, і стали синонімом характеристики різних можливостей використання цифрових технологій в судочинстві.

Впровадження сучасних технологій у систему правосуддя призвело до появи нової та інноваційної галузі під назвою «кіберсправедливість». Цей термін охоплює як інтеграцію інформаційних, так і комунікаційних технологій у судочинство, а також процеси позасудового вирішення суперечок всіх зацікавлених сторін, залучених до судових справ. Основною метою кіберправосуддя є використання сучасних технологій для допомоги у відправленні правосуддя, щоб дозволити концептуалізації більш ефективного методу досягнення справедливості для всіх учасників судового процесу.

Огляд доктринальних джерел, які відображають стан дослідження процесу цифровізації судової гілки влади та розвитку електронного правосуддя в Україні, вказує на те, що вченими також вживається таке поняття як «цифрова юстиція».

Так, Синєокий О.В. формулює поняття «цифрової юстиції» як особливий різновид правоохоронної та правозастосовної діяльності, яка направлена на реалізацію цифрових прав осіб головною формою яких є використання цифрових засобів фіксування судового процесу, в тому числі з використанням оптичного обладнання та електронних пристроїв, направлення та розгляд доказів і свідчень які можуть мати або ж мають значення для розгляду судових справ, завдяки використанню високих технологій [37].

Загалом, сучасна Україна, як і країни Європейського союзу, стрімко рухається в напрямку побудови нового інформаційного суспільства, ключовою ознакою якого є перенесення комунікації в цифрову та електронну форми. При цьому, як в наукових дослідженнях, так і в міжнародному та національному

законодавстві можна зустріти наступні поняття, що використовуються для позначення процесу цифровізації, а саме: «інформаційно-комунікаційні технології», «інформаційні технології» та «цифрові технології».

Переважно, науковці ототожнюють вказані поняття, хоча «інформаційно-комунікаційні технології» є більш загальним терміном. Так, під «ІКТ» розуміють інтегрований набір методів, програмних засобів та виробничих процесів, для збору, зберігання, обробки, поширення, застосування та відображення даних чи інформації для задоволення потреб та інтересів користувача [38]. Тоді як «інформаційні технології» це технічні засоби необхідні для обробки даних, які складаються з великої кількості технічних елементів, а саме: збір, зберігання, пошук, відображення та поширення інформації та даних користувачам за допомогою сучасних технічних засобів [39].

Щодо поняття «цифрові технології», то даний термін досить часто зустрічається в багатьох міжнародних та національних законодавчих актах, а також в наукових працях багатьох як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Проте, на законодавчому рівні відсутнє визначення даного терміну. Слід відзначити, що наукові підходи до визначення поняття «цифрові технології» фактично інтерпретують, як обробку, аналіз та передачу даних та інформації шляхом використання новітнього програмного забезпечення та технологій, що відкриває широкі можливості для функціонування та забезпечення ефективності роботи судових систем[40].

З метою впровадження та дотримання адміністративними органами принципів національної політики цифрового розвитку, Державним агентством з питань електронного урядування було надано методичні рекомендації з дотримання засад реалізації органами виконавчої влади принципів політики цифрового розвитку. Вказаний документ містить в собі визначення поняття «сучасні технології». Так, під поняттям «сучасні технології» слід розуміти всі сучасні інформаційно-комунікаційні технології, а саме: цифрові технології та пристрої, Інтернет, а також цифрові дані, які в даний час конкурують на вільному ринку [41].

В останні роки технологічні інновації часто висвітлювались як рішення багатьох проблем, які виникають в судочинстві. Сучасні технології можна використовувати для підвищення ефективності, доступу, своєчасності, прозорості та підзвітності, таким чином допомагаючи судовим органам надавати належні послуги. А отже, завдяки використанню цифрових технологій в судових установах здійснюється перехід судочинства з паперових носіїв в цифровий формат.

На підставі проведеного дослідження слід сформулювати авторське визначення поняття «електронного правосуддя», під яким слід розуміти комплексну систему, що функціонує на базі інтеграції у неї новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), завданням якої є поліпшення здійснення судових процесів, полегшення доступу до правосуддя та вдосконалення функціонування системи судочинства загалом.

Широке впровадження та розвиток систем електронного правосуддя, що базується на стрімкій інтеграції новітніх цифрових технологій, породжує необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватись цими цифровими технологіями. Така потреба формує появу нової сфери дослідження, а саме: «цифрової компетентності у правосудді».

Попри те, що проблематика питання цифрової компетентності була предметом наукового аналізу в сфері використання цифрових технологій в освітній діяльності, такими вченими як: Маслюк А.М. і Євченко І.М.[42], Буров О.Ю.[43], Єсімов С.С.[44], Ковальчук В.[45], досі не здійснено дослідження сутності цифрової компетентності в правосудді.

Поняття «цифрова компетентність» є порівняно новим терміном і під ним розуміють вміння розробляти та користуватись контентом, що створений за допомогою цифрових технологій, включаючи пошук та обмін необхідною для особи інформації, отримання відповідей на поставлені питання, а також взаємодія з фізичними та юридичними особами, і також органами державної влади за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому поняття

«цифрова компетентність» передбачає не тільки наявність таких навичок та знань, а й готовність осіб здобувати відповідні уміння та навички. Така «жага до знань» в сфері застосування цифрових технологій окреслюється поняттям «цифрові навички», що є складовою поняття «цифрова компетентність» [46].

Слід зазначити, що поняття «цифрова компетентність» є частиною великого семантичного поля, що складається з розрізнених, схожих або взагалі суперечливих один одному понять, до яких відносяться: «цифрова компетенція», «цифрова грамотність», «цифрові навички», «комп'ютерна грамотність», «ІКТ-грамотність»[47].

Перш за все, варто зауважити, що як зарубіжні так і вітчизняні вчені не мають єдиного підходу до розуміння та трактування таких понять як «компетенція» та «компетентність». Так, деякі із них розглядають «компетенцію» як сукупність певних знань, необхідних особі для виконання завдань конкретної професійної діяльності [48], а «компетентність» як здатність застосовувати на практиці отримані знання, вміння та навички [49]. Інші ж науковці ототожнюють вказані терміни, використовуючи їх, як синонімічні за лексичним значенням поняття, та тлумачать їх не лише як володіння особою певними знаннями та вміннями, та здатність їх успішно використовувати, але й як готовність використовувати дані знання та навички [50,51]

Ще одним поширеним у цьому семантичному полі є термін «грамотність». Історично, вказане слово трактують як вміння читати написані тексти та писати, або ж здатність особи зрозуміти та написати будь-який текст. Проте, розвиток технологій швидко змінив значення вказаного терміну, оскільки тепер ми під ним розуміємо й вміння читати та писати цифрові тексти. З часом, цифрова грамотність стала асоціюватися з інформаційно-комунікаційними технологіями та комп'ютерною грамотністю. Однак, сьогодні головна увага приділяється не лише ІКТ та комп'ютерним навичкам використання інструментів, програмного та апаратного забезпечення, а й таким видам грамотності, як медіаграмотність (розуміння різних медіа), Інтернет- та інформаційна грамотність (важлива для пошуку та оцінки інформації), а також спілкування за допомогою різних

інструментів і програм. У цьому техніко-соціальному підході цифрова грамотність повинна поєднувати технічні та критичні навички мислення [52].

Загалом, під «цифровою грамотністю» розуміють сукупність певних знань та вмінь, які дозволяють ефективно та безпечно застосовувати сучасні цифрові технології в роботі, навчанні та особистісному розвитку [56]. Сучасне суспільство має вміти використовувати та розуміти технології, шукати та керувати інформацією, накопичувати знання та вміти швидко та безпечно вирішувати будь-які проблемні ситуації незалежно від статі, віку та місця проживання. Цифрова грамотність необхідна для того, щоб ефективно використовувати всі можливості, які надає держава

У зв'язку з тим, що поняття «цифрової компетентності» пов'язане з всіма вищевказаними типами грамотності, його часто використовують як синонім «цифрової грамотності». Так, Феррарі А., дійшов висновку, що «цифрова компетентність» це набір знань, навичок, здібностей, стратегій та обізнаності, які необхідні під час використання ІКТ та сучасних цифрових технологій необхідних для виконання різноманітних завдань, а саме: спілкування, управління інформацією, створення та обміну інформацією [53].

На думку Спанте М. та Лундіна М., поняття «цифрової компетентності» є значно ширше, ніж просто наявність технічних чи операційних навичок, необхідних сьогодні для використання цифрових інструментів, адже всі вони є лише складовою частиною навчальних областей, які включені до цифрової компетенції. Це ж стосується і вмінь, які необхідні щоб використовувати певні інструменти або програми і є лише однією з кількох сфер компетенції, які повинні бути розвинені користувачами, щоб функціонувати в цифровому середовищі [54].

Систематичний огляд використання двох понять у дослідженнях демонструє, що використання терміну «цифрова грамотність» та «цифрова компетентність» співвідносяться як частина та ціле, при цьому, поняття «цифрової компетентності» є більш ширшим і комплексним та включає в себе «цифрову компетенцію», «цифрову грамотність» та «цифрові навички».

Не дивлячись на те, що «цифрова компетентність» є доволі новим явищем, її значення та необхідність розвитку не можна недооцінювати. Так, Радою Європейського Союзу було прийнято Рекомендації щодо ключових компетенцій для навчання впродовж життя, та визначено вісім ключових компетенцій, необхідних для соціальної інтеграції, самореалізації та розвитку громадян, головною з яких є цифрова компетентність [55]. Крім того, Рада Європейського Союзу інтерпретує поняття «цифрова компетентність» як комплекс різноманітних компетенцій, необхідних для створення та здійснення обміну інформацією, а також для комунікації та вирішення проблем, які виникають у всіх сферах суспільного життя, та які пов'язані з усвідомленим та складним застосуванням цифрових технологій.

Водночас в Рекомендаціях щодо ключових компетенцій окреслюють п'ять фундаментальних складових цифрової компетентності, а саме[56]:

1) Інформаційна грамотність (пошук, обрання та огляд даних, інформації та онлайн-контенту; розуміння даних, інформації та електронного контенту; керування інформацією та контентом).

2) Створення цифрового контенту (проектування та вдосконалення електронного контенту; посилення та відображення контенту; ліцензування та авторське право; написання, тестування та підтримки комп'ютерних програм).

3) Комунікація та співпраця (спілкування за допомогою використання електронних технологій; взаємодія за допомогою цифрових технологій; співробітництво з використанням технологій).

4) Безпека (захист інсталяцій; захист персональних даних та конфіденційності; захист здоров'я та добробуту; захист навколишнього середовища).

5) Вирішення проблем (розв'язання технічних проблем; визначення потреб та технічних резервів; творче застосування цифрових технологій).

З прискоренням розвитку цифрових технологій та фактичним початком функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи виникає потреба в підвищенні цифрової компетентності та цифрової грамотності

суддів, працівників апарату суддів та сторін судового процесу. З цією метою урядом України було схвалено Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації, яка направлена на те, щоб в умовах розвитку цифрового суспільства кожна особа мала [57].

Феномен електронного правосуддя породжує необхідність вирішення проблеми не високого рівня цифрових навичок та компетентності громадян, а також покращення освіченості суспільства та особливо вразливих верств населення, щодо цифрових прав.

Дана Концепція покликана сприяти вирішенню таких проблем, як: відсутність нормативно-правового регулювання розвитку цифрової компетентності; відсутність єдності та цілісності в ставленні до визначення цифрової компетентності та цифрових навичок з точки зору професійних стандартів та єдиних вимог до інформаційно-освітніх програм з розвитку цифрової обізнаності для спеціалістів різних професій; відсутність координаційної політики на рівні адміністративних органів влади та місцевого самоврядування в здійсненні державної політики в галузі розвитку цифрових навичок та компетентностей; відсутність порядку та характеристики цифрових компетентностей, а також вимог до цифрових навичок різних категорій працівників та до їхнього рівня цифрової компетентності.

Ключовими положеннями Концепції розвитку цифрових компетентностей, які урядом України заплановано реалізувати до 2025 року, є:

1) сформувати та розвинути в суспільстві цифрові компетентності та навички шляхом: отримання громадянами належного рівня цифрової освіти за допомогою інформаційних ресурсів; розробки Єдиного державного порталу цифрової освіти; створення та розробка заходів з приводу впровадження цифрових механізмів передачі інформації (Інтернет, соціальні мережі, телебачення);

2) покращити та збільшити обізнаність суспільства про загрози які містяться в мережі Інтернет, за допомогою: розробка та введення в роботу спеціальних програм, направлених на покращення рівня освіченості дітей та підлітків,

цифрових навичок батьків та педагогів відносно небезпек, з якими стикаються діти в цифровому середовищі, та формування утворення культури нетерпимості до порушення прав свободи і безпеки дітей у цифровому середовищі; започаткування соціальних ініціатив направлених на підвищення ступеня цифрових компетентностей та навичок представників різних груп населення;

3) розробити та запровадити комплекс законодавчих змін для забезпечення визначення таких понять як цифрова компетентність, цифрова освіта та цифрові навички у соціальній сфері та забезпечити їх правове регулювання, забезпечити їх правове регулювання, а також сформувати національну політику у сфері просування цифрових компетентностей та цифрових навичок;

4) сформулювати систему цифрової компетенції та здійснити опис її складових, шляхом встановлення вимог до ступеня володіння спеціальними професійними цифровими навичками при підборі персоналу під час здійснення професійних та службових обов'язків, а також проведення всіх відповідних сертифікацій та атестацій.

Виконання та дотримання всіх поставлених Концепцією завдань надасть змогу 1) пришвидшити цифрову трансформацію в країні; 2) покращити доступ до державних послуг для людей похилого віку, малозабезпечених груп населення, осіб з інвалідністю та інших вразливих верств населення; 3) підвищити рівень доступу до правосуддя шляхом використання системи ЄСІТС та електронного правосуддя; 4) окреслити порядок та систему компонентів цифрової компетентності, а також рівень вимоги до володіння цифровими технологіями суддів та працівників апарату суддів.

1.2. Цифрова справедливість як гарантія доступу до правосуддя в епоху новітніх технологій

Використання новітніх цифрових технологій у судовій системі, беззаперечно, розширює можливості доступу до правосуддя, роблячи процес відправлення судочинства більш швидким, ефективним та сучасним. Так, реагуючи на швидкі темпи діджиталізації, Консультативна рада європейських суддів (КРЕС) у висновку «Правосуддя і інформаційні технології» констатувала невинну інтеграцію цифрових технологій у судову систему. КРЕС наголошує, що саме активне використання інформаційних технологій здатне поліпшити доступ до правосуддя, удосконалити судовий документообіг та функціонування системи судочинства, а також покращити оцінку діяльності роботи судової системи загалом [58].

Водночас, поява та активна інтеграція цих технологій у системи правосуддя супроводжуються постійною стурбованістю щодо потенційних ризиків, які можуть призвести до підриву базових гарантій справедливості, що передбачені статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. А отже, всі судові системи, що використовують цифрові технології, повинні бути сумісними з цим правом на всіх етапах судового розгляду.

Суди все більше і більше використовують цифрові технології, й завдяки цьому, з'являються нові способи зберігання, обробки інформації, пришвидшується та значно спрощується судовий розгляд, а також забезпечується доступність правосуддя. Для успішної розробки та впровадження електронних систем та для ефективної реалізації всіх покладених на них функцій, розуміння людського сприйняття та ставлення до цифрових технологій в судах є критично важливим. Тому, перш ніж впроваджувати нові технології в судочинство, дуже важливо зрозуміти ставлення суспільства до самих технологій.

Так, Довіле Борисе у 2022 році було проведено ґрунтовне дослідження, яке направлене на з'ясування відношення різних категорій населення до цифрових

технологій, що використовуються в судових системах[59]. При цьому, Довіле Борисе поставив амбітні завдання для цього аналізу, а саме:

1) визначити рівень довіри до цифрових технологій у системі правосуддя серед різноманітних груп населення, серед яких: особи з юридичною освітою та без юридичної освіти; особи які мають досвід звернення до суду та тих, хто такого досвіду не має; люди різних вікових категорій;

2) окреслити взаємозв'язок впливу довіри людей до цифрових технологій на їх сприйняття корисності використання цих технологій у судах;

3) дослідити в якій мірі ризик використання цифрових технологій впливає на очікування опитаних справедливості при застосуванні цих технологій у судових системах.

Дослідження проходило в Литві та проводилось шляхом анкетування. Фокус-група складалась з 408 осіб, віком від 19 до 81 року. Сто сорок п'ять людей мали юридичну освіту, або були студентами юридичних факультетів. З тих, хто прийняв участь в опитуванні, досвід звернення до суду або участі в судовому процесі мали 245 осіб [59].

Так, дослідження виявило кардинально різне ставлення до застосування цифрових технологій в судах. Було з'ясовано, що сприйняття необхідності та користі впровадження та застосування цифрових технологій у електронних судових систем безпосередньо залежить від рівня довіри опитаних до таких цифрових технологій. При цьому, серед опитаних, які мали судовий досвід або приймали участі в судових процесах позитивно відносяться до технологій у правосудді. Але, досить цікавим є те, що найбільшу довіру до використання цифрових технологій було виявлено саме в тій групі осіб, які не мають жодного судового досвіду.

Крім того, неочікувані результати було виявлено при опитування таких двох груп, як особи у віці від 19 до 39 років та особи від 40 до 81 року. Хоча обізнаність у функціонуванні електронних судових систем у респондентів молодшого віку була більша, ніж у опитаних людей старшого віку, проте вищі показники довіри до цифрових технологій були виявлені саме у осіб віком від 40

до 81 року[59]. Такий результат опитування свідчить про те, що хоч молодші респонденти і володіють знаннями у використанні сучасних цифрових технологій, однак, відносяться до них як до чогось буденного, тоді як особи у віці від 40 років, не дивлячись на погане знання в користуванні цифровими технологіями, більш позитивно налаштовані на запровадження та використання цих технологій в судах, аргументуючи це простотою у використанні та меншою фінансовою затратною складовою.

Досить цікавим є також і результат проведених опитувань осіб з юридичною освітою та груп з досвідом звернення до суду або участі в судовому процесі. Так, аналіз отриманих результатів свідчить про те, що юристи, адвокати та судді краще розуміють необхідність використання цифрових технологій в судах, ніж ті, хто жодного разу не приймав участі в розгляді судових справ. Проте, під час анкетувань було виявлено, що адвокати та особи з юридичною освітою, які ще не приймали участі в судовому процесі та не мають судового досвіду, демонструють значно меншу довіру до цифрових технологій ніж ті, хто має такий досвід, або ті, що не мають ніякого відношення до юридичної сфери.

Таким чином слід відзначити, що це дослідження є першою якісною спробою скласти розуміння про відношення населення до використання цифрових технологій в електронних судових системах. Хоча дане дослідження і не дає нам повного уявлення про ставлення суспільства до запровадження цифрових технологій в сфері судочинства, але все ж дозволяє нам зрозуміти, що, загалом, суспільство позитивно відноситься до застосування електронних технологій, що в свою чергу сприяє використанню цифрових технологій судами.

Слід констатувати, що саме довіра суспільства до діджитал технологій є найважливішим чинником для подальшого впровадження їх в судову систему. Отримання великої кількості знань та інформації населенням стосовно ефективності та можливостей, які з'являються внаслідок використання цих технологій, сприятимуть позитивним очікуванням цифрової справедливості від систем електронного правосуддя. Проте, лише однієї довіри суспільства до цифрових технологій недостатньо для сприйняття цих технологій справедливими.

Водночас, саме цифрова справедливість здатна забезпечити довіру та законність у судах.

Отже, для дослідження потенційного впливу і виявлення ризиків несправедливості цифрових технологій, слід окреслити які саме цифрові технології можуть завдати значної шкоди основним правам людини.

Так, Європейською комісією в 2021 році було прийнято Регламент з метою гармонізації правил використання цифрових технологій в країнах ЄС. Європейська комісія констатувала, що всі цифрові технології (включаючи технології штучного інтелекту), які використовуються у системах електронного правосуддя несуть ризик через значний вплив на права громадян, який можуть заподіяти недосконалі алгоритми. При цьому, зазначається, що цифрові технології у правосудді мають «відповідати верховенству закону та принципу справедливості судового розгляду, щоб вони могли сприяти доступу до правосуддя та підвищувати довіру громадян до судової системи» [60].

В Регламенті Європейська комісія, базуючись на оцінці рівня ризику заподіяння шкоди класифікує цифрові технології на: технології з мінімальним ризиком, ризиковані та високоризиковані. Так, деякі судові системи кваліфікують як високорезикові через значну шкоду, яку вони можуть завдати праву на справедливий судовий розгляд та, фактично, позбавити користувачів права на ефективний судовий захист. До ризикових технологій відносять такі цифрові технології, що є допоміжними (системи, що пов'язані з розглядом справ але не впливають на прийняття рішення) та відносяться до категорії підтримуючих, тобто ті, що допомагають працівникам апарату суду та помічникам чи секретарям судді. До таких систем можуть бути віднесені технології обробки, збору та аналізу даних та документів. Крім того, до допоміжних систем включають технології, що здійснюють обробку, підбір та аналіз судової практики чи рішень з аналогічних правовідносин, чи добірку норм матеріального та процесуального права для суддів чи їх помічників. Всі інші технології в судових системах відносяться до технологій з мінімальним ризиком.

Таким чином, не всі цифрові технології (включаючи технології штучного інтелекту), що використовуються в системах електронного правосуддя несуть ризики для судочинства. Водночас, технологіям, що здатні порушувати чи підривати ключові гарантії права на справедливий розгляд, та які віднесені Європейською комісією до «ризикованих» та «високоризикових», притаманні такі ознаки:

1) технологічні системи, що базуються в своїй роботі на алгоритмах. При цьому, під алгоритмом розуміють набір послідовних програмних команд, що використовуються для організації та обробки великого масиву даних, що здатні проаналізувати, перетворити вхідні дані у кінцевий результат, відповідно до поставленого завдання [61];

2) здатність технологій до автоматичного виконання завдань, без необхідності безпосереднього втручання у цей процес людини [62];

3) автономність, що полягає у функціональних можливостях технологічної системи самостійно приймати незалежні рішення при виборі між альтернативами варіантами, які заздалегідь на це не запрограмовані і роблять це без будь-якого втручання людини [63];

4) складність програмного забезпечення технологічних систем, що вимагає необхідності знань та навичок їх розуміння та створення із декількох сфер наукових галузей [64];

5) можливість аналізу та обробки не тільки значних баз даних, а й генерувати інформацію із об'єднаних або декількох баз даних одночасно [65];

6) здатність алгоритму в процесі самонавчання відтворювати інтелектуальні і розумові здібності людини [66].

І хоча, новітні цифрові технології (включаючи технології штучного інтелекту) сприяють виникненню нової «четвертої промислової революції», яка спровокує потужний стрибок розвитку і змін у всіх сферах суспільного життя, проте її масштаб та розміри будуть такими ж руйнівними та глобальними як і перша промислова революція [67]. Таким чином, говорячи про впровадження та використання цифрових технологій, ми, беззаперечно, повинні розуміти, що їх

неправильне використання, зловживання та недосконалість можуть привести до непередбачених наслідків в процесі здійснення правосуддя.

До таких ризиків слід віднести: упередженість(2), дискримінація(3), непрозорість(1) та технологічна вразливість(4). Отже, розглянемо їх більш детально:

1) Упередженість – одна із найбільших проблем, що можуть виникнути в процесі використання технологічних рішень у правосудді. Під упередженістю цифрових технологій слід розуміти отримання в процесі обробки цифровими технологіями спотворених, неповних та таких, що вводять в оману результатів. Крім того, упередженість цифрових технологій призводить до помилок та неточностей. При цьому, така упередженість може бути як навмисною (упереджені дані спеціально включені до бази даних певних алгоритмів та технологій при їх створенні) та випадкові, що повторюють упереджені дані в процесі їх обробки [68].

Агентство Європейського Союзу з основних прав (FRA), досліджуючи ризики використання алгоритмів по відношенню до основних прав людини, називає основну причину появи упередженості цифрових технологій, вказуючи, що упередженість та похідна від неї - дискримінація, кореняться в психологічній та соціокультурній спадщині суспільства та, фактично, відображаються у даних, які використовуються при розробці цифрової технології. При цьому, в силу того, що алгоритми та цифрові технології розробляються та використовуються людьми, вони апріорі не можуть бути нейтральними, як їх часто зображують. Там, де в процесі прийняття рішення присутня людська упередженість, вона може бути перенесена і на технологію [69]. Водночас, завданням країн, що інтенсивно впроваджують інноваційні технології в правосуддя, є пошук балансу необхідності та співмірності між використанням цих технологій та їх впливом на гарантовані міжнародним правом права людини [70].

2) Дискримінація. Використання цифрових технологій базується на аналізі знань, баз даних та динаміки розвитку суспільства, а отже, технології, що ґрунтуються на таких даних, можуть відтворювати чи посилювати маргіналізацію

та дискримінацію [71]. Водночас, цифрова дискримінація не може ототожнюватися з дискримінацією, що притаманна людині. Попри те, що людська та цифрова дискримінація дійсно дуже різні, вони мають схожу антидискримінаційну процедуру. В обох випадках першочерговим завданням регулюючих процедур для запобігання дискримінації є ідентифікація не лише інформації та даних про захищені категорії, але й інформації, яка слугує заміною захищених категорій. Для обох форм дискримінації регулюючі процедури можуть забезпечити короткочасний захист від дискримінації шляхом виключення із аналізованих баз тих даних, які закон вважає дискримінаційними. Однак, ця процедура не зможе в повній мірі гарантувати захист від дискримінації у випадку використання цифрових технологій, які потребують більш комплексного підходу [72].

Слід відзначити, що певним різновидом дискримінації визначають і цифрову нерівність (або цифровий розрив), при якому певні особи не здатні використовувати переваги цифрових технологій або взагалі позбавлені доступу до них, що робить неможливим рівнозначний доступ до всього функціоналу електронного правосуддя. Слід констатувати, що парадигма використання цифрових технологій полягає у тому, що з одного боку, діджитал технології здатні покращити здійснення правосуддя, а з іншого обмежити чи взагалі унеможливити доступ до судочинства через цифрову нерівність [73]. Громадяни, що не забезпечені необхідним обладнанням, швидкісним інтернетом, достатнім програмним забезпеченням або через відсутність необхідних навиків (або всіх обставин одночасно) просто не здатні захистити свої права у суді.

У звіті «Відрізаність від будівлі суду: як цифровий розрив впливає на доступ до правосуддя та громадянську активність», що був присвячений дослідженню зростаючого рівня цифрової нерівності в епоху переведення всіх судових процесів у діджитал площину, виокремлюють два критерія цифрової нерівності :

Технологічна доступність – проблеми з доступом до судових установ та правосуддю, що викликані нестачею базових засобів, таких як комп'ютер, відео та

аудіо обладнання, недостатній рівень інтернет-зв'язку (або його відсутність). При цьому, даний критерій передбачає не тільки брак програмно-технічного обладнання з певного населення чи регіону, а й фінансову і економічну неможливість придбати таке обладнання громадянином самостійно [74].

Цифрова грамотність – недостатність навичок роботи з цифровими технологіями, що унеможлиблює їх використання навіть при умові наявності особистого програмно-технічного обладнання [75].

3) Непрозорість. Проблема забезпечення прозорості цифрових технологій є важливою складовою для використання таких технологій в системах електронного правосуддя. Прозорість технологій розглядається як можливість прослідкувати за повним процесом прийняття рішення відповідною технологією. При цьому, пояснення механізму роботи алгоритму повинне бути зрозумілим як кінцевому споживачу цієї технології, так і можливим для реалізації її прозорості розробником [76].

Слід зауважити, що вимога прозорості цифрових технологій є обов'язковою та необхідною складовою будь-якого судового процесу, що здійснюється із застосуванням систем електронного правосуддя. Таке своєчасне та повне розкриття процедури повинно дозволити оцінити надані дані та оброблені результати, які використовуються, щоб забезпечити ефективний судовий розгляд на всіх його стадіях. Водночас, як зазначає Веллер, обсяг та зміст такого роз'яснення «роботи» алгоритму технології повинне бути чітко встановлено для кожного суб'єкта, який «зіштовхнувся» з цією технологією. А отже, в залежності від ступеня взаємодії зацікавленої особи з цифровою технологією, її обсяг прозорості повинен бути забезпечений в наступних межах [77]:

1) Для розробника вкрай важливо оцінити, чи система функціонує ефективно. Це дозволяє їм виявляти будь-які збої, які можуть виникнути, і виправляти їх, зрештою покращуючи продуктивність технології.

2) Щоб кінцевий користувач довіряв технологіям, важливо мати базове розуміння призначення та функцій системи. Це розуміння допомагає користувачам вживати свідомих і відповідних заходів у разі несправностей

системи. Довіра до технологій та функції цифрових технологій у правосудді допомагає зменшити ірраціональну тривогу навколо їх використання, що зрештою заохочуватиме до їх широкого ввикористання.

3) Для ефективного регулювання роботи системи електронного правосуддя вкрай важливо, щоб аудитор-експерт мав повне розуміння його операційної роботи. Це необхідно для проведення незалежного та ретельного аудиту технології та встановлення відповідних правил або виявлення порушень та ризиків.

4) Щоб забезпечити успішне впровадження цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), судді зобов'язані мати повне розуміння роботи цієї системи, адже саме на суддю покладений обов'язок дотримання вимог матеріального та процесуального права при винесенні остаточного рішення. А отже, саме суддя повинен суворо дотримуватися цих приписів в законодавства, що неможливо без розуміння алгоритму прийняття рішення цифровою технологією, що використовується в судочинстві.

Крім того, в залежності від способу «приховання» процедури та механізму роботи цифрових технологій виокремлюють: 1) навмисну непрозорість – розробники цих технологій навмисно укривають чи маскують технологію своїх алгоритмів; 2) технологічну непрозорість, що проявляється у надзвичайній складності цифрових технологій, яка не дає можливості розкрити принцип її дії [78].

За критерієм обсягу розкриття інформації в процесі забезпеченні прозорості виділяють: 1) глобальна – здійснюється розкриття інформації про загальну логіку процесу роботи алгоритму; 2) локальна – пояснює процес прийняття рішення в конкретній ситуації [79].

Отже, прозорість цифрових технологій – це та обов'язкова умова, що гарантує настання відповідальності як з боку державних органів, так і розробників щодо законності та справедливості використання цих технологій, а також забезпечення принципу правової визначеності [80].

Яскравим прикладом дискримінації, упередженості та непрозорості цифрових технологій слід назвати голландський судовий процес щодо роботи електронної системи SyRi (System Risk Indication), яка використовувалась у судах. За результатами розгляду справи, суд виніс рішення, яким постановив негайно заборонити використання SyRi, оскільки робота цієї цифрової технології призводить до порушення прав людини [81].

Судовий розгляд цієї справи піддався посиленому вивченню та викликав бурхливу дискусію не лише серед наукового середовища, але також привернув увагу спеціального доповідача ООН з питань прав людини. Як зазначав спеціальний доповідач ООН «це історичне рішення та явна перемога всіх тих, хто обґрунтовано стурбований серйозними загрозами, які цифрові системи становлять для прав людини. Це рішення створює сильний юридичний прецедент для інших судів, адже це перший випадок, коли суд припинив використання цифрових технологій для захисту прав людини»[82].

Щоб зрозуміти причину винесення такого рішення, необхідно з'ясувати які завдання виконувала та як саме функціонувала дана система. SyRi була створена в 2003 році, як система, що направлена на виявлення шахрайства у сфері соціального забезпечення, податків та внесків, а також щодо порушень трудового законодавства. З 2013 року цю програму дозволили використовувати всім державним органам, а з 2014 року – у всіх судах [83]. Функціональні можливості SyRi дозволяють цій системі збирати широкий діапазон персональних даних, при цьому ні законодавство, ні нормативні акти не передбачають опису або аналітичного методу прийняття рішення цією системою [84]. Слід звернути увагу, що найчастіше дана система використовувалась в чотирьох містах країни, які відносяться до міст з найбільшою концентрацією бідних та вразливих груп населення [82].

Судовий процес проти держави, яка дозволила використовувати систему SyRi ініціювали вісім громадських організацій за підтримки найбільшої профспілки Нідерландів. Аргументуючи свої позовні вимоги, позивачі стверджували, що система SyRi профілює цілі райони, щоб оцінити ймовірність

того, що громадяни вчиняють шахрайство при використанні положень соціального страхування, що фактично є дискримінаційним по відношенню до цих громадян. Визначний фактор полягає в тому, що система SyRi використовувалась особливо в районах з найвищою концентрацією людей, які живуть у бідності, або людей, які належать до вразливих верств населення [85].

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції в Гаазі постановив, що SyRi не тільки порушує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а й встановив відсутність прозорості у функціонуванні SyRi. Модель ризику та її індикатори не є загальнодоступними та невідомі суб'єктам даних. Крім того, законодавство не містить обов'язку інформувати суб'єктів даних про те, що їх дані були опрацьовані або що було надано звіт про ризики. Також, суд зазначає, SyRi пов'язана з ризиками дискримінації. У рішенні суду стверджується, що «існує ризик того, що SyRi ненавмисно створить дані, засновані на упередженості, наприклад, на нижчому соціально-економічному статусі чи імміграційному походженні». Більше того, такий ризик посилюється і тим фактором, що досі SyRi застосовувалася лише у бідних кварталах («проблемних районах») [97].

4) Технологічна вразливість – полягає у специфіці створення та використання самих технологічно складних алгоритмів та новітніх технологій (від технологічних недоліків будови до некоректності настройки), що не дозволяє забезпечувати їх повноцінне використання чи приводить до неточних та неправильних результатів. Тобто, це певні недоліки в алгоритмічних системах, які призводять до навмисного порушення їх цілісності і спричиняє помилки в роботі. [96]. В свою чергу, технології вразливостей поділяють на дві категорії: когнітивні спотворення та статистичні похибки.

Когнітивні спотворення виникають у зв'язку із недоліками при зборі первинних (базових) даних, а також через використання неточної та неправдивої інформацію [86]. Інакше кажучи, поява когнітивних спотворень стає результатом використання упереджених первинних даних або шляхом упередженого ставлення розробника цієї технології. Прикладом таких когнітивних спотворень

може слугувати отримання остаточного результату за вибіркою даних, що базувались на аналізі судової практики за останні 10 років щодо розгляду певних правовідносин, але при цьому до цієї судової практики увійшли рішення судів, які базувались на абсолютно протилежних позиціях суду вищої інстанції з цього питання (при цьому, рішення судів, що базувались на остаточній та кінцевій правовій позиції Верховного Суду становили меншу кількість, адже були прийняті в останні 2 роки до вибірки). В кінцевому результаті формується вибірка, що початково побудована на неточній та неправдивій інформації.

Статистичні похибки виникають у результаті використання упереджених статистичних даних, які при їх подальшому оброблені технологією формують нові бази даних вже із наявною неточною інформацією. В кінцевому результаті формується, умовно, концепція «плодів отруйного дерева», коли кінцеве рішення базується на ланцюгу поетапної обробки з використанням декількох баз дискримінаційних (чи упереджених) даних. [87]. Отже, статистична похибка відноситься до систематичної різниці між оцінкою параметра і його справжнім значенням. Статистична похибка виникає, коли технологія невірно вимірює те, для чого вона призначена. Наприклад, валовий внутрішній продукт на душу населення не обов'язково є добрим показником рівня життя в країні, оскільки він не враховує нерівність у розподілі доходів. Крім того, дані та отримані статистичні оцінки можуть не відображати цільову сукупність. Наприклад, якщо вибірка генеральної сукупності містить більше чоловіків, ніж жінок, а отже вона зміщена у бік чоловіків [88].

Однією із складових гарантій справедливості цифрових технологій є *критерій розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення), що здійснюють вплив на осіб*. У наукових колах цей критерій має скорочену назву «право на роз'яснення» [89].

Слід відзначити, що трактування даного критерію цифрової справедливості є найбільш дискусійним, що, фактично, зумовило поділ наукових поглядів з цієї проблематики на два підходи. Такий науковий дискурс був викликаний прийняттям в Європейському Союзі Загального регламенту із захисту даних (далі

- Загальний регламент). Так, відповідно до статей 12-15 та 22 Загального регламенту передбачається, що контролер при отриманні персональних даних від суб'єкта та третіх осіб повинен надати, а суб'єкт даних вимагати отримання інформації про наявну цифрову технологію, яка була застосована при отриманні даних (що також включає інформацію про логіку роботи цієї технології та інформацію про значення та наслідки отримання і обробки таких даних для суб'єкта) [90]. Саме неоднозначність вказаних положень Загального регламенту породило різні інтерпретації категорії розкриття інформації.

Отже, представники першого підходу (Мальджері і Команде [89] та Селф і Паулз [91]) визначають вищевказаний критерій як передбачене законодавством ЄС «право на роз'яснення», що полягає у обов'язку контролера розкрити суб'єкту даних всієї інформації процесу прийняття рішення, в тому числі, і технічну складову алгоритму прийняття рішення. Аналізуючи перший науковий підхід, слід констатувати, що вчені вдаються до більш широкого тлумачення положень Загального регламенту.

Антагоністи першого підходу (Вачтер і Флоріді [92]) тлумачать правову норму досить вузько. Так, вчені визначають, «що право на роз'яснення» розглядається лише як передбачене нормативними актами право суб'єкта даних на отримання інформації про збирання та отримання персональних даних певною цифровою технологією (системою) без роз'яснення алгоритму порядку і процедури їх отримання.

Слід зазначити, що країни ЄС також по різному інтегрували правові положення Загального регламенту із захисту даних щодо «права на роз'яснення». Так, більшість країн ЄС приймали акти, реалізуючи вузький підхід до критерію розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення) у своє національне законодавство. До прикладу, Італія, Швеція, Данія, Фінляндія, Естонія, Литва. Проте, були і країни, які не тільки використали широкий підхід до критерію, а й розширили і детально регламентували процедуру розкриття та надання такої інформації, а саме: Угорщина, Франція, Німеччина, Австрія та Бельгія [93].

Для того, щоб розкрити зміст вищевказаної категорії, слід окреслити характерні ознаки, що притаманні «праву на роз'яснення», а саме:

1) *Зрозумілість цифрових технологій*. Під терміном «зрозумілість цифрових технологій» позначають здатність суб'єктів даних до усвідомлення та сприйняття технологічного процесу прийняття рішення системою. При цьому, зрозумілість цифрових технологій сприяє покращенню розуміння технологічних та алгоритмічних процедур, проте не охоплює здатність освідомлення обсягу та наслідків їх використання. А отже, реалізація цієї характеристики на практиці виглядає наступним чином: суб'єкта даних оповіщають про автоматичний збір їх персональних даних за допомогою певних технологічних алгоритмів на початку процесу і у загальних рисах.

2) *Розбірливість цифрових технологій*, що визначається як здатність суб'єкта даних самостійно усвідомлювати роботу цифрової технології і алгоритму та мати конкретне розуміння методів і процедури збору даних.

Варто відзначити, що лише одночасне поєднання зрозумілості та розбірливості здатні забезпечити повноцінне розкриття інформації про процедуру роботи (процес алгоритму прийняття рішення) цифрових технологій, що здійснюють вплив на осіб.

Отже, говорячи про цифрову несправедливість, ми, беззаперечно маємо на увазі наявність ризиків непрозорості, упередженості і дискримінації та технологічних вразливостей. Окрім того, недостатнє нормативне врегулювання процедури впровадження та використання технологічних рішень в судових системах також можуть привести до порушення принципів справедливості в процесі їх застосування. Саме тому, стратегічне реформування української системи правосуддя шляхом використання цифрових технологій в судовій системі окрім спрямування на діджиталізацію всіх судових процесів повинне мати і амбітне стратегічне завдання - забезпечення цифрової справедливості.

Слід відзначити, що не дивлячись на величезну кількість наукових напрацювань в сфері проблематики розуміння, тлумачення змісту, видів і складових справедливості у правосудді (до таких вчених можна віднести:

Бережанський Г.І., Бринцев В.Д., Гриценко І.С., Кучинська О.А., Куйбіда Р.О. та інші), проте питання цифрової справедливості в наукових колах не окреслювалось та не досліджувалось. Така відсутність вітчизняних досліджень в сфері проблематики забезпечення справедливості у зв'язку із використанням цифрових технологій в правосудді пов'язана, по-перше, з стрімким розповсюдженням та активним використанням цифрових технологій на фоні явних прискорюючих та стимулюючих факторів їх використання, а саме: пандемія COVID-19 та воєнний стан. По-друге, в силу постійної технологічної та функціональної еволюції цифрових технологій, змінюється і характер та обсяг ризиків, що несуть ці технології для правосуддя.

Одним із перших зарубіжних вчених, що здійснили поглиблене дослідження цифрової справедливості слід віднести професора Інституту Алана Тюрінга у Великобританії - Девіда Леслі. Слід звернути увагу, що не дивлячись на ґрунтовне дослідження проблематики цифрової справедливості, Девід Леслі не формує загального визначення цього поняття, а лише характеризує це явище. Так, Девід Леслі виокремлює чотири сфери, притаманні справедливості цифрових технологій, а саме: 1) справедливість вихідних даних – розробка та використання цифрових технологій не базується на упереджених та дискримінаційних вихідних даних; 2) справедливість побудови – розробка системи чи алгоритму технології не використовує складові або взаємозв'язки між ними, що носять дискримінаційний чи упереджений характер; 3) справедливість результату – результат роботи цифрової технології не призводить до прийняття дискримінаційних результатів; 4) справедливість використання – цифрові технології впроваджуються та використовуються суб'єктами, що мають достатній рівень цифрової компетентності та розуміють повний процес роботи алгоритму [94].

Крім того, професор інституту Тюрінга пропонує наступні методи оцінки, щоб перевірити цифрові технології на їх справедливість:

Груповий критерій. Щоб забезпечити справедливість для всіх груп, у тому числі вразливих, вибірка має бути відібрана з різних груп населення. При цьому, цифрова технологія буде вважатися справедливою, якщо немає помітного

зв'язку між її результатом і належністю до захищеної чи незахищеної категорії. Для досягнення групової справедливості необхідні кілька принципів, включаючи статистичну рівність (усі групи отримують пропорційні результати) і позитивну рівність (рівні шанси для всіх груп отримати певні результати) [95].

Індивідуальний критерій. Цей критерій перевірки цифрової справедливості також вимагає врахування індивідуальних особливостей суб'єктів. При цьому, показником дотримання цифрової справедливості виступає той фактор, що єдиний кінцевий результат роботи технології залишається незмінним навіть тоді, коли особу із вразливої групи замінюють представником іншої групи [95].

Цілком зрозуміло, що наукові уявлення про цифрову справедливість будуть значно доопрацьовані по мірі розвитку цифрових технологій, проте вже станом на сьогодні можна ввести в науковий обіг поняття цифрової справедливості, під яким, вважаю, слід розуміється таке проектування, розробку та застосування цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системах електронного правосуддя, що спрямоване на зменшення потенційної шкоди їх використання у вигляді ризиків упередженості, дискримінації та непрозорості.

Крім того, слід відзначити, що можливість впровадження та використання цифрових технологій в системі електронного правосуддя потребує відповідності цієї технології всім складовим гарантіям цифрової справедливості, а саме:

- 1) виключення всіх ризиків їх використання: упередженість, дискримінація, непрозорість та технологічна вразливість;
- 2) довіра суб'єктів використання технологій;
- 3) розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення), що здійснюють вплив на осіб;
- 4) підзвітність, що передбачає можливість простежити весь ланцюг (процес) роботи цифрових технологій від початку до результату.

Висновки до розділу 1

З метою аналізу поняття «електронне правосуддя», було досліджено наступний понятійно-категорійний апарат, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд».

З'ясовано, що станом на сьогодні все ще не існує єдиної наукової концепції електронного правосуддя. Встановлено, що не дивлячись на те, що немає єдиного підходу у визначенні сутності вищевказаної дефініції, ключовий зміст цих термінів, фактично, однаковий та окреслюється як характеристика різних можливостей використання (застосування) цифрових технологій в судочинстві.

Сформовано авторське визначення поняття «електронного правосуддя», під яким слід розуміти комплексну систему, що функціонує на базі інтеграції у неї новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), завданням якої є поліпшення здійснення судових процесів, полегшення доступу до правосуддя та вдосконалення функціонування системи судочинства загалом.

Встановлено, що широке впровадження та розвиток систем електронного правосуддя, що базується на стрімкій інтеграції новітніх цифрових технологій, породжує необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватись цими цифровими технологіями. Така потреба формує появу нової сфери дослідження, а саме: «цифрової компетентності у правосудді». При цьому, поняття «цифрова компетентність» є порівняно новим терміном і під ним розуміють вміння розробляти та користуватись контентом, що створений за допомогою цифрових технологій, включаючи пошук та обмін необхідною для особи інформації, отримання відповідей на поставлені питання, а також взаємодія з фізичними та юридичними особами, і також органами державної влади за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Констатовано, що поняття «цифрова

компетентність» передбачає не тільки наявність таких навичок та знань, а й готовність осіб здобувати відповідні уміння та навички.

Введено в науковий обіг поняття «цифрова компетентність у правосудді», під яким запропоновано розуміти наявність відповідної цифрової компетенції для суддів та працівників апарату суду, необхідної для виконання завдань їх професійної діяльності, а також достатня кількість цифрових навичок, знань та вмінь у громадян, необхідних для розуміння та застосування цифрових технологій в судових системах.

Сформовано термін «цифрова справедливість», під яким слід розуміти таке проектування, розробку та застосування цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системах електронного правосуддя, що спрямоване на зменшення потенційної шкоди їх використання у вигляді ризиків упередженості, дискримінації та непрозорості.

Досліджено, що можливість впровадження та використання цифрових технологій в систему електронного правосуддя потребує відповідність цієї технології всім складовим гарантіям цифрової справедливості, а саме: 1) виключення всіх ризиків їх використання: упередженість, дискримінація, непрозорість та технологічна вразливість; 2) довіра суб'єктів використання технологій; 3) розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення), що здійснюють вплив на осіб; 4) підзвітність, що передбачає можливість простежити весь ланцюг (процес) роботи цифрових технологій від початку до результату.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика організаційно-правових засад функціонування системи електронного правосуддя в Україні.

У 2012 році Державним підприємством «Інформаційна судова система» було розроблено та презентовано Концепцію електронного суду України. Згідно з Концепцією, створення системи електронного судочинства України розглядається як комплекс технологічних рішень, що повинні забезпечити виконання наступних завдань: надання можливості надсилати позовні заяви чи скарги (підписані електронним цифровим підписом) разом з пакетом відповідних документів до будь-якого суду країни через мережу Інтернет; відправка електронних копій процесуальних документів або повісток учасникам судового процесу в електронному вигляді або за допомогою мобільного зв'язку (електронною поштою або SMS); створення та впровадження в роботу спеціального універсального формату обміну даними, який дозволить передавати справи та документи між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників [98].

Для реалізації даного проекту Державною судовою адміністрацією України (далі ДСА) було затверджено Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, яким було встановлено порядок подання учасниками судової справи документів до суду в електронній формі, а також порядок надсилання процесуальних документів сторонам в електронній формі разом з паперовими документами [99].

Ще одним кроком до цифровізації судочинства, стало прийняття судовою адміністрацією рішення про запровадження порядку обміну документами в електронній формі між судом та учасниками судового процесу з використанням автоматизованої системи документообігу суду у місцевих та апеляційних судах

загальної юрисдикції [100]. А отже, з 2013 року запроваджено систему електронного документообігу між судом та учасником судового процесу, який міг відбуватись паралельно з паперовим документообігом.

В серпні 2013 року Державним агентством з питань науки, інновації та інформатизації було розглянуто та затверджено Концепцію галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи [101]. Так, головними цілями вказаної концепції було: 1) зменшити час розгляду справ; 2) здійснити швидкий перехід на електронний документообіг у судах та як наслідок покращити ефективність процесів судового діловодства та судової статистики; 3) покращити доступ до правосуддя шляхом впровадження новітніх технологій (наприклад технологій електронного діловодства, відеоконференцзв'язку та різноманітних комунікаційних та інформаційних технологій із застосуванням мережі Інтернет); 4) збільшити швидкість та точність винесення судових рішень; 5) удосконалити розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури та забезпечити інформаційну безпеку та захист даних в єдиній судовій інформаційній системі; 6) пришвидшити обмін інформацією між судами та державними органами. В даному документі зазначалось, що завдяки реалізації вказаних завдань вдасться створити єдиний інформаційний простір судової системи. Концепція містить в собі схематично зображену структуру функціонування Єдиної судової інформаційної системи України. Також, в даному документі наголошувалось на необхідності створення та запровадженні підсистеми під назвою «Електронний суд». Акцентувалось, що саме ця підсистема зможе стати гарантом безперервності судового процесу, що забезпечить повністю організований цикл електронного документообігу в судовій системі.

Зважаючи на складність та масштабність завдань, покладених в основу цього документу, а також з огляду на необхідність розробки та впровадження новітніх інформаційних технологій, було запропоновано поступову та поетапну модернізацію вже працюючих та нових систем (з 2013 – 2015 рр.). Так, для прикладу, для реалізації першого етапу підлягали впровадженню підсистема

«Електронний суд», та підлягали вдосконаленню та подальшому розвитку такі модулі як: «Відеоконференцзв'язок», «Судова система», «Адміністративна система», «Кадри», «Законодавство та право», «Єдиний державний реєстр судових рішень», «Судова статистика», «Судове діловодство та документообіг» тощо. З кожним етапом ці підсистеми тільки вдосконалювались та модернізовувались для забезпечення ефективного функціонування.

Перший повноцінний крок до інтеграції інформаційних технологій в судову систему було зроблено у 2014 році. Так, 11 грудня 2014 року Радою суддів України, було затверджено Стратегію розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки[102]. Загалом ця стратегія вказувала на необхідність створення правової бази для електронного правосуддя та на необхідність впровадження інтегрованих інформаційних систем для підвищення доступності, прозорості та неупередженості правосуддя. Даний документ містив в собі чотири стратегічні напрямки:

1) Незалежність та прозорість судової системи. Він був направлений на зміцнення судової гілки влади, забезпечення її самостійності та незалежності, а також на відновлення довіри суспільства до суду.

2) Підвищення професійного рівня суддів. Цей напрямок був спрямований на розробку ефективних механізмів, необхідних для здійснення планових перевірок судів та суддів, та на забезпечення нагляду за якістю правосуддя.

3) Підзвітність. Передбачала необхідність здійснення прозорого інформування суспільства щодо стану справ в судовій системі, розробка та впровадження механізмів гарантування захисту суддів від неналежного впливу, а також формування чіткого переліку підстав дисциплінарної відповідальності суддів.

4) Електронне правосуддя. Даний напрямок передбачав створення внутрішньої мережі, необхідної для здійснення комунікації з судовими системами (як ззовні, так і всередині), а також на розробку та введення в роботу основних та допоміжних програм на основі хмарних технологій для обробки даних, оптимізації роботи пошукових систем, реєстрів та веб-сайтів, а також

забезпечення можливості редагування інформації з використанням мережі Інтернет. Також, кінцевим результатом даного напрямку було передбачено повну автоматизацію системи управління та відстеження справ, формування бази даних судової практики та нормативних актів, а також автоматизацію розподілу судових справ.

Здійснивши ґрунтовний аналіз стратегічних напрямків, слід констатувати, що хоча ці заходи й були корисними та необхідними, але все ж, всі вони були надто гнучкими та не критичними для того, щоб домогтися суттєвих змін у розвитку електронного судочинства, а також збільшити його доступність для осіб.

Фундаментом для становлення електронного судочинства в Україні можна вважати прийняття Верховною Радою України у 2017 році Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»[103]. Окрім великої кількості змін до законодавчих актів, даним Законом, передбачалось створення та введення в роботу системи електронного правосуддя України. Так, вперше на законодавчому рівні система електронного правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що має скорочену назву ЄСІТС. Дана система характеризується широким спектром функціональних можливостей, що дозволяють використання цифрових технологій в процесі здійснення правосуддя, а також сприятимуть переведенню в електронну форму більшості стадій судового процесу.

Слід зазначити, що саме з прийняття Закону розпочалась реалізація концепції електронного правосуддя в Україні, адже електронна судова система отримала детальну нормативну регламентацію процедур її застосування у всіх процесуальних кодексах України, що безпосередньо вказує на пришвидшення розвитку електронного судочинства та можливості переходу від «теорії до практики».

Насамперед, у процесуальному законодавстві з'являються статті, що містять в собі перелік функцій та можливостей використання електронної системи ЄСІТС при розгляді цивільних, господарських та адміністративних справ, а саме:

1) Всі заяви, клопотання, скарги та інші процесуальні документи які надійшли до суду, в обов'язковому порядку реєструються в системі ЄСІТС в порядку черговості їх надходження.

2) Передбачається електронний формат розгляду судових справ на підставі електронних документів. Таким чином, в обов'язковому порядку має створюватись справа в електронній формі, а всі процесуальні документи та докази, які надходять до суду в паперовій формі мають бути неодмінно переведені в електронний формат та долучені до матеріалів справи. Розгляд справи за матеріалами, поданими в паперовій формі, має здійснюватись лише у випадку технічної неможливості судом розглядати цю справу в електронній формі. Сторони, як і раніше, мають право подавати документи в паперовій формі, але всі подані паперові документи будуть переведені в електронний вигляд й долучатимуться до справи (в електронному форматі). Користувачі, які зареєструвались та мають особистий кабінет в системі ЄСІТС, мають цілодобовий доступ до оцифрованої справи.

3) Вносяться зміни до подачі позову та відзиву на позов. Так, з'являється можливість подачі позовів, заяв, скарг та відзивів на позов не лише в паперовій, але й в електронній формі. Відтепер, в позовній заяві та відзиві на позов окрім поштової адреси сторін потрібно вказувати й офіційну електронну адресу учасників судового процесу (за наявності такої інформації).

4) Впроваджується обов'язкова реєстрація офіційної електронної адреси для адвокатів, приватних виконавців, державних органів, нотаріусів, арбітражних керуючих, а також для державних установ та організацій. Що стосується інших осіб, то вони реєструють свої офіційні електронні адреси виключно в добровільному порядку.

5) Процесуальні кодекси доповнюються статтею, що надає судам можливість передачі судових рішень, судових повісток та інших процесуальних

документів на електронну адресу учасника. Однак, це є можливим лише у випадку, якщо особа при реєстрації особистого кабінету вказала свою електронну адресу. Якщо ж учасник судового процесу не зареєстрований в електронному кабінеті, то в такому випадку судові повістки мають вручатись їм під розписку. Також, в учасників процесу, які зареєструвались в системі з'являється можливість подавати необхідні по справі процесуальні документи через електронний кабінет.

6) Передбачено можливість подачі в електронному вигляді документів, що підтверджують повноваження представника.

7) Вводиться поняття «електронні докази». Електронними доказами визнаються документи, які були створені як електронний файл та які існують лише в електронній формі. Скановані копії документів не вважаються електронним доказом.

8) Ознайомлення з судовим рішенням за допомогою ЄСІТС. Так, окрім паперової форми, рішення, постанови та накази суду будуть розміщуватись і в електронній формі в системі Електронного суду. Таким чином, дізнатись про результати розгляду судової справи та ознайомитись з рішенням суду можна дистанційно.

9) Регламентовано участь у судовому процесі в режимі відеоконференції. Учасники судового процесу мають можливість брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції зв'язку. Однак, скористатись такою можливістю можна лише у разі наявності у суді технічних засобів для проведення такого розгляду. Під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції обов'язково здійснюється ідентифікація особи учасника.

Окрім того, відповідним законом встановлено термін і порядок початку функціонування системи ЄСІТС. Таким чином Єдина інформаційно-телекомунікаційна судова система мала запрацювати через 90 днів з моменту розробки, прийняття та публікації Положення про ЄСІТС в офіційних джерелах (на веб-порталі «Судова влада України» та у газеті «Голос України»).

Отже, ЄСІТС вважається ключовим інструментом для поліпшення доступу до правосуддя, та важливою комплексною системою, яка допоможе забезпечити

ефективне функціонування електронного правосуддя. Завдяки даній системі забезпечується повноцінний обмін документами в електронній формі між судом та учасниками судового процесу, здійснюється технічне фіксування судового процесу, а також надається можливість брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

23 березня 2017 року, наказом Державної судової адміністрації України №367 деякі суди було залучено до дослідної групи по експлуатації підсистеми «Електронний суд». Судами, які потрапили до тестової групи були: Апеляційний суд Одеської області, Київський апеляційний адміністративний суд, Одеський апеляційний господарський суд, Київський районний суд міста Одеси, Господарський суд Одеської області, Вінницький апеляційний адміністративний суд тощо[104]. З часом перелік пілотних судів лише розширювався та доповнювався. Так, відповідно до наказу №269 судової адміністрації було залучено до тестувань ще десять судів [105]. Якщо на початковому етапі тестування електронного судочинства здійснювалось лише в господарських та апеляційних судах обласного значення, то через деякий час судова адміністрація вирішила додати до апробації підсистеми Електронного суду всі місцеві та апеляційні суди України [106].

Оскільки на період пілотного тестування підсистеми Електронний суд порядок його роботи не був регламентований (Положення про ЄСІТС ще не було прийняте), то при використанні Електронного суду керувались XI розділом Положення про автоматизовану систему документообігу суду, в редакції рішення Ради суддів України від 02.03.2018 року [107]. Таким чином, в пілотних судах, особам було надано можливість отримати інформацію про етап проходження своєї справи використовуючи веб-портал «Судова влада України», отримати копію судового рішення електронною поштою, сплатити судовий збір через Інтернет. Окрім цього, в судах, які потрапили до тестової групи, було дозволено обмін процесуальними електронними документами між судом та учасниками судового процесу і в рамках кримінального провадження. Для того, щоб мати можливість надіслати такі документи в електронному вигляді, учаснику

необхідно бути зареєстрованим на офіційному веб-порталі «Судова влада України».

Слід зазначити, що зауваження які виникали під час тестування роботи системи, фіксувались адміністратором та доопрацьовувались для покращення роботи даної системи. Внаслідок проведених тестувань, було вдосконалено старі форми процесуальних документів та додано нові шаблони заяв, модернізовано інтерфейс електронного кабінету та детально доопрацьовано відображення інформації щодо поданих заяв та отриманих від суду процесуальних документів. Однак, все ж, не дивлячись на всі доопрацювання та внесені зміни в електронну систему, велика кількість користувачів були невдоволені її роботою.

Не дивлячись на це, з моменту запровадження дослідної експлуатації Електронного суду, та по середину 2019 року в системі електронного суду зареєструвались понад 22 000 користувачів. Через електронний кабінет було подано майже 20 000 заяв та позовів, з яких більше третини були зареєстровані й розглянуті судами [108].

Перша спроба теоретичної побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи була здійснена у 2018 році. Так, судовою адміністрацією було затверджено Концепцію побудови ЄСІТС, якою було визначено структуру, організацію, та головні принципи створення даної системи. Прийняття відповідної Концепції мало на меті підкреслити необхідність розробки та впровадження сучасних технологічних рішень в роботу судової системи. Також очікувалось, що саме підсистеми та модулі ЄСІТС підвищать ефективність і результативність судового процесу, а також покращать узгодженість і прозорість розгляду справ. Вказаний документ містив у собі й основні функції ЄСІТС, серед яких: 1) зберігання всієї інформації по судовим справам, а також всіх процесуальних документів в єдиній базі даних; 2) захист, автоматизована аналітична й статистична обробка інформації; 3) надання можливості віддаленого доступу до будь-якої інформації, відповідно до диференційованих прав доступу; 4) забезпечення здійснення обміну документами та інформацією в електронній формі між всіма установами системи правосуддя, учасниками процесу та

можливість проведення відеоконференції в режимі реального часу; 5) відеофіксація судових засідань, а також засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя, її органів, шляхом проведення трансляції в мережі Інтернет [109]. Таким чином, даною концепцією було передбачено, що саме система ЄСІТС надасть можливість здійснювати дистанційне спілкування між судом та учасниками судового процесу, що має стати інструментом підвищення ефективності правосуддя.

Перший повноцінний проект Положення про ЄСІТС було розроблено Державною судовою адміністрацією та надіслано Вищій раді правосуддя для погодження в 2019 році. Повноцінне функціонування ЄСІТС мало розпочатись з 1 січня 2019 року (відповідно до опублікованого в газеті «Голос України» повідомлення) [110]. Передбачалось, що система ЄСІТС буде складатись із восьми модулів (підсистем), а саме: 1) офіційний веб-портал Судова влада України; 2) підсистема Електронний суд; 3) Єдиний державний реєстр судових рішень; 4) Єдиний контакт-центр судової влади України; 5) Електронний кабінет; 6) Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами; 7) модуль Судова статистика; 8) модуль Автоматизований розподіл.

28 лютого 2019 року Вища рада правосуддя, за результатом розгляду запропонованого Положення про ЄСІТС, ухвалила рішення, яким повернула проект Положення на доопрацювання та запропонувала відкликати оголошення про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Як зазначає Вища рада правосуддя, підставою для відкликання Положення стали «чисельні зауваження від суддів та інших установ і органів системи правосуддя, що вказували про фактичну неготовність до повноцінного функціонування цієї системи» [111]. З огляду на це, 1 березня 2019 року Державною судовою адміністрацією було надіслано повідомлення про відкликання оголошення в газеті «Голос України» [112].

Серед мотивів, що сприяли відтермінуванню функціонування ЄСІТС стала потреба її поетапного впровадження, адже Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система являє собою сукупність певних телекомунікаційних та

інформаційних підсистем, до складу якої входить велика кількість компонентів й модулів, одночасний запуск яких фізично неможливий. Деякі експерти та члени Вищої ради правосуддя, підтримуючи відкликання та необхідність доопрацювання положення зазначали, що у випадку початку роботи системи ЄСІТС на тій стадії її готовності, яка була в 2019 році, то вона не була б настільки повноцінною, функціональною, ефективною наскільки задумувалась розробником і мала б абсолютно протилежний результат[113].

До причин, які вказували на необхідність доопрацювання Положення, слід також віднести і необхідність внесення відповідних змін у процесуальні кодекси, шляхом доповнення процедурних норм, якими передбачено поетапне впровадження цієї системи.

Ще однією не менш вагомою причиною можна назвати й величезну проблему з матеріально-технічним забезпеченням судових установ, адже для повноцінної роботи даної системи суди мають бути забезпечені достатньою кількістю комп'ютерів, оргтехніки, та програмними засобами, а їх якість повинна відповідати сучасним вимогам для новітнього обладнання.

Слід зазначити, що хоча повноцінне функціонування ЄСІТС й було відкладено на невизначений термін, однак все ж певні підсистеми продовжували функціонувати в тестовому режимі. А отже, особи не були позбавлені права продовжувати подавати та отримувати електронні процесуальні документи, використовуючи для цього модуль Електронний суд.

Значну роль в пришвидшенні повноцінного функціонування електронного суду внесла пандемія COVID-19. На початку розповсюдження коронавірусної хвороби система правосуддя нашої країни була, фактично, паралізована, а цифрові технології були проголошені «панацеєю» та почали сприйматись як єдиним ефективний засіб для розв'язання багатьох проблем доступу до правосуддя.

Коронавірусна хвороба, та ті загрози та ризики, які вона несла для доступу до правосуддя змусила судову владу по-новому поглянути на можливості, які пропонує підсистема ЄСІТС. Відтак, у 2020 році Вищою радою правосуддя було

оголошено про необхідність прискорення повноцінного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, в тому числі офіційний запуск таких підсистем як Електронний кабінет та Електронний суд. Водночас, державною судовою адміністрацією було прийнято декілька наказів про розширення переліку пілотних судів [114;115]. Таким чином, станом на червень 2020 року в тестовому режимі модулями та підсистемами ЄСІТС користувались вже всі місцеві та апеляційні суди України (крім Київського апеляційного суду), а також Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду.

У зв'язку з тим, що підсистеми та модулі ЄСІТС знаходились на різних стадіях готовності, а також з метою забезпечення повноцінного функціонування Єдиної судової інформаційної системи шляхом можливості поступового впровадження цих підсистем в роботу, було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [116]. Таким чином, вже протестовані підсистеми можуть починати функціонувати, а розроблені почати проходити тестування користувачами, а не чекати завершення розробки інших модулів, що дозволить забезпечити ефективну роботу системи ЄСІТС. Слід зазначити, що поштовхом до необхідності поетапного впровадження підсистем можна вважати й те, що розробка та підготовка абсолютно всіх модулів може зайняти декілька років, що в свою чергу може призупинити введення в повноцінне функціонування системи ЄСІТС ще на досить тривалий термін.

До того ж, таке поступове введення в роботу системи має суттєву фінансову складову, що дозволить заощадити кошти не лише в державному бюджеті, але й учасників судового розгляду. Так, повноцінне функціонування підсистеми Електронний суд надає можливість не витрачати кошти на відправку та подачу необхідних для розгляду справи процесуальних документів, адже сторони можуть це зробити дистанційно, в режимі онлайн. Суд, також, без зайвих витрат (без необхідності роздруковувати документи та затрат на конверти) може направляти учасникам судового процесу виклики, повідомлення та рішення по справі.

Основним кроком до забезпечення повноцінного функціонування електронного судочинства в Україні слід вважати прийняття Вищою радою правосуддя Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – Положення)[117]. Повідомлення про прийняття Положення було опубліковано у вересні 2021 року в газеті «Голос України» [118]. А отже, вже з жовтня місяця цього ж року в Україні почали повноцінно функціонувати три окремі підсистеми (модулі) ЄСІТС: Електронний суд, Електронний кабінет, а також підсистема відеоконференцзв'язку. Таким чином, починаючи з 05 жовтня адвокати, державні органи, нотаріуси, державні та приватні виконавці повинні в обов'язковому порядку бути зареєстрованими в системі ЄСІТС.

Система ЄСІТС розглядається як комплекс інформаційно-телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію процесів судової діяльності, зокрема документообігу, процес розгляду судових справ, підготовка судової звітності, надання інформаційної допомоги суддям, забезпечення ведення судового засідання в режимі відеоконференції, а також фінансове, кадрове, інформаційне та організаційне забезпечення, а також інші потреби осіб, що мають доступ до даної системи.

Положення про ЄСІТС визначає наступні функції цієї системи: здійснення електронного документообігу, включаючи рух електронних документів у межах та між відповідними установами; електронну реєстрацію вхідних та вихідних документів та етапи їх руху; централізоване та безпечне зберігання судових справ, проваджень, інших документів в єдиній базі даних; електронний обмін документами та інформацією між судами та учасниками судового процесу; ведення таких реєстрів як Єдиний державний реєстр судових рішень та Єдиний державний реєстр виконавчих документів; створення та ведення суддівського дос'є; проведення відеоконференції у режимі реального часу; надання віддаленого доступу користувачам до інформації яка зберігається в даній системі; технічна фіксація судових засідань з можливістю трансляції цих судових слухань в мережі Інтернет.

Розділ III даного Положення містить в собі покроковий порядок функціонування трьох підсистем: Електронний суд, підсистема відеоконференцзв'язку та Електронний кабінет.

Отже, підсистема Електронний кабінет розглядається як головний інструмент, необхідний користувачам для реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі.

Для того, щоб користувач міг отримати доступ до всіх функціональних можливостей даної підсистеми, йому необхідно перейти за посиланням <https://cabinet.court.gov.ua>, та за допомогою покрокової інструкції здійснити реєстрацію. Дана інструкція є доволі простою у використанні та потребує лише завантаження особистого підпису (КЕП, ЕЦП, або ж можна також увійти за допомогою Дія Підпис), введення паролю та заповнення короткої анкети. Анкета необхідна для того, щоб користувач міг підтвердити свої особисті дані, такі як прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, контактний номер телефону, реєстраційний номер облікової картки платника податків (індивідуальний податковий номер), а також обов'язково необхідно вказати електронну пошту. Після закінчення реєстрації кожному користувачеві присвоюється унікальний ідентифікатор користувача.

Доступ до всіх модулів (підсистем) ЄСІТС здійснюється виключно через Електронний кабінет. Тобто, лише після проходження реєстрації власного Електронного кабінету, користувач зможе повноцінно користуватись всіма можливостями підсистеми Електронний суд, зокрема: реєструватись у підсистемі відеоконференцзв'язок, надавати довіреності та ордери, подавати та отримувати в електронному вигляді всі документи по справі до будь-якого суду, а також отримувати інформацію про стан та результати розгляду таких документів.

Для подачі заяви через підсистему Електронний суд, користувачу необхідно авторизуватись в системі за допомогою електронного цифрового підпису та перейти до розділу «Заяви», обрати там вид судочинства (господарське, цивільне, адміністративне тощо) й створити там необхідний документ. підготувати необхідний користувачу документ можна завдяки вбудованому текстовому

редактору. Слід зазначити, що в даній підсистемі вже міститься понад тисячу шаблонів процесуальних документів, що значно спрощує підготовку необхідних для користувача документів. Ці шаблони постійно оновлюються, доповнюються та вдосконалюються.

Після того, як користувач створив свій процесуальний документ або скористався наявним в підсистемі шаблоном, необхідно обрати спосіб подачі (особисто або як представник). Якщо до позовної заяви необхідно додати додатки, зображення чи інші необхідні файли, то за потреби, їх можна завантажити в систему. Однак, є певні обмеження щодо розміру та формату документів.

Електронний кабінет дозволяє платити судовий збір онлайн. Системою, на підставі вказаних в електронній заяві даних, автоматично розраховується сума судових витрат та позначається в окремій колонці. Якщо у користувача відсутні заперечення до вказаного судового збору, то можна натискати кнопку «Сплатити», якщо все ж, є певні заперечення до нарахованої системою суми, то в такому випадку користувач має можливість власноруч зазначити потрібну цифру. Якщо судовий збір було сплачено заздалегідь, тоді до системи необхідно завантажити квитанцію що підтверджує таку оплату. Слід зазначити, що з метою заохочення використання Електронного суду, та шляхом пришвидшення переходу на електронний розгляд судових справ було передбачено зниження розміру ставки судового збору [119].

Завершальним етапом подачі заяви чи позову є підписання документу цифровим підписом. Дата та час накладення ЕЦП на підготовлений документ, а також дата та час відправлення процесуального документа зберігаються в системі автоматично й не можуть бути виправлені.

Учасники судового процесу, які успішно подали позовну заяву або інші документи, можуть відстежувати рух та статус документів у суді, а інформація про доставку та реєстрацію документів автоматично надсилається до електронного кабінету користувача.

Ще однією введеною в роботу підсистемою є модуль відеоконференцзв'язку, який надає можливість учасникам судового процесу

брати дистанційну участь в судових засіданнях онлайн. Це можна зробити декількома визначеними в Положенні способами: 1) провести відеоконференцію в приміщенні іншого суду з використанням технічних засобів цього суду; 2) дистанційно взяти участь в судовому засіданні поза межами залу суду з використанням власних технологічних засобів; 3) для осіб, що перебувають в установах попереднього утримання або відбування покарання, а також спеціалізованому медичному закладі, передбачається право участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції в тій установі, в якій вона знаходиться з використанням їх технічних засобів та Електронного кабінету цієї установи.

Доречно зазначити, що в період тестового впровадження відповідних систем, проведення дистанційних судових засідань здійснювалось за допомогою системи «EasyCon» (відповідно до наказу Державної судової адміністрації №169) [139]. Вже з 31 березня 2021 року було введено в дослідну експлуатацію підсистему захищеного відеоконференцзв'язку (vkz.court.gov.ua), що отримала скорочену назву серед користувачів як «ВКЗ» [120].

Для того, щоб учасник судового процесу міг прийняти участь в судовому процесі за допомогою підсистеми відеоконференцзв'язку він повинен в Електронному кабінеті обрати розділ «Відеозв'язок». Обов'язковою умовою для реалізації можливості проведення відеоконференції є наявність у суді такої технічної можливості. Таку інформацію можна дізнатись на офіційній сторінці суду в якому має розглядатись справа.

Щоб скористатись можливістю дистанційної участі в судовому засіданні, учасник судового процесу має за п'ять днів до судового засідання подати до суду заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. В заяві, окрім прізвища, ім'я, по батькові, адреси суду, дати та номера судової справи необхідно зазначити свій статус в цій судовій справі, а також електронну адресу, яка вказувалась при реєстрації особистого електронного кабінету. Після отримання судом такої інформації, секретар судового засідання повідомляє учасників про наявність або відсутність технічної можливості проведення судового засідання у справі в режимі відеоконференції. Якщо суд має

всі необхідні матеріально-технічні засоби для проведення такого засідання, то секретар за допомогою технічних можливостей системи ЄСІТС забезпечує електронне ведення протоколу судового засідання та його відеозапис. При цьому, відеозапис судового засідання зберігається в захищеному файловому сховищі, а посилання на доступ до нього вказується в паперовому примірнику протоколу судового засідання. Після закінчення судового засідання електронний протокол обов'язково підписується кваліфікованим електронним підписом секретаря.

Для полегшення користування підсистемами судовою адміністрацією було розроблено та розміщено на офіційній веб-сторінці технічної підтримки користувачів ЄСІТС інструкції та рекомендації з використання кожного окремого модуля (<https://wiki.court.gov.ua>).

Здійснивши аналіз нормативно-правових актів та рішень органів суддівського самоврядування в сфері запровадження, розвитку та функціонування системи електронного правосуддя, слід констатувати, що українська судова система впевнено крокує до створення повноцінної конкурентоспроможної серед країн Європи моделі електронного правосуддя. І хоча з моменту розробки ідеї до фактичного впровадження пройшов досить тривалий період, однак характер запроваджених етапів його розвитку демонструє впевнений вектор спрямування на модернізацію та цифровізацію всіх його складових. Система ЄСІТС, як повноцінна система українського електронного правосуддя, має низку переваг, серед яких: прозорість та ефективність судочинства, реалізація права на доступ до правосуддя, а також економія фінансових ресурсів. Окрім того, повноцінна робота системи ЄСІТС не лише створює фундамент розвитку електронного судочинства в Україні, а й наближає рівень українського правосуддя до еталонних міжнародних стандартів.

Як наголошувала Кушакова-Костицька, швидкі темпи розвитку інформаційного суспільства спрямовують нас на необхідність переведення традиційного судового процесу в інший формат – електронний. Саме система електронного правосуддя має замінити паперову рутину та забезпечити всім громадянам доступність правосуддя, що в свою чергу, дозволить зменшити

корумпованість судових органів. Використання новітніх технологій, сприяє покращенню комунікації між судовими органами та громадянами, а також полегшує доступ громадян до правосуддя [121].

Не можна не погодитись із Логіною, яка стверджує, що пришвидшення запуску повноцінної роботи всіх модулів ЄСІТС сприятиме вирішенню в нашій країні існуючих проблем в системі судочинства, серед яких: забезпечення доступності правосуддя; скорочення строків розгляду справ завдяки можливості обміну між учасниками судового процесу електронними документами; пришвидшення передачі документів між судовими установами; зменшення судових витрат на відправку та виготовлення паперових документів [122].

Запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в Україні є показником того, що українська система правосуддя функціонує на високому європейському рівні. Адже ЄСІТС, в першу чергу, представляє собою практичне використання новітніх технологій та практичне покращення доступу до правосуддя, а також є дієвим засобом забезпечення повної та всебічної комунікації між судом та учасниками судового процесу [123]. Водночас, головна мета даної системи полягає в тому, щоб зробити судову систему сучасною правовою системою, яка не тільки належним чином співіснує з новітніми інформаційними технологіями, але й використовує їх ефективно та результативно [124].

Такої ж думки притримується Гетманцев М.О. Він зазначає, що запуск та повноцінне функціонування ЄСІТС дозволить об'єднати всі електронні системи, інструменти та сервіси в Україні в єдину інформаційно-комунікаційну систему. А отже, це надасть можливість всього лише одним натиском кнопки, суддям та користувачам системи отримувати інформацію з усіх державних реєстрів, електронних баз даних, що в свою чергу полегшить підготовку судового позову та стане підґрунтям для подальшого розвитку можливості використання електронних доказів по справі [125].

Слід зазначити, що не лише вітчизняні науковці але й судді неодноразово наголошували про необхідність та важливість пришвидшення процесу

впровадження в Україні електронного правосуддя. Так, на одній із конференцій, в якій взяли участь судді та представники органів суддівського самоврядування, член Великої Палати Верховного Суду В.Князєвим було наголошено на тому, що саме завдяки індустріальній революції наша країна має можливість стати однією з провідних країн у сфері розвитку цифрових технологій [126].

Порівняно з традиційною судовою системою, система електронного правосуддя пропонує, перш за все, низку позитивних можливостей не лише для громадян але й для суддів та працівників судового апарату. Так, ці переваги для кожного з них виражатимуться насамперед в таких перспективах:

1) учасникам судового процесу буде надано можливість: подавати заяви, скарги та будь-які інші процесуальні документи в електронній формі, що надає їм можливість подавати дані документи з будь-якого місця, де є технічні можливості та доступ до комп'ютера та Інтернету; відстежувати динаміку справ; брати участь у судовому процесі в режимі відеоконференції через ресурси судової мережі; подавати необхідні по справі докази до суду в електронній формі; використовувати систему електронних платежів для сплати судового збору; використовувати електронні модулі для отримання та надсилання процесуальних документів до суду; завдяки використанню електронних платформ мати доступ до реєстрів судових рішень тощо.

2) суддям буде надано можливість: забезпечення доступу до нормативних актів, матеріалів справи, а також надає швидкий доступ до всіх судових рішень, що створюються в процесі діяльності судових органів; автоматизація окремих процесів моніторингу для аналізу прецедентів та законодавства в цілому; одержання та перевірка достовірності доказів в цифровій формі; можливість здійснення перевірки інформації за допомогою державних реєстрів; підписання судових рішень та ухвал шляхом накладення електронного цифрового підпису, тощо;

3) для працівників судового апарату, а також для органів забезпечення судової системи в можливості: автоматизація певних адміністративних процесів; створення судових та процесуальних документів в електронному вигляді; ведення

електронного документообігу як в середині суду, так із іншими адміністративними органами, а також з іншими учасниками судового процесу [127].

Отже, електронне правосуддя відкриває перед нами низку можливостей. Серед позитивних аспектів функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи можна визначити наступні:

1) заощадження значної кількості часу, як у користувачів системи, так у працівників апарату суд і суддів;

2) створення ключового фундаменту для переведення розгляду судових справ в повністю електронну форму;

3) можливість швидкого доступу до всіх матеріалів справи в будь-який час та в будь-якому зручному місці;

4) заощадження коштів, шляхом забезпечення альтернативної можливості відправки та отримання процесуальних документів, а також коштів суду на бумагу, принтери та папки судових справна;

5) пришвидшення строку розгляду справи, що досягається шляхом перенаправлення часу, який би витрачався на поштову пересилку документів;

6) виключення корумпованої складової завдяки автоматизованому розподілу справ між суддями;

7) забезпечення реалізації таких принципів як доступ до правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, що забезпечується можливістю отримати всю інформацію по справі в Електронному кабінеті, а також брати дистанційну участь у розгляді своєї справи;

8) забезпечення швидкого та якісного взаємного обміну між судами та державними структурами, а також можливість електронного доступу до всіх державних реєстрів.

Однак, на даному етапі впровадження та використання вже функціонуючих підсистем ЄСІТС все ще існують певні чинники, які гальмують повне запровадження української системи електронного правосуддя.

По-перше, до проблемного аспекту функціонування електронного судочинства слід віднести погане технічне оснащення суду та судових установ, а також ризик втрати важливої для судового процесу інформації внаслідок «комп'ютерної неграмотності» як працівників судового апарату, так і самих користувачів [128].

Програмно-технічне забезпечення, що станом на сьогодні використовується в судах не може забезпечити виконання багатьох функціональних завдань, зокрема: проблеми відсутності повноцінної інтеграції між підсистемами ЄСІТС; недопрацьовані механізми авторизації (ідентифікації) користувачів системи; існуюча підсистема ВКЗ не використовує в повній мірі всі наявні мультимедійні можливості технологій аудіо та відео зв'язку.

Крім того, необхідно звернути увагу й на сховища даних, в яких зберігається вся інформація яка надходить до суду. Так, Абрамович Р.А. наголошує на необхідності забезпечення безпеки систем електронного судочинства, а також на необхідність зберігання великих баз даних для можливості доступу до них через деякий час [130]. Тобто, сховища даних суду мають бути достатньо великими для забезпечення збереження великої кількості інформації, а також мають бути надійно захищені, адже ця інформація має зберігатись конфіденційно та бути максимально захищеною від випадкового або умисного доступу неавторизованих осіб, несанкціонованого розкриття, коригування або видалення.

Окрім загальних технічних проблем функціонування всієї системи ЄСІТС, користувачі підсистеми також звертають увагу і на низку недоліків роботи підсистеми Електронний суд[10]. А саме:

- 1) Обмежені технічні можливості для завантаження електронних документів через модуль. Мається на увазі те, що одночасно не можна подати велику кількість електронних документів через підсистему. Крім того, підсистема здатна розпізнавати та приймати лише електронні документи у певному форматі та у певному розмірі.

2) Не всі суди під'єднані до підсистеми Електронний суд, а використовують інше програмне забезпечення, яке є несумісним з функціонуванням вказаної системи. Для прикладу, подача документів в електронній формі до Київського апеляційного суду є фактично неможливою, оскільки даний суд користується іншим програмним обладнанням, що несумісне з ЄСІТС [131].

3) Наявність постійних технічних збоїв. Так, користувачі стикаються із ситуаціями, коли він через такі несправності не може зайти в систему, не може завантажити необхідні документи або його просто «викидає» з системи при спробі накласти електронний цифровий підпис на документи. Як наслідок, користувач змушений повторно створювати або завантажувати файл документа, адже внаслідок збою системи вже підготовлений ним документ не зберігається.

4) Неможливість коригувати шаблони документів які розміщені в системі ЄСІТС. Так, яскравим прикладом є зауваження користувачів підсистеми Електронний суд щодо обмежених функціональних можливостей роботи з шаблонами документів. До прикладу, відсутня можливість коригування деяких шаблонів. Тобто, виникає ситуація, коли користувач змушений витратити набагато більше часу для подачі процесуальних документів до суду через те, що йому не обхідно самому створити необхідну йому заяву чи клопотання, замість внесення декількох змін до вже наявного в системі документу.

Також, доречно вказати на проблему необхідності дублювання всіх матеріалів справи, що надійшли в електронному вигляді в паперову форму. Процесуальні кодекси містять норму, відповідно до якої у разі відсутності у суді технічної можливості розглянути справу в електронній формі і є ймовірність, що справа не може бути розглянута у встановлені процесуальним законодавством строки, справа підлягає розгляду в паперовій формі з обов'язковою умовою переведення отриманих електронних документів у паперовий вид. [116]. Таким чином, одночасно мають бути сформовані два формати (електронна та паперова) однієї і тієї ж справи, що в свою чергу, унеможлиблює повноцінний перехід розгляду судових справ від паперової форми до електронної. Тобто, знову ж, підкреслюється необхідність внесення змін до процесуальних документів, з

неодмінним виключенням положень про обов'язкове переведення процесуальних документів в письмову форму. Водночас, слід допускати подання процесуальних документів в письмовій формі як альтернативний, але не обов'язковий варіант.

Крім того, пунктом 113 «Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС» встановлено, що до початку повноцінного введення в роботу абсолютно всіх модулів та підсистем ЄСІТС всі документи по справі формуються та зберігаються в паперовій формі [132]. Тобто, технічно, навіть якщо документи надаються в електронному вигляді, всі документи мають бути роздруковані і вкладені в особисту справу. Однак, більшість судів все ще не оснащені достатньою кількістю комп'ютерів, друкувальною технікою та сканерами, необхідними для друку документів. Так, наприклад, Господарський суд Запорізької області на своїй офіційній сторінці звернувся до громадян з проханням, що якщо через електронний кабінет подається велика кількість електронних документів (мається на увазі понад 30 аркушів), необхідно обов'язково подати ці документи до суду й в паперовому вигляді [133]. Аналогічне звернення міститься і на сторінці Господарського суду Кіровоградської області [134].

Не менш важливою проблемою є й те, що не всі особи зареєстровані в електронному кабінеті суду. Так, якщо будь-яка сторона судового процесу не є зареєстрованою в електронному кабінеті, то електронний розгляд справи просто неможливий. Тобто, фактично, не дивлячись на те, що позов поданий в електронному вигляді, розгляд справи проходить в «паперовій» формі [129].

Недосконалим є і порядок переведення в електронну форму матеріалів справи, надісланих до суду в паперовому вигляді. При отриманні судом надісланих в паперовій формі учасником судового процесу важливих для розгляду справи клопотань, заяв чи інших документів, вони підлягають скануванню цим судом в порядку черговості надходження. Таким чином, невідкладні процесуальні документи очікують своєї черги переведення їх в електронну форму, що негативно впливає на розумні строки розгляду справи.

Серед низки проблемних питань щодо функціонування системи ЄСІТС слід зазначити й проблему відліку процесуальних строків (стосовно документів поданих та отриманих через підсистему Електронний суд). Так, всі процесуальні кодекси містять норму, відповідно до якої днем вручення стороні процесуального документу є день одержання судом інформації про доставку його копії на офіційну електронну адресу особи. Однак, слід звернути увагу на те, що згідно з Положенням, поняття офіційною електронною адреси має достатньо широке тлумачення. Так, в цьому контексті, під «офіційною електронною адресою» можна вважати: адресу електронної пошти, яку вказано користувачем в одному з державних реєстрів; електронну пошту, вказану під час реєстрації Електронного кабінету; безпосередньо сам сервіс Електронного кабінету ЄСІТС. При цьому, відповідно до Положення про ЄСІТС, процесуальні документи по справі для учасника судового процесу направляються судом в Електронний кабінет, а користувач кабінету отримує відповідне повідомлення на офіційну електронну пошту. А отже, виникає питання початку перебігу процесуальних строків. Чи слід розпочинати його відлік з моменту отримання електронного повідомлення на електронну пошту чи з дати надходження повідомлення в Електронний кабінет?

Спробу врегулювати дану проблему було зроблено у листі Державної судової адміністрації. Так ДСА зазначає, що перебіг процесуального строку, пов'язаний з моментом доставки учасникам судового процесу повідомлення про початок перебігу процесуального строку в електронній формі починається з наступного дня після доставки документа в Електронний кабінет в розділ «Моя справа». Однак, у вказаній підсистемі міститься й розділ «Повідомлення», який є допоміжним сервісом, який інформує користувача про надходження будь-яких листів до Електронного кабінету. Але, оскільки вказаний розділ містить лише інформацію про надходження повідомлень до вказаної підсистеми, але не містить в собі самого процесуального документу, то у зв'язку з цим відлік процесуальних строків по справі розпочинається саме з дня надходження процесуальних документів до розділу «Мої справи» в Електронному кабінеті [135]. Хоча цим листом Державна судова адміністрація і вносить певну ясність в цьому питанні,

проте, слід зазначити, що процедура обчислення початку перебігу процесуальних строків повинна встановлюватись виключно законами. А отже, вирішення цієї колізії повинно здійснюватися шляхом внесення змін до відповідних норм процесуальних кодексів.

До проблемних питань слід віднести й необхідність перевірки електронної пошти суду працівниками судового апарату на наявність вхідних листів та з метою реєстрації отриманих повідомлень. Відповідно до законодавства подати позов та заяву до суду можна не лише в паперовій формі, але й через електронну адресу. Однак, в жодному нормативно-правовому документі не міститься інформації про те, як часто працівники суду мають перевіряти пошту для вчасності реєстрації направлених до суду процесуальних документів.

Як не дивно, але вирішити цей аспект довелось Верховному Суду України при розгляді цивільної справи. Так, у постанові по справі №522/7002/17, Верховний Суд вказав, що на працівників судового апарату покладено обов'язок перевіряти свою електронну пошту щонайменше раз на годину в робочий час та подавати наявні там повідомлення на реєстрацію [136]. Однак, слід підкреслити, що регламентація порядку роботи працівників апарату суду щодо необхідності здійснення перевірки пошти для вчасної реєстрації документів, мають бути нормативно передбачені у відповідних нормативно-правових документах чи рішеннях органів суддівського самоврядування, а не в рішенні суду за результатами розгляду цивільної справи.

Слід погодитись, що наразі, система ЄСІТС ще має ряд певних проблемних аспектів її функціонування, які потребують технічного доопрацювання, нормативного регламентування та законодавчого унормування. А отже, для забезпечення повноцінного доступу до правосуддя є вкрай важливим спрямування акценту уваги державних органів та органів суддівського самоврядування на усунення поточних недоліків, підвищення рівня цифровізації системи електронного правосуддя, посилення безпеки та надійності ЄСІТС, а також оптимізацію всіх судових процесів.

Саме такий вектор спрямування на розвиток електронного судочинства був обраний урядом країни в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки [137]. При цьому Стратегією наголошується на необхідності розвитку системи електронного судочинства України, як одного із ключових та пріоритетних напрямків удосконалення та покращення доступу до правосуддя. З цією метою передбачається спрямувати акцент уваги на повноцінне впровадження всіх модулів ЄСІТС (як покращення вже існуючих підсистем, так і розробку та впровадження нових), в тому числі шляхом створення нового програмного продукту, що дозволить перейти на повністю електронний документообіг.

Для деталізації завдань вищевказаної стратегії, в 2022 році Державно судовою адміністрацією було розроблено Концепцію програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови ЄСІТС на 2022-2024 роки [138]. В даній Концепції судова адміністрація здійснює поточний аналіз роботи ЄСІТС з метою виявлення недоліків в її функціонуванні, а також пропонує низку пріоритетних напрямків, реалізація яких дозволить підвищити безпеку та ефективність електронного судочинства та подолати наявні проблеми. Також, державним органом суддівського врядування було заплановано протягом трьох років здійснити наступні заходи:

1) повністю забезпечити суди необхідною матеріально-технічною базою, а саме: серверним обладнанням, оргтехнікою, персональними комп'ютерами, а також обладнанням, необхідним для аудіо- та відеофіксації судових засідань та відеоконференцій. Якщо станом на 2021 рік середній рівень технічного та програмного забезпечення у всіх судових установах становив 71%, то станом на 2023 рік планується збільшити його кількість до 100% [138].

2) розробити та впровадити у повноцінне функціонування нових підсистем (модулів) системи ЄСІТС: Єдиний держаний реєстр виконавчих документів, Електронний архів, Суддівське дос'є, Судова практика, а також електронного документообігу. Слід відзначити, що за задумом Державної судової адміністрації нова підсистема електронного документообігу матиме скорочену назву «СЕД».

Дана підсистема буде забезпечувати: управління та моніторинг автоматизованого діловодства в судах; повністю електронний документообіг на всіх етапах розгляду судових справ (від подачі позову до винесення остаточного електронного рішення); електронне ведення судових справ.

3) доопрацювати та розширити функціональні можливості вже працюючих підсистем (Електронний суд, Електронний кабінет, Єдиний державний реєстр судових рішень, підсистема відеоконференцзв'язку та інші).

4) розробити комплексне програмне забезпечення, що дозволить здійснювати захист інформації та даних, які знаходяться в системі ЄСІТС, а також кіберзахист.

2.2. Перспективи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту

Цілком зрозуміло, що повноцінне функціонування та запуск ЄСІТС в Україні – це вже не питання необхідності, а питання часу. Проте, технологічний прогрес не стоїть на місці. Цифровізація змінює наш світ і ми вже кожного дня стикаємося з новими технологічними та інноваційними викликами. Необхідність використання цифрових технологій зростає з кожним днем, адже вони розвиваються з блискавичною швидкістю, пропонуючи нам нові способи підключення, інформування та орієнтування в будь-якій сфері нашого життя, зокрема й у сфері здійснення правосуддя. А отже, сучасний стан розвитку діджиталізації дає нам підстави та технологічні можливості розглядати і більш розвинені новітні автоматизовані рішення, такі як штучний інтелект.

Наразі Україна на активному етапі процесу вступу у Європейський Союз. Так, 28 лютого 2022 року, з метою інтеграції країни з ЄС, Україна офіційна заповнила та подала заяву на вступ, а вже 23 червня 2022 року Європейський парламент схвалив резолюцію, а Європейська рада надала Україні офіційний статус кандидата на вступ до Європейського Союзу[140]. Євроінтеграція нашої

країни передбачає приведення всіх законодавчих актів та реформ у відповідність до нормативів та стандартів ЄС, в тому числі шляхом реформування судової системи та приєднання до певного вектору подальшого розвитку в напрямку просування інноваційних технологій та сприяння швидкому та розширеному впровадженню штучного інтелекту в Європі[141].

Слід зазначити, що ще в 2019 році Україна, будучи членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи, приєдналась до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту. У 2020 році Кабінетом міністрів України було видано Розпорядження про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (далі – Концепція), відповідно до якої принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в сфері правосуддя визначаються одним із пріоритетних напрямків наукових та технологічних досліджень майбутнього. Так, Концепція передбачає початок розробок технологічного розширення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та Електронного суду за рахунок технологій штучного інтелекту. Окрім того, у Концепції вперше підіймається питання можливості прийняття судових рішень (у не складних справах) на підставі аналізів, розроблених штучним інтелектом. Планується, що реалізація всіх поставлених Концепцією завдань буде досягнута до 2030 року [142]. Вже в травні 2021 року Кабінет міністрів України своїм розпорядженням конкретизував певні заходи з реалізації Концепції розвитку ШІ на певний період з 2021 року по 2024 рік. Зокрема, було деталізовано заходи, направлені на протидію кібератакам та захист даних, шляхом залучення відповідних технологій ШІ, а також визначено стратегічний напрямок використання аналізу на базі програм ШІ в сфері ресоціалізації засуджених та попередження майбутніх злочинів (розробки так званою системи «Касандра»)[143].

З метою реалізації поставлених урядом України задач в сфері штучного інтелекту, при Міністерстві Цифрової трансформації був створений спеціалізований Експертний консультативний комітет з питань розвитку сфери ШІ [144]. Головною метою роботи Комітету є: забезпечення достатнього рівня

впровадження та використання технологій ШІ, при якому Україна зможе повноцінно конкурувати з технологічним розвитком країн Європи; підготовка та розробка основних нормативних документів в сфері використання ШІ в Україні; проектування можливості впровадження ШІ у судову та пенітенціарну системи України.

В свою чергу, Вища рада правосуддя з метою виконання завдань Концепції запропонувала впровадити пілотний проект системи штучного інтелекту, яка буде розглядати частину справ про адміністративні правопорушення (до прикладу справ про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі) на базі одного із судів першої інстанції [145].

Слід зауважити, що повноцінне впровадження технологій штучного інтелекту у відповідності до Концепції, можливе лише при одночасному нормативному регламентуванні процесуальних процедур їх використання. Адже саме правова визначеність законодавства дасть можливість використовувати ШІ у судових системах без порушення основних принципів справедливості і верховенства права.

Отже, стан нормативного розроблення впровадження цифрових технологій не дає можливість говорити про впровадження штучного інтелекту у судову систему у швидкій перспективі. Крім того, слід розуміти, що пандемія та воєнний стан також стали певним стримуючим фактором пришвидшення подальшої розробки в сфері ШІ. Проте можна із впевненістю констатувати, що Україна вже стала на шлях новітніх цифрових трансформацій.

Доречно вказати, що формат розвитку та впровадження штучного інтелекту в правосуддя України повинен відповідати і європейським стандартам стратегій розвитку технологій ШІ. Рада Європи вже на протязі десятиліття вивчає питання використання штучного інтелекту в правовій сфері. З цією метою був створений та функціонує спеціальний Комітет зі штучного інтелекту (CAI), завданням якого є розробка на підставі стандартів Ради Європи правової бази для застосування

технологій ШІ у галузі прав людини та верховенства права, зокрема на базі існуючих правових інструментів систем електронного правосуддя[146].

Фундаментальним документом, що визначає ключові принципи використання технологій ШІ в судовій сфері є Етична хартія з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі [147]. Так, Етична хартія встановлює певні вимоги для держав, що впроваджують відповідні технології в свою судову систему, а саме:

1) принцип поваги до основоположних прав людини (полягає у необхідності розробки та впровадженні таких інструментів ШІ, що унеможлиблює порушення основних прав);

2) усунення дискримінації (технології ШІ повинні бути об'єктивні і неупереджені та перешкоджати розвитку чи посиленню будь-якої дискримінації);

3) принцип забезпечення якості та безпеки (будь-яка розробка та використання ШІ повинні супроводжуватися достатнім технологічним захистом);

4) принцип прозорості та достовірності (алгоритми ШІ повинні бути достовірні і зрозумілі та з можливістю забезпечення аудиту їх використання);

5) принцип контролю користувачем (полягає в забезпеченні користувача можливості самостійно здійснювати свідомий вибір у системі).

Не менш вагомим нормативним документом, що передбачає ряд технічних базових вимог, яким повинні відповідати програми штучного інтелекту, закріплені у Керівництві по штучному інтелекту та захисту даних [148]. Керівництво покликано розробити єдиний підхід країн-членів, що здійснюють розробку та впровадження ШІ в сфері правосуддя з метою забезпечення перешкоди утиску прав та законних інтересів осіб, в тому числі права на конфіденційність інформації та захисту персональних даних.

В травні 2019 року Комісар Ради Європи з прав людини з метою дотримання балансу між технологіями ШІ та правами людини, розробив рекомендації «Розпакування штучного інтелекту: десять заходів з прав людини»[149]. Відповідний документ містить пропозиції для країн членів Європи,

яким чином можна пом'якшити чи уникнути загроз використання штучного інтелекту на права людини по ключовим напрямкам його застосування, а саме:

- 1) обов'язкова нормативна регламентація процедури постійного аналізу впливу технологій ШІ на права людини;
- 2) процедура розробки та впровадження ШІ повинна бути максимально відкритою та прозорою;
- 3) постійна підтримка та нагляд з боку держави;
- 4) на будь-якій стадії прийняття рішення системи на базі штучного інтелекту її функціональність повинна бути чітко передбачена і відповідати певній процесуальній процедурі;
- 5) уряд держави повинен забезпечити незалежний нагляд над процедурою розробки та впровадження технологій ШІ;
- 6) держава повинна встановлювати відповідальність за будь-яке втручання в роботу технологій і систем штучного інтелекту;
- 7) обов'язкова розробка інструкцій та пояснень для користувачів з метою популяризації використання технологій ШІ;
- 8) розробка, впровадження та використання ШІ повинні чітко відповідати міжнародним принципам та стандартам в цій сфері;
- 9) недопущення будь-якої дискримінації та утиску прав осіб, що відносяться до вразливих категорій;
- 10) функціонування систем штучного інтелекту не повинні порушувати принцип рівності осіб та опиратися на верховенство права.

Ще одним вагомим документом, що передбачає стратегічне спрямування країн Європи у напрямку розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту є схвалення Європейською комісією Білої книги з штучного інтелекту[150]. Головною метою Білої книги є сприяння надійному та безпечному розвитку штучного інтелекту у Європі з одночасним забезпеченням прав та інтересів громадян країн ЄС. Цей технічний документ покликаний висвітлити основні переваги ШІ для всіх сфер його можливого використання, а також виявити та підготуватися до всіх можливих потенційних ризиків, зокрема:

дискримінація та нерівність, порушення конфіденційності, сторонні втручання у діяльність програми та вплив на прийняття нею певних рішень. Біла книга з штучного інтелекту окреслює наступні вимоги в сфері ШІ: прозорість, недискримінація, конфіденційність, контроль і нагляд з боку людини, безпека та ефективність технологій.

Вважається, що поняття штучного інтелекту вперше було сформовано на Дартмутській конференції у 1956 році. Автором даного терміну вважають Джона Маккарті. Так, Маккарті розглядав штучний інтелект як певну інтелектуальну комп'ютерну технологію, що може вести себе як реальна людина [151]. Водночас, розробку концепції «комп'ютера, що здатен мислити» приписують Алану Тюрінгу – праотцю сучасного програмування. Ще в 1950 році Тюрінг провів експеримент, який названий Тест Тюрінга, метою якого було довести можливість здатності комп'ютера проявляти розумові здібності [152].

Доречно зазначити, що питання можливості застосування штучного інтелекту у праві було предметом наукового дослідження ще в 1970 році. Так, американські вчені Томас Хедрік та Брюс Б'юкенен опублікували статтю «Деякі гіпотези про штучний інтелект та правові аргументи», що спричинила шалений відгос в наукових кругах та, фактично, започаткувала нову галузь дослідження «правовий штучний інтелект». Вже в 1987 році американські вчені Берман та Хафнер організували та провели першу міжнародну конференцію зі штучного інтелекту у праві [153].

Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ) під поняттям штучного інтелекту розуміє набір методів та прийомів, які направлені на відтворення за допомогою машини когнітивних (інтелектуальних) функцій людини. При цьому, CEPEJ виокремлює «сильний» та «слабкий» (або «помірний») штучний інтелект. «Сильний» ШІ характеризується безпосередньою автономністю у самостійному прийнятті складних, спеціалізованих та різноманітних рішень. А «слабкий», в свою чергу, здатен ефективно вирішувати певні задачі в одній сфері питання [154].

На докладі Парламентської асамблеї Ради Європи «Правосуддя через алгоритми – роль штучного інтелекту в системі кримінального правосуддя», ПАРЄ зазначає, що хоча єдиного визначення ШІ науковою спільнотою не прийнято, на даному етапі використання цифрових технологій дає можливість інтерпретувати термін «штучний інтелект» як комп'ютерну систему, що за допомогою статистичних алгоритмів здатна сприймати та обробляти дані з метою досягнення певних чітко визначених цілей[155].

Компетентна Європейська комісія в підготовленому документі для органів Європейського союзу «Штучний інтелект для Європи» також зробила спробу дати визначення поняттю «штучний інтелект», розглядаючи його як систему, здатну до інтелектуальної поведінки, що аналізує і приймає рішення з певною автономністю для досягнення поставлених завдань[156].

Не зважаючи на швидкі темпи розвитку даних технологій та штучного інтелекту в цілому, поняття штучного інтелекту для українського законодавства порівняно новий термін. Перше та єдине визначення поняття ШІ було зроблено в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Так, ШІ визначається як певна організована сукупність інформаційних технологій, використання яких дає можливість не лише виконувати більш складні комплексні завдання, завдяки використанню алгоритмів обробки інформації та наукових методів дослідження, які були отримані чи створені самостійно під час роботи, а й створювати та застосовувати власні бази знань, алгоритми роботи з інформацією та моделі прийняття рішень[142].

В наукових колах єдиного трактування поняття штучного інтелекту також не існує. Загалом науковці, розкриваючи зміст штучного інтелекту, надають цьому терміну наступних дефініцій: як комп'ютерну систему, що здатна виконувати завдання, які притаманні людському інтелекту (Шацький) [157]; як науковий напрям, в межах якого формуються і вирішуються певні задачі програмного моделювання інтелектуальних видів людської діяльності, а саме тих, що потребують розумових дій (Бусол) [158]; поняття, яке дозволяє описати інтелектуальні можливості комп'ютера в процесі прийняття ним рішення

(Сидорчук) [159]; система, що здатна виконувати завдання, які потребують самонавчання та врахування всіх обставин в процесі вирішення певних задач і яка дозволяє автономно вирішувати питання та взаємодіяти з навколишнім середовищем (Марчин Новотко) [160]; сфера науки, що безпосередньо пов'язаний із вирішенням конкретних практичних завдань, направлених на оптимізацію (Погореленко) [161].

Інші ж науковці намагаються визначити правову природу та дефініцію цього поняття через можливість виокремлення його видів. Так, Василій Тіпле [162] виокремлює наступні типи штучного інтелекту:

1) базовий - здатний до самостійного збору та аналізу даних, автоматизованого виконання завдань та процесів, аналізу документів та машинного навчання;

2) автономний - здатний виконувати завдання шляхом автономного самонавчання, що забезпечує його більшу ефективність, швидкість і точність в порівнянні з базовим рівнем;

3) просунутий - який наділений можливістю самостійно обробляти та генерувати рішення в певній сфері використання шляхом застосування різних технологічних рішень для досягнення цілей, поставлених людьми, або навіть підвищення ефективності та покращення процесів, як це визначено його власними алгоритмічними інструментами.

В свою чергу Баранов [163], Марценко [164] та Кривицький [165] виділяють:

1) загальний або слабкий ШІ (здатен імітувати одну або декілька когнітивних функцій людини, використовуючи певний алгоритм). Слабкий штучний інтелект здатен самостійно і автономно формувати взаємопов'язані або автономні цілі своєї діяльності. При цьому, в момент досягнення раніше поставленої мети, ШІ спроможний переосмислювати і ставити нові цілі, відповідно до обставин. Загальний ШІ ще не здатен мати той рівень інтелекту, що є у людини, а лише приймає рішення шляхом швидкого опрацювання великого обсягу даних та інформації

2) сильний ІІІ (здатен імітувати безліч когнітивних функцій та до саморозвитку). Сильний інтелект здатен вирішувати всі задачі, які може вирішувати людина.

3) штучний суперінтелект (штучний інтелект, що здатен перевищити інтелектуальні здібності людини). Слід зазначити, що не всі науковці виділяють суперінтелект як різновид ІІІ, вважаючи цей вид виключно як абстрактну та певну філософську категорію [166].

Проблематика створення єдиної загальновизнаної дефініції поняття «штучний інтелект» полягає у постійному розвитку технологічних процесів. Так, комп'ютерні системи та технології з часом стають все більш розвиненими та прогресивними. При цьому, певні завдання, що виконувались технологіями ІІІ просто вилучаються із визначення та вже, фактично, не містять певної новизни. В той час як нові (більш складні) функції ІІІ ще тільки потребують їх дослідження. А отже, ми не можемо спрогнозувати чи охопити визначенням поняття штучного інтелекту яке є на сьогодні всі технологічні інновації майбутнього [167].

Розглядаючи штучний інтелект як сукупність технологій, слід констатувати, що деякі технології настільки широко розповсюджені у житті людей, що навіть не включаються до списку сучасного визначення штучного інтелекту та автоматично охоплюються цим поняттям (до прикладу: пошук в Інтернеті, автоматична перевірка орфографії та інші).

Для штучного інтелекту притаманні такі ознаки: здатність до швидкого пошуку інформації в абсолютно не структурованому обсязі даних; можливість класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати дані; швидка обробка великого обсягу інформації та даних; здатність до самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення; автономність в процесі прийняття рішень; здатність розуміти, мислити, усвідомлювати, вивчати і аналізувати отриману інформацію.

Отже, штучний інтелект поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологічними та обчислювальними потужностями, що в свою чергу, дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї

судової системи та надати суддям зручну та дієву технічну підтримку та допомогу при розгляді судових справ.

Цілком зрозуміло, що новітні технології вже активно проникли в судові системи, тим самим зменшуючи, чи навіть, замінюючи певні функції тих, хто бере участь в процесі здійснення правосуддя. До прикладу, в лютому 2023 року стало відомо, що відбудеться судове засідання за участі робота-адвоката. Так, робот-адвокат додатка DoNotPay буде надавати допомогу підсудному через смартфон (слухаючи судове засідання та надаючи свої коментарі клієнту в телефоні) [168]. Даний приклад яскраво демонструє, як продукт штучного інтелекту вже активно замінює адвокатів в процесі здійснення правосуддя.

Іншим прикладом може слугувати система Magontslag.nl, що функціонує у Нідерландах[169]. Відповідний інструмент штучного інтелекту створений як система знань, що допомагає у вирішенні питань необґрунтованого чи незаконного звільнення. Програма здатна відповідати на питання з 93% точністю. Звільнений працівник може отримати оцінку своєї конкретної ситуації шляхом відповіді на питання та здійснивши декілька кроків у системі. При цьому, робота алгоритмів програми здійснює одночасний аналіз даних та інформації, що надається працівником та актуального законодавства, що регулює трудові відносини та судову практику. Окрім безпосереднього підтвердження чи спростування факту незаконного звільнення (чи звільнення з порушеннями), система Magontslag.nl надає рекомендації щодо можливого звернення до суду та додатково допомагає чітко аргументувати предмет та підстави позову [170].

Радюю юстиції Великої Британії було запропоновано впровадити суд, що базувався на технологіях ШІ для розгляду незначних судових спорів вартістю до 25 тисяч фунтів стерлінгів [171]. Відповідна концепція передбачала три рівні розгляду спору. Так, на першому рівні онлайн-система надавала оцінку ситуації, інформувала сторони про їх права та обов'язки та стимулювали вирішити спір самостійно на підставі підказок системи. Другий рівень передбачає роботу системи як он-лайн медіатора, що здійснює вивчення матеріалів та аргументів сторін та схиляє їх до перемовин. На третьому рівні здійснюється безпосередній

розгляд справи на підставі документів та аргументів сторін з винесенням остаточного судового рішення. Юридична сила такого судового рішення рівнозначна рішенню, винесеному у звичайному судовому засіданні. Слід відзначити, що подібну побудову має і система Solution Explorer, що повноцінно функціонує в Канаді для розгляду цивільних справ з ціною позову до 11 тисяч канадських доларів [172].

В Німеччині за підтримки Федерального міністерства освіти та досліджень було розроблено прототип програмного забезпечення на основі технологій ІІІ під назвою ARGUMENTUM. Ідея створення даної програми полягала у можливості посилити інтелектуальні та розумові здібності людини-судді шляхом залучення алгоритмів штучного інтелекту до процесу пошуку, збору та формування аргументів для винесення об'єктивного та справедливого судового рішення. Процес роботи ARGUMENTUM базується на шести послідовних фазах аналізу судової практики, а саме: 1) пошук, виявлення та вилучення в судових рішеннях у подібних правовідносинах всіх можливих суджень, що містять аргументи; 2) вилучені фрагменти поділяються на менші частини для проведення більш глибокого аналізу; 3) із отриманих частин другої фази, система виявляє та групує ключові та подібні до поставленої задачі слова; 4) проводиться аналіз професійності та достатності аргументації судових рішень, аргументи із яких були відібрані в попередніх фазах; 5) проведення детального аналізу окремих абзаців та речень; 6) структурування та збереження отриманої із попередніх фаз інформації, тим самим формуючи прототип майбутнього судового рішення [173]. Хоча надійність та ефективність деяких фаз викликає сумніви (особливо щодо аналізу професійності судового рішення), проте слід гідно оцінити певні перспективи її можливого використання для допомоги судді в підготовці та написанні судового рішення. Адже суддя витрачає величезну кількість часу на аналіз судової практики та виокремлення із судових рішень правових позицій, в той час, як система ARGUMENTUM може якісно виконати це завдання за лічені хвилини.

Слід зазначити, що Україна також поступово удосконалює свою цифрову інфраструктуру шляхом доповнення її технологіями штучного інтелекту. Так, в Україні передбачається впровадження Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту [174]. Реєстр покликаний створити єдину інформаційну базу даних про засуджених та осіб під вартою, а також дозволить забезпечити комунікацію між органами та структурами системи пенітенціарної служби та судами. Складовою Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту є підсистема Касандра, що повністю функціонує на алгоритмах штучного інтелекту. Підсистема Касандра, це система, яка створена для формування прогнозу можливого повторного вчинення особою кримінального правопорушення, завдяки використанню алгоритмів (прогнозів) та машинного навчання, заснованих на результатах обробки великих структурованих масивів даних. Такий прогноз створюється для подальших наукових досліджень, порівняння результатів прогнозу із результатом оцінки ризиків та для подальшого вдосконалення самої системи оцінки ризиків [175]. Розглядається, що в подальшому технологічному розвитку, підсистема Касандра зможе стати надійним помічником судді при розгляді кримінальних справ щодо обрання запобіжного заходу, визначення та призначення покарання, прорахування ризиків рецидиву злочинів, а також при вирішенні питання умовно-дострокового звільнення від покарання. Повноцінне впровадження реєстру було одним із пріоритетів запланованих на 2022 рік, проте у зв'язку з військовою агресією її повноцінне функціонування та використання було тимчасово призупинено до закінчення військового стану. Доречно зазначити, що подібна система штучного інтелекту вже давно ефективно функціонує у Нідерландах. Так, програма OXREC є інструментом прорахування ймовірних ризиків рецидиву злочину, та використовується службами пробації та суддями. Відповідна технологія OXREC аналізує критерії можливості повторного вчинення особою на підставі особистих даних про цю людину та характер вже скоєного нею злочину[176].

Вищевказані приклади наявно демонструють, що постійний розвиток технологій штучного інтелекту вже призвів до трансформації ролі судді, а отже, в

майбутньому нас чекає перегляд багатьох функцій в судовій системі з позиції посилення їх ролі ШІ. Проте, повноцінне впровадження технологій ШІ повинне пройти обов'язковий етап тестування. Адже, як зазначає Шишка Н., саме період апробації технологічних систем дозволить перевірити ефективність цих інновацій та підтвердить необхідність подальшого використання елементів ШІ у правосудді [177]. Водночас, впровадження ШІ в судовий процес потребує дотримання гарантій забезпечення справедливості, прозорості, неупередженості, захисту даних, надійності та безпечності програмного забезпечення для всіх учасників судового процесу.

Говорячи про способи використання ШІ в судовій системі, професор Сурдін виділяє три рівні можливих технологічних змін [167]:

- 1) допоміжні технології – базовий рівень, на якому технології ШІ допомагають інформувати та консультувати учасників судових проваджень;
- 2) технології заміни, що здатні виконувати більш складні завдання, перебираючи на себе функції помічника чи секретаря;
- 3) проривні технології, що здатні замінити суддю в процесі розгляду справи.

Аналізуючи можливі шляхи використання технологій штучного інтелекту, можна окреслити дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем та потенційна заміна суддів. Отже, розглянемо їх більш детально з позиції можливості їх розвитку в нашій системі електронного правосуддя.

Одним із основних завдань штучного інтелекту в сфері правосуддя є підвищення ефективності судової діяльності. Вже доведений факт, що навантаження на судову систему з кожним роком тільки збільшується. При цьому, таке збільшення кількості судових справ беззаперечно впливають і на якість їх розгляду і на швидкість. Завдяки точній роботі алгоритмів, швидкій обробці великих обсягів інформації та даних, технології штучного інтелекту можуть полегшити роботу всього персоналу суду (від судді до працівників апарату суду), що, беззаперечно, зможе забезпечити розвантаження людських ресурсів суду у бік зміщення їх уваги на розгляд більш складних і заплутаних справ.

Слід констатувати, що багато процесів під час здійснення правосуддя є досить «стандартними» (тобто єдиними та чітко регламентованими для всіх судових справ), а отже можуть бути виконані набагато швидше або взагалі мінімізовані при використанні штучного інтелекту. До таких «стандартних» процесів при здійсненні правосуддя в українській судовій системі можна віднести: 1) перевірка відповідності розміру сплаченого судового збору при подачі позову чи інших заяв (заяв про забезпечення позову, видачу судового наказу, заяв про повторну видачу копії рішення та інші); 2) запит та перевірка інформації з Єдиного державного демографічного реєстру щодо місця реєстрації сторін-фізичних осіб чи Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань щодо місця реєстрації сторін - юридичних осіб; 3) перевірка поданих до суду позову, апеляційної чи касаційної скарги чи інших процесуальних заяв на предмет відповідності їх вимогам процесуального законодавства; 4) реєстрація справ та призначення судді, що буде розглядати справу; 5) призначення судового засідання на конкретний день та час, контроль за дотриманням розумного строку розгляду справи при призначенні/перенесені судового засідання; 6) відправлення судових повісток, ухвал та рішень суду, а також інших процесуальних документів для сторін. Будь-яка із вищевказаних дій, фактично, не займає багато часу, проте у загальному підсумку вони є досить затратними.

Отже, потрібно розглянути за рахунок яких технологій штучного інтелекту можна оптимізувати «стандартні» судові процеси, а також розвантажити та поліпшити всю роботу електронної судової системи:

1) обробка даних та розпізнавання мови. Так, технологічний розвиток вже дозволяє набагато швидше та якісніше оцифровувати, обробляти та розпізнавати документи та файли, на відміну від звичайних засобів сканування та копіювання. Крім того, ШІ дозволяє розпізнавати та автоматично фіксувати хід судового засідання, фактично замінюючи ручне введення тексту. До прикладу, в Китаї під час фіксування судового засідання вже давно використовується помічник на базі штучного інтелекту - Iflytek Co. Дана система повністю оптимізована для

китайської мови (включаючи 10 видів діалектних груп китайської мови) та здатна розпізнавати людську мову з точністю більше 90%[178].

2) автоматизований розподіл. Слід відзначити, що інтелектуальні системи ІІІ здатні вивести процедуру автоматичного розподілу судових справ на якісно новий рівень. Так, технології здатні класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати справи, що надходять вперше. Водночас, алгоритми шляхом аналізу складності та специфіки певної справи, а також враховуючи певні коефіцієнти завантаженості судді можуть автоматично здійснити раціональний розподіл справ між суддями, тим самим полегшити тиск навантаження на суддів.

Крім того, ще на стадії автоматизованого розподілу при визначенні типу справи, штучний інтелект здатен автоматично переглядати та виокремлювати судову практику судів вищих інстанцій у подібних правовідносинах та автоматично направляти цю інформацію судді, на якого було розподілена судова справа. Таким чином, це дозволить ще на початку розгляду справи уникнути проблеми винесення різних судових рішень у типових справах або непослідовного застосування судами прецедентної практики, та тим самим попередити винесення несправедливих судових рішень.

3) автоматичне створення проектів судових документів. Більшість судових процесуальних документів містять обов'язкові типові структурні елементи, до прикладу інформацію про сторони, предмет позову, нормативне обґрунтування, посилання на судову практику та інші. Технології ІІІ здатні в автоматичному режимі створювати та наповнювати інформацією всі типові структурні елементи судових документів. Автоматизоване створення проектів судових повісток, ухвал, рішень дозволить зменшити навантаження на суддів та скоротити час, затрачений на розгляд судової справи як мінімум на 30-40%.

Цілком очевидно, що електронну судову систему України чекає період трансформації шляхом доповнення чи заміни її елементів технологіями штучного інтелекту. Водночас, повний перехід на вирішення судових справ та винесення остаточного рішення виключно штучним інтелектом в Україні в найближчі п'ять чи десять років виглядає малоімовірно. Проте, вже сьогодні на теоретичному

рівні можна змодельовати українську систему електронного судочинства на базі ЄСІТС (припустимо це буде система ЄСІТС 2.0), що буде містити у собі широке використання технологій ШІ у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя.

Так, на базі розгляду господарських справ про стягнення боргу (дана категорія справ обрана не випадково, адже саме справи про стягнення боргу становлять більшу частину звернень до господарських судів). При цьому, запропонована система ЄСІТС 2.0 може стати помічником у розгляді господарських справ, що розглядаються як в наказному провадженні так і в звичайному (чи спрощеному).

Фабула справи: Товариство з обмеженою відповідальністю «А» звернулось до суду з позовом, в якому просить стягнути заборгованість у зв'язку з не оплатою Товариство з обмеженою відповідальністю «Б» грошових коштів за поставлений товар згідно укладеного між ними договору. Разом із заборгованістю у розмірі 10 000 гривень, ТОВ «А» просить відшкодувати йому штрафні санкції, що виникли у зв'язку з несвоєчасною оплатою у розмірі 2000 гривень.

Отже, покрокова процедура розгляду справ, що буде здійснюватись системою ЄСІТС 2.0 на базі технологій штучного інтелекту буде виглядати наступним чином:

З моменту потрапляння позовної заяви до системи, вона автоматично реєструється та розподіляється на певного суддю. При цьому, алгоритм системи автоматично аналізує вже існуюче навантаження судді, а також його спеціалізацію. Завдяки цьому дозволяється досягти співмірності завантаженості суддів.

Після розподілу, система перебирає на себе частину функцій помічника судді. Оскільки сторонами по справі є юридичні особи, та з метою підтвердження територіальної підсудності справи, система автоматично формує запити до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, для отримання актуальної інформації щодо офіційного знаходження цих осіб. Доречно вказати, що у випадку коли місцезнаходження

відповідача не відповідає територіальній підсудності цього суду, система самостійно готує проект рішення направлення справи до суду з необхідною територіальною підсудністю. Відповідний проект рішення відображається в окремому вікні ведення провадження у судді та його помічника.

Так, ЄСІТС 2.0 автоматично перевіряє подану заяву на відповідність її вимогам процесуального законодавства (в нашому випадку на відповідність до статей 162-164 Господарського процесуального кодексу України). При цьому, завдяки новітнім технологіям штучного інтелекту, система має можливість здійснювати інтелектуальний пошук. Під інтелектуальним пошуком мається на увазі такий рівень ШІ, що дає можливість здійснити пошук по ключовому слову або словосполученню навіть у випадку, коли значення цього слова можна зрозуміти тільки в контексті. В нашому випадку, інтелектуальний пошук дозволяє віднайти інформацію чи вживались ТОВ «А» будь-які заходи досудового врегулювання спору (застосовується також і до підпунктів 7-10 частини 2 статті 162 ГПК України).

Крім того, система вибирає з позовної заяви та доданих електронних документів необхідну інформацію, аналізує її, ідентифікує та вносить її як базові дані в інформаційну систему ведення провадження. Водночас система ЄСІТС 2.0 ідентифікує не лише наявні ключові слова, а й аналізує частини тексту, факти та докази. Відповідно до нашої фабули, система здійснює інтелектуальний пошук та виокремлює: предмет позову (стягнення боргу у зв'язку із невиконанням взятих за договором зобов'язань); розмір позовних вимог (у нашому випадку 12 000 гривень); підставу позову (відповідний договір між ТОВ «А» та ТОВ «Б»); відповідні пункти договору, що передбачають умови поставки, строки та факт поставки, а також відповідні строки оплати за поставлений товар.

ЄСІТС 2.0 перевіряє правильність розміру сплати судового збору, виходячи з ціни позову, підтвердження факту направлення відповідачу копії позовної заяви, а також наявності повноважень на подання чи підписання даного позову.

У випадку, якщо позовна заява та додані до неї документи відповідають всім вимогам процесуального законодавства та їх достатньо для відкриття

провадження, система формує проект ухвали про відкриття провадження, яка автоматично заповнюється інформацією по суті спору, а також загальною інформацією щодо терміну надання відзиву для відповідача. Відповідний проект відображається в кабінеті системи, де суддя може швидко його переглянути, та у випадку погодження підписати електронним цифровим підписом з одночасним направленням копії відповідної ухвали в електронні кабінети сторін.

У випадку, коли відповідач направляє до суду відзив на позовну заяву, система аналогічно із процесом аналізу позовної заяви перевіряє і відзив на його відповідність процесуальним вимогам (у нашому випадку на відповідність до статті 165 ГПК України).

Наступна стадія судового розгляду потребує винесення рішення на підставі наявних у справі матеріалів. На цьому етапі ЄСІТС 2.0 вилучає із позовної заяви та відзиву мотивувальну частину. Відповідну мотивувальну частину алгоритм обробляє та пов'язує їх з іншою інформацією, наприклад з нормами законів, що регулюють дані відносини. Система також самостійно підбирає судову практику в подібних судових правовідносинах. Окрім того, у випадку необхідності перевірки підрахунків штрафних санкцій, алгоритми ЄСІТС 2.0 дозволяють перевірити правильність таких розрахунків, а у випадку виявлення помилок - запропонувати свої розміри штрафних санкцій.

Отже, кінцевим результатом розгляду справи за допомогою ЄСІТС 2.0 може бути два можливих варіанта: 1) система самостійно формує проект остаточного рішення по справі, в якому вже заповнена вступна та описова частина рішення. При цьому, мотивувальна та резолютивна формується у вигляді підібраних алгоритмом III аргументів, необхідних для винесення справедливого судового рішення (відповідні аргументи формуються системою на підставі аналізу мотивувальних частин заяв по суті справи, інтелектуального пошуку поданих до системи документів, прикладів підібраної судової практики судів вищих інстанцій, а також норми останнього законодавства, що регулює дані правовідносини); 2) формування системою окремої логічно структурованої інформаційної картки по справі. Така інформаційна картка містить інформацію

про суть спору, мотиви його обґрунтування та заперечення, відповідні положення договору, судова практика в аналогічних справах, а також законодавче регламентування відповідних правових норм. При цьому, кожна частині інформаційної картки містить відповідні посилання для полегшення пошуку (мається на увазі не лише посилання на законодавство та судові рішення, але й можливість швидкого доступу до всіх документів по справі). Такий доступ надається шляхом розміщення у тексті інформаційної картки посилань на відповідний доступ до документу, що забезпечується шляхом відкриття додаткового вікна.

Найдискусійніше питання в науковій сфері стосується обговорення повноцінної заміни штучним інтелектом людей-суддів. Так, прибічники концепції робот-суддя (до прикладу, Фелікс Відерот) зазначають, що оскільки штучний інтелект технологічно здатний наводити логічні та аргументовані судження, що фактично, перевершує можливості судді-людини, а також забезпечує більш надійну роботу та економічну ефективність судової системи в цілому, то штучний інтелект повинен розглядатися як заміна судді у майбутньому [179]. Окрім того, прихильники заміни судді штучним інтелектом вказують ще і на той аспект, що робот-суддя, в перевагу над людиною, не потребує відпочинку, заробітної плати є явно непідкупним та продуктивним. В свою чергу, супротивники даної концепції (серед яких Цзичунь Сюй) наголошують на тому, що штучний інтелект при будь-якому рівні його розвитку залишається виключно машинним інтелектом, яка ні технічно ні фізично не зможе повноцінно інтерпретувати людський. А отже, враховуючи цю різницю, штучний інтелект має свої межі, які навіть при певних потенційних можливостях судової систем не зможе повноцінно замінити суддю-людину[180].

Досліджуючи концепцію робот-суддя, слід зазначити, що досвід використання певних технологій штучного інтелекту вже демонструє його переваги над суддями-людьми. Яскравим прикладом переважаючих можливостей штучного інтелекту над людським підтверджується в сфері прогнозування судових рішень. Так, дослідники у США розробили алгоритм, який на підставі

аналізу судових рішень Верховного Суду за період з 1815 року по 2015 передбачав результат судового рішення із точністю 70% ЄСІТС на 2022-2024 роки [188]. Інше дослідження з використанням технологій ШІ, проведене на підставі аналізу остаточних рішень Європейського суду з прав людини, підтвердило можливість прогнозування рішень суду із 79% точністю [181]. Відповідні експерименти наочно демонструють не тільки здатність спрогнозувати результат розгляду справи, а й засвідчують факт саморозвитку відповідних технологій та алгоритмів шляхом інтерпретування та оцінювання вихідних даних.

Завдяки можливості штучного інтелекту до глибокого аналізу та обробки значного обсягу даних, він має здатність до більш ширшого та відкритого юридичного бачення, ніж людина-суддя. До прикладу, у разі встановлення фактичних обставин по справі, коли взаємозв'язок між характером спору та наданими доказами встановити людині-судді неможливо, саме штучний інтелект на підставі вивчення великої кількості прецедентів може встановити специфіку та характер матеріального права, що потребує застосування, таким чином нівелюючи кількість не врегульованих та невизначених правовідносин. При цьому судді, через обмеженість особистих знань та браком певного досвіду упускають певну важливу інформацію у справі та приймають необґрунтовані чи навіть неправильні рішення [182]. Окрім того, можливість обробки та глибокого аналізу значної кількості судової практики, що є абсолютно нормальною технологічною функцією робота-судді, стає майже неможливою для звичайної судді-людини.

Слід відзначити, що на противагу людській упередженості, суб'єктивності та, навіть, корумпованості, робот-суддя має нейтральну та об'єктивну складову, що дозволяє здійснювати правосуддя справедливо та ефективно. Базуючись на незалежній роботі алгоритмів та використовуючи великі обсяги набутих знань нормативного і законодавчого регулювання, а також судової практики, штучний інтелект здатен усунути всі суб'єктивні аспекти людського фактору, що в кінцевому результаті забезпечить повноцінну неупередженість суддів.

Досліджуючи концепцію робот-суддя, слід погодитись із думкою Баррата, який розглядає судовий штучний інтелект як «палицю на два кінці», і якщо один

із них має позитивний ефект, то інший «кінець» буде супроводжуватися певними негативними наслідками[180]. Цілком зрозуміло, що стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту значно випереджає нормативну регламентацію їх застосування. При цьому, такий сповільнений темп впровадження ІІІ в судову систему пов'язаний із наявністю як технічних (брак досвіду та кваліфікації технічних спеціалістів) так і більш масштабних загроз недотримання конфіденційності та безпеки, а також порушення основних принципів справедливості та верховенства права.

Розглядаючи можливі ризики, з якими доведеться зіштовхнутися в процесі впровадження ІІІ в судову систему, Розметаєва Ю. вказує на три проблеми:

1) упередженість технологій штучного інтелекту. Так, алгоритми ІІІ можуть повторювати необ'єктивність поглядів їх творців.

2) робота штучного інтелекту ґрунтується на технологіях машинного навчання та її здатності до самонавчання. А отже, базуючись на неповних чи недостовірних вихідних даних, подальша робота системи може призвести до викривлень і спотворень результатів.

3) наявність цифрового розриву, що тільки посилить нерівність доступу до правосуддя для певних вразливих соціальних груп [183].

Яскравим прикладом виявлених маніпуляцій та упередженості у вже функціонуючих системах штучного інтелекту можна назвати розроблену у США програму COMPAS. Фактично, COMPAS можна назвати першим алгоритмом, що був розроблений з метою прогнозування рецидивів злочину та визначення тривалості строку відбування покарання в кримінальних справах. Робота алгоритму полягає у зборі та аналізі інформації про осіб, що вчинили злочин на підставі анкетних опитувальників. Після дослідження анкетних даних, алгоритм підраховує вірогідність можливості повторного вчинення особою нового злочину. Базуючись на даних дослідження COMPAS, суддя приймає відповідне рішення щодо обрання виду запобіжного заходу або міри покарання (позбавлення волі, обмеження волі чи умовно-дострокове)[184]. Проте, після певного періоду його використання Інститутом досліджень політики злочинності та правосуддя було

виявлено, COMPAS систематично та упереджено переоцінює можливість повторного вчинення злочинів серед афроамериканців [185]. А отже, використовуючи певні невірні вихідні дані, що місять упереджені погляди щодо чорношкірих громадян, алгоритм став видавати упереджені, необ'єктивні та недостовірні результати.

Доречно звернути увагу, що вищевказана система COMPAS стала також і предметом дискусій щодо забезпечення цією системою рівноправного ставлення та проявів дискримінації. Так, підсудний Луміс, якому було винесено покарання на підставі висновку програми COMPAS, оскаржив це рішення до апеляції. Аргументуючи свою апеляційну скаргу, Луміс стверджував, що COMPAS перевищив дійсну можливість ризику вчинення ним повторного злочину, адже: побудова та робота алгоритму при вистеленні його оцінки взагалі невідома та незрозуміла для підсудних; окрім того, серед питань опитувальника, результати якого обробляв алгоритм, містилось явно дискримінаційне питання щодо статі. Апеляційний суд відмовив у задоволенні скарги, а Верховний Суд її відхилив [186].

Розглядаючи концепцію робот-суддя, слід перш за все, визначити роль судді в процесі здійснення правосуддя. Характер участі в процесі розгляду справи досить складний і залежить від специфіки кожної конкретної справи. Слід констатувати, що суддя при прийнятті рішення керується верховенством права. При цьому, верховенство права в цьому контексті розглядається не тільки як дотримання законодавства, а й застосування суддею норм моралі, традицій, звичаїв та засад справедливості. В свою ж чергу, алгоритми штучного інтелекту не можуть ні розуміти ні імітувати моральні якості людської правосвідомості, а отже робот-суддя не зможе винести дійсно справедливе рішення[187].

Окрім того, у випадку умисного або недбалого невиконання суддею своїх обов'язків щодо розгляду справи (затягування чи пришвидшення розгляду, винесення невмотивованого чи необ'єктивного рішення, допущення процесуальних порушень та інше) він може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності. Проте, постає питання: хто буде нести відповідальність, якщо

розгляд справи буде здійснюватися роботом-суддею? Ми не можемо притягнути до відповідальності алгоритм чи програму. А отже, доцільно стверджувати, що заміна судді штучним інтелектом неможлива без забезпечення нагляду судді-людини, який і буде нести відповідальність за прийняття остаточного рішення, причому такий нагляд повинен здійснюватися як у випадку винесення рішення з використання технологій ШІ у якості допоміжних для судді, так і у випадку його прийняття самостійно роботом-суддею.

Водночас, заміна штучним інтелектом людини-судді крім технічних вимог повинна відповідати певним критеріям якості та базовим моральним і етичним принципам. Відтак, говорячи про критерії якості, слід окреслити ключові із них: незалежність та неупередженість технологій штучного інтелекту. Так, технології ШІ повинні бути незалежними при оцінці та прийнятті рішення. Це передбачає наявність обов'язкової нормативної регламентації відповідних правил та умов збереження даних, при одночасному забезпеченні процедур контролю над системами ШІ. При цьому, остаточний результат «роботи» ШІ повинен бути підданий перевірці шляхом можливості перегляду результатів прийняття рішення суддями в порядку нагляду. Щодо критерію неупередженості, то в контексті застосування ШІ це означає виключення можливості будь-яких маніпуляцій з технологією (як в технічному плані так і у випадку безпосереднього впливу на алгоритми шляхом завантаження в систему некоректних базових даних).

Враховуючи цю специфіку, важко говорити про повноцінну заміну судді штучним інтелектом. Проте, можна стверджувати, що в деяких категоріях судових справ розвиток технологій спроможний усунути суддів-людей від виконання судових функцій.

Першою повноцінною спробою ґрунтовного дослідження роботи інтелектуальної системи прийняття рішення у судових справах можна назвати розроблену у Нідерландах систему KI-BOS. Система KI-BOS створена групою дослідників на чолі з суддею Ван Дер Пут за юридичної підтримки Окружного суду Східного Брабанта і Тілбурзького університету та за фінансової підтримки Міністерства юстиції та безпеки. [188]. Метою даного дослідження

було побудувати систему штучного інтелекту, яка дозволить прослідкувати процес її роботи від отримання документів по справі до прийняття рішення, та дасть можливість з'ясувати чи зможе дана система замінити суддю при розгляді адміністративних справ у сфері порушення незначних правил дорожнього руху, відповідальність за які передбачає санкцію у вигляді накладення штрафу. Фактично, KI-BOS є повноцінним суддею-роботом, що здатний самостійно розглянути справу та винести повноцінне рішення. KI-BOS має наступний поетапний порядок розгляду справи (при цьому, в даному дослідженні інтелектуальна система була розроблена так, щоб людина могла проконтролювати результати роботи програми на кожному етапі):

Перший етап: автоматична перевірка системою своєчасності і повноти поданої скарги (відповідно до вимог, передбачених процесуальним законодавством); перевірка розміру та факту оплати штрафу. При виявленні недотриманні цих вимог, скарга вважається неприйнятною, а отже подальші етапи не виконуються.

Другий етап: KI-BOS вилучає зі скарги та поданих документів всю важливу та необхідну для розгляду справи інформацію (короткий опис правопорушення, час, дата та місце, основні ключові слова) та структурує її.

Третій етап: система дістає з файлу справи мотивацію причин накладення штрафу з постанови прокурора та відповідне обґрунтування та аргументацію із самої скарги

Четвертий етап: на підставі отриманої на ранніх етапах інформації та даних, система здійснює її співставлення із судовою практикою по аналогічним справам, беручи за основу мотивації, відібрані у попередньому етапі. Для виконання завдань цього етапу, текст мотивування та скарги перетворюється на числове подання, що дозволяє здійснювати пошук в інших файлах мотиваційні тексти, що містять ті самі ключові слова та речення, і таким чином знаходить аналогічні випадки у попередній судовій практиці.

П'ятий етап: система формує проект остаточного рішення по розглянутій справі.

За результатами роботи системи KI-BOS були виявлені наступні переваги: система виносить більш якісні рішення, ніж рішення судді-людини по аналогічним справам; розгляд справи здійснюється значно швидше; програма здатна забезпечити єдність правової позиції при розгляді певних категорій справ.

Дослідивши роботу системи KI-BOS можна також окреслити наступні важливі технічні аспекти, які необхідно врахувати при побудові подібної системи робот-суддя у справах невеликої складності: 1) алгоритм ІІІ повинен володіти всіма технічними можливостями для прийняття рішення: дослідження, сприйняття, оцінка фактів та аналіз; 2) побудова системи вимагає великої кількості даних, в тому числі і судової практики в подібних судових справах по всій країні; 3) всі документи та дані повинні бути оцифровані; 4) потреба в забезпеченні можливості зберігання великих обсягів даних та документів, що унеможливорює зовнішнє чи внутрішнє втручання; 5) обов'язкова взаємопов'язаність системи робот-суддя із іншими електронними судовими системами.

Слід зазначити, що в процесі практичної побудови вищезазначеної концепції заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах, їх розробка на базі української системи правосуддя зіштовхнеться із низкою проблем. Перш за все, до перешкод практичної реалізації можна віднести відсутність повністю оцифрованого судового процесу, оскільки на даному етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу. Також, невирішеною залишається і проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних. Та, беззаперечно, ключовим аспектом є технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони).

Говорячи про можливість впровадження технологій штучного інтелекту в нинішню систему українського правосуддя, то необхідно зробити ще багато кроків на цьому шляху. Проте, вже зараз ми можемо констатувати, що в

майбутньому суддя та система штучного інтелекту будуть взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. При цьому, в деяких випадках (щодо незначних категорій справ) системи ШІ будуть наділені функціями повного автономного прийняття остаточних рішень, а у більшості випадків – відігравати важливу доповнюючу роль, фактично замінюючи при цьому секретаря та помічника судді (як приклад ЄСІТС 2.0). Беззаперечно технології ШІ мають величезний потенціал для підтримки електронних судових систем. Саме можливість постійного оновлення та самовдосконалення систем ШІ наділяє ці системи перспективою забезпечення своєчасного та якісного правосуддя в період адаптації до умов невинної цифрової трансформації. Це відкриває нові можливості, шляхом усунення людської упередженості та технічних помилок, пришвидшення процедури розгляду судової справи, економії часу, а також дозволить якісно покращити судовий процес.

Висновки до розділу 2

Процес становлення сучасної системи електронного правосуддя України має наступні ключові історико-правові етапи:

1) 2012-2014 рр. – зародження концептуальних та стратегічних основ створення системи електронного правосуддя (Концепція електронного суду України, Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи, Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки);

2) 2017 р. – прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким передбачалось створення та введення в роботу системи електронного правосуддя України. Так, вперше на законодавчому рівні система електронного правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС);

3) 2021 р. – законодавче встановлення поетапного впровадження підсистем ЄСІТС (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи») та повноцінного початку функціонування трьох підсистем: Електронний суд, Електронний кабінет та підсистема відеоконференцзв'язку (Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи);

4) 2021-2024 рр. - стратегічне спрямування державної політики на доопрацювання та розширення функціональних можливостей як вже працюючих так і нових підсистем ЄСІТС, в тому числі шляхом технологічного розширення системи ЄСІТС за рахунок технологій штучного інтелекту (Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, Концепція програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови ЄСІТС на 2022-2024 роки, Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 року). Крім того, на даному етапі планується розробка та впровадження підсистеми електронного документообігу (СЕД), повноцінне функціонування якої забезпечить перехід на повний електронний документообіг на всіх етапах судового розгляду. Хоча з моменту розробки ідеї до фактичного впровадження пройшов досить тривалий період, однак характер запроваджених етапів його розвитку демонструє впевнений вектор спрямування на модернізацію та цифровізацію всіх його складових.

На підставі аналізу нормативно-правових актів та рішень органів суддівського самоврядування в сфері запровадження, розвитку та функціонування системи електронного правосуддя, констатовано, що українська судова система впевнено крокує до створення повноцінної конкурентоспроможної серед країн Європи моделі електронного правосуддя.

Система ЄСІТС, як повноцінна система українського електронного правосуддя, на даній стадії її функціонування має наступні переваги, а саме: 1) заощадження значної кількості часу, як у користувачів системи, так у працівників апарату суд і суддів; 2) створення ключового фундаменту для переведення

розгляду судових справ в повністю електронну форму; 3) можливість швидкого доступу до всіх матеріалів справи в будь-який час та в будь-якому зручному місці; 4) заощадження коштів, шляхом забезпечення альтернативної можливості відправки та отримання процесуальних документів, а також коштів суду на папір, принтери та папки судових справ; 5) пришвидшення строку розгляду справи, що досягається шляхом перенаправлення часу, який би витрачався на поштову пересилку документів; 6) виключення корумпованої складової завдяки автоматизованому розподілу справ між суддями; 7) забезпечення реалізації таких принципів як доступ до правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, що забезпечується можливістю отримати всю інформацію по справі в Електронному кабінеті, а також брати дистанційну участь у розгляді своєї справи; 8) забезпечення швидкого та якісного взаємного обміну між судами та державними структурами, а також можливість електронного доступу до всіх державних реєстрів.

На даному етапі впровадження та використання вже функціонуючих підсистем ЄСІТС все ще існують певні чинники, які гальмують повноцінне запровадження української системи електронного правосуддя. З'ясовано, що до основних проблем належать: 1) недоліки програмно-технічного забезпечення, а саме: недостатнє технічне оснащення суду та судових установ; захист даних та розмір сховищ для їх зберігання; 2) функціонально-технічні особливості, зокрема: проблеми відсутності повноцінної інтеграції між підсистемами ЄСІТС; недопрацьовані механізми авторизації (ідентифікації) користувачів системи; існуюча підсистема ВКЗ не використовує в повній мірі всі наявні мультимедійні можливості технологій аудіо та відео зв'язку; 3) недоліки роботи підсистеми Електронний суд, в тому числі: обмежені технічні можливості для завантаження електронних документів через модуль; не всі суди під'єднані до підсистеми Електронний суд, а використовують інше програмне забезпечення, яке є несумісним з функціонуванням вказаної системи; наявність постійних технічних збоїв; неможливість коригувати шаблони документів які розміщені в системі ЄСІТС; недостатня кількість зареєстрованих користувачів в модулі Електронний

суд; 4) проблеми одночасного обігу як паперових так і електронних процесуальних документів.

Сучасний стан розвитку діджиталізації дає нам можливості для розширення меж інтеграції в систему електронного правосуддя новітніх і більш розвинених автоматизованих рішень, таких як штучний інтелект.

Повноцінне впровадження технологій штучного інтелекту можливе лише при достатньому нормативному регламентуванні процесуальних процедур їх використання, а формат розвитку та впровадження цих технологій має відповідати європейським стандартам розвитку технологій штучного інтелекту. На підставі аналізу фундаментальних міжнародних документів в сфері використання технологій штучного інтелекту (Етична хартія, Біла книга з штучного інтелекту, Керівництво по штучному інтелекту та захисту даних) виявлено основні вимоги для можливості впровадження технологій ШІ в судову систему, серед яких: недискримінація (недопущення упередженості, утиску прав та посилення дискримінації осіб, особливо щодо вразливих категорій); безпека та конфіденційність (використання штучного інтелекту повинно мати достатній технологічний захист, а також передбачати відповідальність за втручання в роботу технологій і систем штучного інтелекту); прозорість та ефективність (процедура розробки та впровадження ШІ повинна бути максимально відкритою та прозорою й обов'язково передбачати наявність інструкцій та пояснень для користувачів); контроль і нагляд з боку людини (на будь-якій стадії прийняття рішення системи на базі штучного інтелекту її функціональність повинна бути чітко передбачена і відповідати певній процесуальній процедурі).

Визначено, що відсутня єдина загальновизнана дефініція поняття штучний інтелект. Встановлено, що відсутність єдності поглядів на визначення штучного інтелекту зумовлено тим, що ми не можемо спрогнозувати чи охопити поняттям штучного інтелекту, яке є на сьогодні, всі технологічні інновації майбутнього.

Сформульовано, що «штучний інтелект у судовій системі» слід розглядати як певну сукупність цифрових технологій, що поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологіями та

обчислювальними потужностями, використання якої дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї судової системи та надати суддям зручну, дієву технічну підтримку і допомогу при розгляді судових справ.

Для штучного інтелекту у судовій системі притаманні такі ознаки: здатність до швидкого пошуку інформації в абсолютно не структурованому обсязі даних; можливість класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати дані; швидка обробка великого обсягу інформації та даних; здатність до самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення; автономність в процесі прийняття рішень; здатність розуміти, мислити, усвідомлювати, вивчати і аналізувати отриману інформацію.

На підставі дослідження досвіду країн Європейського Союзу та України у сфері використання штучного інтелекту окреслено дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем (у Нідерландах - система Magontslag.nl та Oхrec, у Німеччині – система Argumentum, в Україні – система Касандра); потенційна заміна суддів (на прикладі інтелектуальної системи прийняття рішення в адміністративних справах у сфері порушення незначних правил дорожнього руху, що має назву KI-BOS).

Технології ШІ мають величезний потенціал для підтримки електронних судових систем. Саме можливість постійного оновлення та самовдосконалення систем ШІ наділяє ці системи перспективою забезпечення своєчасного та якісного правосуддя в період адаптації до умов невинної цифрової трансформації.

На теоретичному рівні модель української системи електронного судочинства ЄСІТС 2.0, що функціонує на базі діючої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та містить у собі широке використання технологій штучного інтелекту у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя та фактично, здатна замінити помічника судді. Змодельована система ЄСІТС 2.0 може стати помічником у розгляді господарських справ, що розглядаються як в наказному провадженні так і в звичайному (чи спрощеному).

В процесі практичної побудови судової системи з можливістю заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах, їх розробка на базі української системи правосуддя зіштовхнеться із низкою проблем: 1) відсутність

повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на даному етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони).

Констатовано, що в майбутньому українська система електронного правосуддя та штучний інтелект будуть взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. При цьому, в деяких випадках (щодо незначних категорій справ) системи ІІІ будуть наділені функціями повного автономного прийняття остаточних рішень, а у більшості випадків – відігравати важливу доповнюючу роль, фактично замінюючи при цьому секретаря та помічника судді (як приклад ЄСІТС 2.0).

РОЗДІЛ 3.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1 Роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні під час COVID-19.

29 лютого 2020 року в Україні виявлений перший лабораторно підтверджений випадок захворювання на COVID-19 [189]. Станом на 24 лютого 2022 року в Україні Міністерство охорони здоров'я України зафіксувало близько 4,8 мільйони захворілих, з них померлих — 1,1 мільйон. Найбільша кількість підтверджених випадків (60 %) становили жінки, 40% - чоловіки[190].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» з березня 2020 року по всій території України офіційно запроваджено карантин [191]. Цим нормативним актом було запроваджено ряд суворих протиепідеміологічних заходів, зокрема: обов'язковий «масковий режим»; дезінфекція; заборона масових заходів; призупинення роботи готелів, ресторанів, торгівельних центрів, кінотеатрів та непродовольчих магазинів; соціальне дистанціювання та перенесення всіх планових операцій та запланованого стаціонарного лікування осіб, не хворих на коронавірусну хворобу; зупинення роботи міського транспорту, а також транспорту міжміського та обласного сполучення.

Після проходження «піку захворюваності», та на підставі офіційних даних МОЗ щодо кількості захворілих на коронавірусну хворобу, урядом країни було вирішено запровадити, так званий, «адаптивний карантин». Головна мета «адаптивного карантину» полягає у тому, що певні обмежувальні заходи запроваджуються або послаблюються в прямій залежності від поширення

коронавірусної хвороби в такий спосіб, щоб витримати баланс між підтриманням діяльності економіки країни з одночасним збереження життя.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів [192] у кожному регіоні України в залежності від епідеміологічної ситуації (кількості захворілих та можливості медичних закладів в певних регіонах стримати подальше поширення коронавірусної хвороби), можуть запроваджуватися різні рівні обмежувальних заходів. Передбачається існування чотирьох рівнів обмежувальних заходів, кожен з яких має свій перелік необхідних вимог та заборон - від помірних до більш жорстких.

Встановлення зеленого рівня епідеміологічної небезпеки передбачає найменшу кількість заборон, а саме: дотримання маскового режиму в громадських місцях та при користуванні громадським транспортом, а також дотримання соціальних дистанцій. Це найнижчий рівень небезпеки, за якого не заборонено відвідувати культурні, спортивні чи будь-які інші масові заходи (за умови забезпечення організатором норм щодо кількості осіб що одночасно можуть перебувати в приміщенні), заклади громадського харчування, театри, кінотеатри (з заповненням місць в залах лише на 50%) тощо, за обов'язкового дотримання режиму дистанціювання та маскового режиму.

При жовтому рівні, окрім вимог вказаних вище забороняється відвідувати установи та організації соціального захисту, в яких знаходяться люди похилого віку, окрім тих, які надають кризові послуги. На території, на якій вводився помаранчевий рівень загрози, повністю заборонялась робота спортзалів, ресторанів, закладів культури та будь-яких розважальних закладів, а також забороняється здійснювати планові госпіталізації в лікарнях. Також встановлюються жорсткіші обмеження щодо відвідування групових засідань в вищих навчальних та професійних навчальних закладах (дистанція з розрахунку одна людина на 20 квадратних метрів та не більше 100 людей в одному приміщенні). На території, на якій встановлюється червоний рівень небезпеки повністю заборонено роботу закладів освіти, закладів громадського харчування

(крім адресної доставки та доставки на виніс), торгівельно-розважальних центрів та магазинів, а також роботу громадського транспорту.

Окрім того, вищевказана постанова надає можливість місцевим органам державної влади приймати рішення щодо впровадження додаткових обмежувальних заходів до тих, що передбачені певним рівнем епідеміологічної безпеки, виходячи з потреб конкретної ситуації у відповідному регіоні.

Доречно зазначити, що і в період воєнного стану також продовжують діяти обмежувальні заходи щодо поширення коронавірусної хвороби, проте з певними особливостями. Відповідні зміни були прийняті Постановою Кабінету Міністрів України 26 березня 2022 року [193]. Згідно зі змінами, фізичним особам та суб'єктам господарювання лише рекомендується дотримуватися обмежувальних протиепідеміологічних заходів. При цьому, обмежувальні заходи зеленого, жовтого, помаранчевого та червоного рівня епідеміологічної небезпеки поширення коронавірусної хвороби в період воєнного стану не діють.

В межах реагування на гостру респіраторну хворобу COVID-19 в Україні, було запроваджено надзвичайний стан, однак, даний вид обмеження, як і будь-який інший, в першу чергу, має спиратись на принцип верховенства права та демократичні принципи, та за жодних обставин не має слугувати підставою для необґрунтованих обмежень по відношенню до міжнародних стандартів в галузі прав людини. Епідемія корона вірусної хвороби показала нам настільки необхідним є розподіл між тим, що є пропорційним та належним, і тим, що таким не являється.

Україна як і країни ЄС взяла на себе обов'язкові міжнародні зобов'язання щодо неухильного дотримання прав людини, серед яких і право на доступ до правосуддя (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Конвенція передбачає, що право на доступ до правосуддя є тією важливою складовою справедливості, яка є необхідною для забезпечення рівних та невід'ємних прав людини [194].

Однак, слід зазначити, що в умовах надзвичайної ситуації, та в зв'язку з наявною фактичною загрозою життю нації, в міжнародних стандартах в галузі

прав людини передбачається можливість здійснення відступу від покладених на державу міжнародних зобов'язань в галузі прав людини. Європейським судом з прав людини, неодноразово було наголошено, що навіть за умови надзвичайного стану необхідно здійснювати захист встановленого демократичного порядку від того, що йому загрожує, а також необхідно докладати зусилля для захисту прав, таких як основоположні гарантії верховенства права, ефективні національні засоби правового захисту та незалежний судовий контроль, які мають бути збережені навіть під час надзвичайного стану [195].

Відступ країною від зобов'язань, можна вважати правомірним лише при дотриманні таких умов, як: зрозумілість для громадськості тих заходів, які є відступом від зобов'язань; існування реальної надзвичайної ситуації, яка є загрозою для країни; наявність наглядових механізмів, що надають гарантії захисту прав, а саме, постійний ґрунтовний аналіз необхідності збереження надзвичайного стану та заходів, які застосовуються в рамках запровадженого надзвичайного стану; недискримінаційний характер заходів; тимчасовий характер надзвичайного стану та відступу від зобов'язань тощо.

До прав, відступлення від яких не допустимо, відноситься право на ефективний засіб правового захисту, адже дане право є фундаментальним для інших прав людини, відступ від яких заборонений. Як не одноразово зазначалось в Копенгагенському документі [196] та Московському документі [197] забезпечення доступу до правосуддя як важливий елемент принципу справедливого судового розгляду належить до тих прав, відступ від яких не допускається. При цьому, будь-які обмеження, що можуть бути застосовані державою, повинні накладатись виключно на підставі закону, бути зрозумілими і недискримінаційними, а також відповідати невідкладності суспільної потреби.

Так, Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ) у своїй Декларації від 10 червня 2020 року, аналізуючи проблеми з якими зіштовхнулись судові органи в період пандемії, наголошувала на тому, що сучасна криза судової системи потребує першочергового та невідкладного реагування. Проте, будь-які заходи, що необхідно вжити країнам для подолання несприятливих наслідків

впливу коронавірусної хвороби, повинні вживатись при суворому дотриманні принципів верховенства права, та забезпечення поваги та захисту права людини. Обмеження, застосовані країнами, повинні будь-що мати чітке встановлення кінцевої дати їх запровадження, а судовий розгляд відповідати розумним строкам [198].

Заходи, що вживалися урядом України у період пандемії, були цілком зрозумілими та очевидними, проте досить кардинальними, що безпосередньо вплинуло на реалізацію принципу доступу до правосуддя. В той же час, в період впроваджених карантинних обмежень перед судами України повстало нелегке завдання: забезпечити реалізацію вимог статті 6 Конвенції та відповідних норм процесуального законодавства щодо забезпечення прав громадян на справедливий судовий розгляд при одночасному дотриманні всіх впроваджених карантинних заходів. Слід погодитись з О.Рожновим, який зазначає, що забезпечення доступу до правосуддя полягає у неприпустимості встановлення державою перешкод у правосудді. Так, будь-яка сторона вчиняє певні процесуальні дії з єдиною кінцевою метою – своєчасний судовий розгляд і вирішення певного спору. Тобто, можливість вчиняти певні процесуальні дії та своєчасний розгляд справи є взаємопов'язаними складовими що і складають поняття доступ до правосуддя [199]. В умовах виклику поширення коронавірусної хвороби проблематика забезпечення своєчасного судового розгляду, як найбільш вагомому елементу доступу до правосуддя, повинна отримати значну увагу. Адже, довготривалий судовий розгляд призведе до послаблення захисту прав та свобод осіб, що звернулись за захистом в силу втрати актуальності спору або виконання рішення стане просто неможливим через відсутність коштів або майна.

Слід констатувати, що Постанова Кабінету Міністрів, що запроваджувала ряд обмежень і заборон для державних органів, підприємств, установ та громадян, взагалі не регламентувала діяльність судових органів під час пандемії та в умовах введених карантинних обмежень. З одного боку, це свідчить про неприпустимість втручання та впливу державного органу в діяльність судової влади, але з іншого –

залишає нормативно неврегульованою організацію її діяльності під час стрімкого поширення коронавірусної хвороби [200].

З метою забезпечення діяльності судових органів в умовах розповсюдження COVID-19, органи суддівського самоврядування почали надавали певні рекомендації для судів та суддів щодо режиму роботи у цей період. Так, рішенням №19 від 17 березня 2020 року [201]. Рада суддів України рекомендувала на період дії карантину встановити в судах особливий режим роботи. Запровадження цього режиму передбачає певні особливості в роботі суду, а саме:

1) рекомендовано здійснювати розгляд лише термінових та невідкладних судових справ;

обмеження доступу до суду осіб, що не є учасниками судових справ (в тому числі всіх осіб, що мають видимі ознаки хвороби);

2) дистанційне ознайомлення з матеріалами судових справ;

3) зменшення кількості судових засідань на день та проведення судових засідань без участі сторін;

4) переведення всіх судових справ у форму письмового провадження;

5) можливість розгляду справ в режимі відеоконференцій;

6) припинення заходів, не пов'язаних із здійсненням правосуддя.

Окрім алгоритму дій суду в період особливого режиму роботи, вищевказаним рішенням Рада Суддів також рекомендувала громадянам здійснювати подачу всіх процесуальних документів через засоби електронного суду та утриматись від безпосереднього відвідування судових установ, в тому числі, шляхом подачі заяв про проведення судових засідань без їх участі сторін.

В свою чергу, Вища рада правосуддя у своєму рішенні «Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 26 березня 2020 року звела головну мету свого акту до необхідності дотримання судами балансу між захистом життя і здоров'я та правом на доступ до правосуддя, що може бути забезпечений шляхом рекомендації для суддів здійснювати безперервне судочинство у невідкладних

справах, які визначені такими процесуальними кодексами та суддями. У всіх інших випадках – максимально перевести свою роботу на дистанційну форму[202]. Слід звернути увагу, що ні вказане рішення, ні законодавство не містить єдиного нормативного регулювання категорії невідкладних справ, що дозволяє суддям на свій власний розсуд застосовувати вибірковий підхід до розгляду судових справ.

Хоча рішення вищих органів суддівського самоврядування і регламентували певні процедурні особливості здійснення правосуддя судами в період карантинних обмежень, проте не передбачали єдиної правової визначеності в діяльності судів, що в подальшому призвело до різного сприймання та реалізації судами цих рекомендацій. В свою чергу, процес здійснення правосуддя певним судом, фактично, почав залежати від певних рішень керівництва суду, що потягло за собою появу ризиків можливих зловживань та перевищення суддями своїх функціональних обов'язків.

В умовах відсутності достатньо чіткої законодавчої регламентації діяльності судів в умовах карантину, різні суди намагалися самостійно адаптуватися до нових умов. Так, на офіційних сайтах (інтернет сторінках) судів постійно публікувалась інформація про впроваджені в цьому суді протиепідемічні заходи та режим його роботи (в тому числі і інформаційні повідомлення про зміни в роботі); публікувались офіційні електронні адреси канцелярій судів для направлення процесуальних документів; доводилась до відома інформація про дистанційні можливості роботи суду (проведення судових засідань в режимі відеоконференції, ознайомлення з матеріалами справи в електронному вигляді).

При цьому, не враховуючи запровадження обов'язкового дотримання протиепідеміологічних заходів, організація роботи частини судів фактично не змінилась (наприклад, Львівський окружний адміністративний суд [203], П'ятий апеляційний адміністративний суд [204]). Проте, деякі суди додатково приймали рішення про запровадження особливого режиму роботи, впроваджуючи певні додаткові обмеження, що впливали і на здійснення правосуддя. А саме:

1) Певні суди приймали рішення про проведення судових засідань тільки щодо невідкладних справ: при розгляді кримінальних справ, в тому числі, справи, де розглядається питання обрання чи продовження строку тримання під вартою; справи про адміністративні правопорушення, в яких закінчується строк для притягнення до адміністративної відповідальності; справи, які суддя самостійно визначає як невідкладні.

Такі рішення приймали Шевченківський районний суд міста Києва [205], Ірпінський міський суд Київської області [206], Житомирський районний суд Житомирської області [207], Тернопільський апеляційний суд [208].

2) Окремі суди обмежили розгляд судових справ до розгляду виключно справ щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання чи продовження тримання під вартою та справ, щодо надання дозволу на проведення певних слідчих дій (арешт на майно, обшук, вилучення речей) – наприклад, Городищенський районний суд Черкаської області [209].

3) В деяких судах приймали рішення про фактичне зупинення розгляду судових справ шляхом оголошення перерви, перенесення чи зняття з розгляду усіх справ, в тому числі кримінальних справ та справ, в яких участь сторони в судовому засіданні є обов'язковою (Московський районний суд міста Харкова [210], Оболонський районний суд міста Києва [211]).

В березні 2020 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) [212]. Даний закон можна назвати певною спробою законодавчого регламентування єдиної позиції щодо процедури розгляду справ у період пандемії, проте лише призвів до послаблення правосуддя. Зупинимось на найважливіших для правосуддя положеннях закону:

1) *Продовження процесуальних строків.* Так, вищевказаний закон доповнював всі процесуальні кодекси (крім Кримінального процесуального кодексу) відповідним положенням, що передбачає автоматичне продовження строків звернення до суду та всіх процесуальних строків у адміністративних,

господарських та цивільних справах. При цьому, процесуальні строки не поновлювались і не зупинялись, а фактично, продовжувались на строк до офіційного закінчення карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, та не залежали від волі сторін.

Беззаперечно, доповнення процесуальних кодексів відповідним положенням про автоматичне продовження строків мало на меті забезпечити захист інтересів сторін судового процесу на період дії карантинних обмежень, проте, на жаль, це призвело до фактичної зупинки судових процесів і позбавлення можливості доступу до правосуддя у осіб, чиї права були порушені.

2) *Обмеження кількості присутніх в залі судового засідання.* Закон надав можливість суддям самостійно приймати рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками провадження, в судові засідання, якщо участь цієї особи в судовому засіданні становила загрозу життю чи здоров'ю інших осіб.

Відповідну правову норму можна розглядати в двох аспектах. У широкому сенсі вона направлена на зменшення поширення коронавірусної інфекції та забезпечення життя і здоров'я учасників судового засідання, апарату суду та судді, а у вузькому – передбачає обмеження доступу до правосуддя певних осіб [213]. Юридичною підставою такого обмеження є рішення судді, проте фактичним приводом такого рішення виступає загроза життю та здоров'я. Таким чином, законодавець допустив неоднозначне тлумачення правової норми, що може інтерпретуватися в кожному випадку по-різному. Проблема тлумачення цього оціночного поняття полягає також у тому, що прийняття рішення про обмеження доступу базується на суб'єктивному розумінні «загрози життю та здоров'ю», проте ризик зараження як і сама коронавірусна хвороба є неосяжною та не завжди проявляє свої симптоми одразу, що не дозволяє ідентифікувати її лише по зовнішнім ознакам (стадія тяжкого перебігу хвороби, що має всі наявні зовнішні симптоми до уваги не береться).

Як наслідок, відповідні положення закону призвели до фактичних зловживань суддями своїми обов'язками, посиляючись на загрозу життю та здоров'ю учасників судових засідань як на виправдання своїх рішень про

відкладення чи перенесення судового засідання або з метою тимчасового обмеження доступу осіб до приміщення суду.

Про подібні факти не раз повідомляла Рада Суддів України. Так, в своєму Рішенні №63 від 30 жовтня 2020 року орган суддівського самоврядування зазначає, що вони постійно фіксують у окремих судах порушення принципу гласності шляхом масового недопущення представників засобів масових інформації до залів судових засідань, а також громадян до приміщень суду. При цьому Рада Суддів України акцентує увагу суддів на тому, що в умовах поширення коронавірусної хвороби використання дистанційних механізмів доступу до суду, таких як проведення судових засідань в режимі відеоконференції та забезпечення онлайн трансляцій судових засідань, є ефективною альтернативою фізичної присутності та безперервного здійснення правосуддя [214].

Аналізуючи законодавство, нормативні акти, акти вищих органів судової влади та, безпосередньо, роботу судів на початку поширення пандемії в Україні, слід констатувати, що вони призвели до фактичного «замороження» здійснення правосуддя та потягли за собою настання певних несприятливих правових наслідків:

1. Через автоматичне продовження всіх процесуальних строків, жодне рішення суду першої інстанції не вступило в законну силу. Дана норма розповсюджувалась і на строки апеляційного оскарження. Відповідно, усі рішення судів першої інстанції, строк на оскарження яких потрапив до періоду дії карантину, не могли набрати законної сили до закінчення самого карантину.

2. Справи не розглядались навіть у письмовому провадженні. Під час дії карантину продовжились процесуальні строки на подання відзиву на позов, заперечень і пояснень сторін та третіх осіб по справі. Суд не мав права розглядати судову справу у письмовому провадженні без наявності в матеріалах справи обов'язкових процесуальних документів, що повинні бути надані сторонами.

3. Судові засідання, призначені до розгляду за участю сторін, автоматично відкладались чи переносились на період після закінчення карантину. Що, в свою

чергу, після завершення карантину призведе до появи надмірного навантаження на суддів.

4. Відбулося законодавче обмеження принципу гласності та публічності проведення судових засідань (шляхом надання права судді самостійно приймати рішення про обмеження доступу осіб в судові засідання та, навіть, до приміщення суду).

5. Чисельні зловживання з боку судів та суддів, що проявлялись в запровадженні додаткових обмежувальних заходів та, фактично, давали можливість суддям самостійно вирішувати які судові справи їм розглядати, а які ні, посиляючись на «можливий ризик поширення коронавірусної хвороби».

Проблеми в забезпеченні доступу до правосуддя в період «жорстких обмежень» підтверджують і дані результатів онлайн-опитування, проведеного серед 121 практикуючого адвоката із різних регіонів України. Дане опитування було проведене Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини в рамках Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. Так, за результатами досліджень, можна виокремити найбільш розповсюджені проблеми, з якими зіткнулися адвокати в рамках доступу до правосуддя в період пандемії [215]: 1) затримки у судовому розгляді (в тому числі і у зв'язку із перенесення судових засідань самим суддює) – 62%; 2) відсутність фізичної можливості дістатися до зали судового засідання через проблеми з обмеженням руху транспорту – 60%; 3) відсутність доступу до приміщення суду та канцелярії суду - 39%; 4) судді наполягали щоб сторони подавали клопотання про відкладення судових засідань – 34%; 5) обмежений доступ до матеріалів судових справ – 31%; 6) обмеження доступу до суду для свідків, експертів, перекладачів та інших учасників справи-29%.

«Замороження» діяльності судових органів та фактичне обмеження їх діяльності лише розглядом певних невідкладних справ, призвело до пошуку нових можливостей розгляду справ в умовах ще існуючого епідеміологічного ризику. З метою врегулювання чисельних проблем доступу до правосуддя та з метою «пом'якшення» наявних карантинних обмежень, був прийнятий Закон

України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України для запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [216]. Цей закон є своєрідною «роботою над помилками», що передбачає нове регулювання здійснення правосуддя в період карантину. А саме:

1) Скасування продовження процесуальних строків. Так, до прийняття вищевказаного закону всі процесуальні строки продовжувались на період дії карантину автоматично і незалежно від волі сторін (учасників) процесу. Відтепер рішення про поновлення або продовження процесуальних строків приймається судом лише за заявою сторони та за наявності поважних підстав. Тобто, щоб поновити строк, причини його пропуску мають бути поважними та зумовленими тими обмеженнями, що впроваджені через пандемію COVID-19.

2) Встановлення конкретної дати відновлення продовжених процесуальних строків. Процесуальні строки, що були продовжені попереднім законом, автоматично закінчуються через 20 днів після набрання чинності нового закону. При цьому, протягом цих 20 днів процесуальні строки можуть бути продовжені судом за наявності поважних підстав, що не дають можливості вчиняти певні юридичні дії через карантинні обмеження

3) Регламентована можливість проведення дистанційних судових засідань (крім кримінальних справ). Відповідно до закону, учасники судових засідань мають змогу брати участь в судовому засіданні за допомогою власних технічних засобів поза приміщенням суду в режимі відеоконференції.

Доречно зазначити, що перше судове засідання в режимі відеоконференції відбулося 13 квітня 2020 року. При цьому сторони провадження знаходились поза приміщенням суду (у Києві та Дніпрі), а суддя в приміщенні Дніпровського окружного адміністративного суду. Судове засідання тривало 18 хвилин, а його трансляція здійснювалась публічно через відеосервіс YouTube [217]. Загалом,

згідно офіційних статистичних даних судової влади України, впродовж 2020 року було проведено 54 тисячі судових засідань в режимі відеоконференції [218].

З метою детальної регламентації можливості проведення судом та учасниками процесу проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, Державною судовою адміністрацією було розроблено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду [219]. Відповідно до Порядку, для проведення судового засідання в режимі відеоконференції на підставі заяви учасника справи, суддею приймається відповідне рішення. При цьому, особа, що звертається з відповідною заявою повинна попередньо зареєструватися за допомогою особистого електронного підпису в системі відеоконференцзв'язку на офіційному веб-порталі судової влади. Заява повинна бути подано не пізніше ніж за 5 днів до дати судового засідання. Учасники, що мають бажання прийняти участь в судовому засіданні в режимі відеозв'язку повинні бути забезпечені технічними засобами (інтернет, комп'ютер з відео та аудіо зв'язком). За 10 хвилин до часу судового засідання, секретар суду (чи технічний співробітник суду, за наявності) налагоджує відеозв'язок та залучає до участі всіх учасників справи. Весь хід судового процесу фіксується технічними засобами.

Отже, механізм дій для проведення дистанційного судового засідання є достатньо продуманий та містить чіткий порядок дій для учасників судового провадження та суддів. Проте, в процесі практичної реалізації цей алгоритм зіштовхнувся з певними проблемами та критикою:

1) проблема ідентифікації сторони провадження. Відповідно до Порядку, на початку судового засідання проведеного в режимі відеоконференцзв'язку учасник повинен підтвердити свою особу шляхом демонстрації паспорту (чи іншого документу) в розгорнутому вигляді на камеру. Враховуючи різні технічні можливості якості відеопредачі зображення сторони та суду, перевірити дійсну відповідність особи її документам (як і виявити факт використання підробленого документу стороною) фактично неможливо. А отже, ця перевірка містить суто

формальний характер та не вирішує питання підтвердження ідентифікації сторони.

2) порядок чітко передбачає, що ризик технічної несправності, затримки трансляції та переривання зв'язку несе учасник справи. Тобто, у випадку виникнення технічних проблем під час відеозв'язку, що виникли через технічні несправності в обладнанні суду призведуть до негативних наслідків для самої сторони. Цей аспект, м'яко кажучи, є явним порушенням принципу справедливого судового розгляду в контексті незабезпечення державою можливості доступу до правосуддя.

3) різні підходи судів щодо вибору програмного забезпечення для проведення судового засідання у відеоконференції. Так, одночасно із запропонованим Державною судовою адміністрацією програмним забезпеченням EasyCon, суди також активно використовували Zoom (до прикладу - Дніпровський окружний адміністративний суд) та Viber (Господарський суд міста Києва).

4) непоодинокі необґрунтовані та протиправні рішення самих суддів про відмову в проведенні судових засідань в режимі відеоконференції з підстав відсутності технічної можливості у суді для їх проведення. Такі дії судді не тільки суперечать гарантованому Конституцією праву на справедливий судовий розгляд, а й фактично, наражають на небезпеку учасників судового провадження, адже змушують їх долати величезні відстані до будівлі суду. Крім того, припинення проведення судових засідань в режимі відеоконференції також призводить до постійного відкладення (перенесення) судових засідань та повторного направлення сторонам судових повісток, що в свою чергу, призводить до затягування розгляду судової справи. Як наголошувала Рада Суддів України «для забезпечення прав учасників судових проваджень на розгляд їх справ справедливим та неупередженим судом в розумний строк, учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Обмеження цього права може бути обумовлене виключно відсутністю технічної можливості, а в умовах поширення в Україні коронавірусної хвороби така форма участі має розглядатись як основна» [214].

Не дивлячись на певні суперечливі аспекти, статистичні дані, зроблені на підставі річних звітів судів підтверджують тенденцію до збільшення кількості справ, проведених в дистанційному режимі. Так, до прикладу, кількість справ, судово провадження в яких здійснювалось в режимі відеоконференції у місцевих господарських судах в 2020 році становила 9 895, в той час як у 2021 році ця кількість збільшилась на 191% та становила 18933 [220].

Доречно зазначити, що на відміну від можливості проведення судових засідань в цивільних, господарських та адміністративних справах, що була тільки запровадження в період пандемія, процедура проведення дистанційних слухань в судах першої, апеляційної та касаційної інстанції в кримінальних провадженнях вже була чітко регламентована в статті 336 Кримінального процесуального кодексу України та широко застосовувалась суддями ще до епідеміологічної загрози. Проте обмеження, запроваджені урядом у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби, також внесли певні корективи. Так, Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення зміни до пункту 20-5 розділу XI "Перехідні положення" Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [221]. Даним законом передбачено, що розгляд процесуальних питань, що віднесені до повноважень слідчого судді (окрім розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) можуть проводитись в режимі відеоконференції. При цьому, таке рішення ухвалюється як за ініціативою самого слідчого судді так і на підставі клопотання сторони кримінального провадження.

Окрім того, законодавець чітко встановив, що слідчий суддя не має права проводити судові засідання в режимі відеоконференції щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою, якщо підозрюваний (обвинувачений) знаходиться поза межами приміщення суду і він заперечує проти цього. Слід погодитись, що така позиція є цілком зрозумілою. Як доречно

відзначають Каплина та Шаренко, такий підхід законотворця є повністю виправданим, адже тримання під вартою саме по собі обмежує конституційне право людини на свободу, гарантоване ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [213]. Проте, досить дискусійним та спірним залишається питання добровільної згоди підозрюваного (обвинуваченого) на проведення дистанційного слухання. Практика розгляду цієї категорії справ підтверджує непоодинокі випадки, коли суди нехтують вимогою закону та не перевіряють факт того, чи була надана згода особи на розгляд клопотання про тримання під вартою добровільно.

Є цілком очевидним, що електронне правосуддя стало чи не єдиним можливим рішенням для забезпечення доступу до правосуддя, та, навіть, необхідністю, в умовах стрімкого поширення коронавірусної хвороби. Як доречно зазначає Ю.Георгієвський, електронне правосуддя не лише має на меті забезпечення доступності та ефективності в діяльності органів судової влади, а й в у мовах поширення коронавірусної хвороби виступає певним фундаментом забезпечення верховенства права в країні, гарантуючи кожному право на доступ до правосуддя[222]. Нажаль, на момент запровадження карантину, концепція електронного судочинства у вигляді взаємопов'язаної Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи хоч і існувала, проте на практиці так і не почала функціонувати. Стає цілком очевидним, що проблем в доступі до правосуддя, що фактично призвели до обмеження чи, навіть, «замороження» правосуддя можливо було уникнути, якби ЄСІТС повноцінно запрацювала в 2019 році чи хоча б в 2020 році. Розуміючи, що повноцінне функціонування та застосування ЄСІТС дає можливість перевести більшість процесів здійснення правосуддя в дистанційну електронну форму, що в умовах стрімкого поширення коронавірусної хвороби є найефективнішим механізмом забезпечення доступу до правосуддя, Вища рада правосуддя в своєму рішенні від 26 березня 2020 року [202] звернулась до Державної судової адміністрації з вимогою прискорити роботу над ЄСІТС та негайно затвердити положення про її функціонування.

З метою пришвидшення запровадження ЄСІТС, 1 червня 2020 року Державна судова адміністрація наказом №247 запровадила в дослідну експлуатацію підсистеми «Електронний суд» та «Електронний кабінет» у всіх місцевих та апеляційних судах України (крім Київського апеляційного суду) та Касаційному адміністративному суді у складі Верховного Суду [223].

Вже 5 жовтня 2021 року почали офіційно функціонувати підсистеми «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцзв'язок (Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) було затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року [224].

Повноцінний офіційний запуск підсистеми «Електронний суд» надав можливість ведення електронного діловодства, зберігання та захисту інформації, здійснювати зберігання судових справ в вигляді електронного архіву, здійснювати децентралізоване зберігання електронних документів в єдиній базі даних, здійснювати автоматизований розподіл справ між суддями, проводити онлайн судові засідання, здійснювати електронний документообіг, доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень та інші. З моменту офіційного запуску підсистеми «Електронний суд» всі державні органи, підприємства та організації, а також адвокати, приватні та державні виконавці, нотаріуси зобов'язані зареєструвати свої офіційні електронні адреси в «Електронному кабінеті».

Підсистема "Електронний кабінет" забезпечує можливість особи одночасного доступу до всієї Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційній системі. Для реєстрації в Електронному кабінеті необхідно мати електронний кваліфікований підпис та офіційну електронну адресу. Це дасть змогу отримувати всю необхідну інформацію про хід судового процесу, подавати необхідні процесуальні документи, сплатити судовий збір у режимі онлайн. Також, за допомогою Електронного кабінету користувач має змогу сформувати та надати електронне доручення на представництво в суді іншій особі, отримувати судові рішення, судові повістки та інші дії. Для зручності користування системою «Електронний суд» до неї підключені також інші електронні реєстри: єдиний

державний реєстр судових рішень, єдиний реєстр адвокатів України та інші ресурси.

З моменту функціонування підсистеми «Електронний суд» і «Електронний кабінет» та на протязі 2021 року в системі зареєструвалися 56 тисяч користувачів та подано до суду 267 тисяч електронних процесуальних документів [225]. При цьому, тенденція до збільшення кількості поданих електронних процесуальних документів через «Електронний суд» наочно можна прослідкувати на прикладі статистичних даних Шостого апеляційного адміністративного суду. Так, в 2019 роках (в період запуску підсистеми «Електронний суд» в тестовому режимі) кількість поданих електронних документів становила 296, в той час як у 2021 році було зареєстровано через підсистему вже 1317 процесуальних документів [226].

Отже, спалах коронавірусної хвороби в Україні став певним каталізатором для пошуку нових можливостей збільшення обсягу процесуальних дій, що можуть бути здійснені без особистої участі сторін судового процесу шляхом використання віддалених технологічних рішень. Слід констатувати, що бажання уряду країни та органів суддівського самоврядування розширити можливість використання технологічних процесів, що забезпечують віддалений взаємозв'язок між сторонами судового процесу та судом, не є лише необхідністю в умовах пандемії. Впровадження цих технологічних процесів має чітку довготривалу мету - процес змін, які були пришвидшені, не зупиниться навіть після зняття всіх обмежень. Досвід введених під час пандемії заходів дозволив усвідомити важливість продовження роботи по розробці та пришвидшенню впровадження новітніх технологій та елементів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Саме криза в сфері охорони здоров'я наглядно продемонструвала нам, що відмова від збільшення обсягу і сфер використання новітніх інформаційних технологій у судочинстві є неприпустимою. Успішно реалізовані в період пандемії технологічні механізми віддаленого здійснення правосуддя (проведення судових засідань режимі відеоконференції та електронний обмін процесуальних документів) мають амбітні перспективи, що призведе до збільшення ефективності

українського судочинства, прискорить розгляд судових справ та зменшить витрати. Це беззаперечно є свідченням того, що повернення до «класичних» механізмів періоду до епідемії просто не можливе. Залишення судової системи після закінчення COVID-19 без змін призведе до зниження її ефективності та певної її «деградації» в порівнянні із судовими системами Європейських країн.

А отже, наразі, перед урядом України стоїть вже не питання необхідності впровадження інструментів діджитал правосуддя, а питання як швидко та в якому обсязі регламентувати їх використання. Саме тому, завданням пост пандемічного періоду стане розвиток і збереження тих технологічних рішень, що були корисними та відмови від тих механізмів, що виявились проблемними або передчасними. При цьому, внесення змін до законодавства, що спрямоване на розширення впровадження інформаційних технологій в судову систему потребує комплексного підходу шляхом ґрунтовного дослідження всіх можливих обмежень, ризиків та проблем їх застосування. Серед ключових проблем, що потребують першочергового вирішення можна віднести:

1) відсутність чіткої та послідовної регламентації використання новітніх інформаційних технологій як суддями так і учасниками судових проваджень. При цьому, нормативно-правова база, що безпосередньо регулює ці процедури повинна повністю відповідати процедурі їх застосування, передбаченій процесуальними кодексами та законами України, та такою, що нівелює будь-яке зловживання чи неоднозначне тлумачення;

2) гостра потреба в технологічному забезпеченні використання цифрових технологій, що полягає в усуненні технологічного «розриву» між судами різних ланок та територіального розташування. Крім того, наявна необхідність повноцінного забезпечення судів технічним обладнанням, технічними спеціалістами та програмним забезпеченням в достатній кількості;

3) проблема нерівноцінного технологічного та інфраструктурного доступу до правосуддя для різних категорій громадян (включаючи вразливі верстви населення);

4) проблеми, що виникають з питань захисту персональних даних учасників судових процесів та даних, що становлять судову таємницю;

5) проблеми забезпечення принципу публічності та гласності при проведенні судових засідань в режимі відеоконференції;

6) дещо сповільнені темпи впровадження і запуску системи ЄСІТС, а лише певне поетапне впровадження певних підсистем електронного суду (Електронний кабінет, Електронний суд та відеоконференцзв'язок), що без функціонування повноцінної та комплексної Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи призводить до певних проблем взаємозв'язку, інтеграції та синхронізації вже працюючих підсистем.

Проте, не дивлячись на певні труднощі та проблеми, досвід застосування Україною в період пандемії дистанційних елементів електронного правосуддя (проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, електронний обмін процесуальними документами та дистанційний доступ за допомогою «Електронного кабінету») дозволяє зробити висновок про їх ефективність та необхідність подальшого пошуку і впровадження новітніх технологічних рішень для судової системи країни, що дозволило б адаптувати її до ІТ-реалій ХХІ століття.

3.2. Нові виклики для електронної судової системи України під час воєнного стану

У сучасному демократичному світі ідея того, що одна країна може наважитись порушити всі загальноприйняті міжнародні норми і шляхом військової агресії посягнути на територіальну цілісність іншої країни виглядає утопічною. Проте, нажаль, 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне військове вторгнення на територію України.

Реагуючи на збройну агресію, Указом Президента від 24.02.2022 р. по всій території України було прийнято рішення про введення воєнного стану [227]. В подальшому строк введення воєнного стану постійно продовжувався: до 25 квітня

2022 (Указ Президента від 14.03.2022 р. [228]); до 25 травня 2022 (Указ Президента від 18.04.2022 [229]); до – 20 листопада 2022 (Указ Президента від 12.08.2022 р. [230]); до 19 лютого 2023 року (Указ Президента від 07.11.2022 р. [231]). Враховуючи характер війни та активність військових дій, слід констатувати, що воєнний стан буде продовжений і надалі.

Слід зазначити, що вперше в Україні рішення про запровадження воєнного стану було прийнято 26 листопада 2018 року, і запроваджувався він терміном на 30 діб. [232]. Його було введено не по всій території країни, а лише у 10 областях, таких як Чернігівська, Миколаївська, Вінницька, Луганська, Одеська, Харківська, Сумська, а також Донецька, Херсонська, Запорізька області та внутрішні води України Азово-Керченської акваторії. Підставою для введення воєнного стану стала напружена ситуація можливості ескалації конфлікту у Чорному морі спричиненої морським флотом Російської Федерації. Оскільки активних бойових дій вдалось уникнути, воєнний стан не було продовжено.

Зміст правового режиму воєнного стану, правові засади діяльності органів влади та військового командування, а також гарантії прав і свобод людини і громадянина визначено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [233]. Відповідно до закону воєнний стан визначається як особливий правовий режим, який запроваджується на певній частині України або по всій її території, у зв'язку з збройною агресією чи з наявною загрозою незалежності та територіальній цілісності країни, і передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для зупинення такої загрози, з метою забезпечення незалежності України, її територіальної цілісності та національної безпеки.

Введення воєнного стану породжує настання певних негативних правових наслідків, серед яких і обмеження наданих Конституцією України та іншими міжнародними актами прав та свобод людини і громадянина. Проте, право на судовий захист не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану. Як зазначає Ю.О.Фігель, обмеження прав і свобод людини можливе у випадках, прямо встановлених Конституцією України та виключно при настанні певних

встановлених правомірних підстав. Законодавство передбачає таку правову підставу, а саме введений законом України воєнний стан. У той же час, навіть за умови введення воєнного стану, основні права людини, в тому числі право на справедливий судовий захист, не можуть бути обмежені та повинні будь-що виконуватись [234].

Слід погодитись з В.Гвоздь, який вказує, що головною метою впровадження воєнного стану в країні є виключно необхідність збільшення державою можливості для забезпечення протидії та реагування на загрози критичного рівня. У випадку настання таких загроз, держава повинна невідкладно запровадити певні заходи кризового реагування, що стосуються і ряду вимушених обмежень прав людини. При цьому, навіть російська збройна агресія не може слугувати виправданням порушень тих прав людини, обмеження яких заборонено міжнародними правовими нормами [235].

Досить цікавою є позиція М.В. Корнієнко, в якій науковець розглядає воєнний стан не як правову підставу для обмеження прав і свобод людини, а як спосіб відновлення тих умов, за яких кожна людина має змогу реалізувати свої невід'ємні права. При цьому держава не може посилатись чи використовувати воєнний стан, як підставу для ухилення від обов'язку забезпечити ці права [236].

Конституційний Суд України також не одноразово звертав увагу на те, що будь-які обмеження права на доступ до правосуддя є не припустимими. Право на доступ до правосуддя передбачає можливість будь-кого на звернення до суду за захистом своїх прав та охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередньо участь у судовому процесі, або бути позбавленим такого права і така особа має бути забезпечена такою можливістю без перешкод та ускладнень (Рішення Конституційного Суду України №9-рп/12 від 12 квітня 2012 року) [237].

Отже, незважаючи на складну ситуацію, та на всі сьогоденні реалії, з якими доводиться зіштовхуватись кожного дня, права кожної людини мають охоронятись законом. Запровадження та здійснення будь-яких заходів правового режиму воєнного стану має відбуватись з обов'язковим дотриманням

основоположних прав людини та з забезпеченням реалізації принципу верховенства права. Введення воєнного стану в жодному разі не має використовуватись як засіб для обмеження основних прав людини, закріплених на міжнародному рівні.

Очевидно, що навіть в умовах активних бойових дій та введеного на території України воєнного стану суди мають здійснювати судову владу та повинні будь-що функціонувати відповідно до своєї інституційної ролі та призначення. В свою чергу, Конституція України наголошує, що правосуддя в нашій країні здійснюється виключно судами, а делегування їх повноважень іншим органам не допускається[238]. А отже, в умовах воєнного стану повноваження судів та судових органів не можуть бути обмежені, а скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства не допускається, тобто суди мають продовжувати здійснювати правосуддя, навіть в таких складних умовах [233]. Як доречно підкреслює Привиденцев О.Г., процес відправлення правосуддя не може бути зупинений чи обмежений навіть під час воєнного стану, оскільки потреба захисту прав та законних інтересів осіб та органів держави в період активних бойових дій також потребує відповідного захисту з боку держави [239].

Слід відзначити, що з 23 лютого 2022 року та майже весь березень здійснення правосуддя судами істотно призупинилось. По-перше, це було пов'язано з тим, що частина приміщень суду була зруйнована чи окупована, а частина суддів та працівників суду почали долучатись до збройних сил України або змушені були евакуюватись задля безпеки себе та своїх рідних [240]. По-друге, судова система зіштовхнулась з фізичною неможливістю забезпечення основних критеріїв доступу до правосуддя, таких як територіальна і фізична доступність судів та реалізація права сторони на участь у розгляді справи. [241].

Слід погодитись, що в умовах воєнного стану проблема фізичної та територіальної доступності судових установ постала найбільш гостро. Аналізуючи темпи та інтенсивність військових дій, а також їх територіальне поширення, можна дійти до висновку про нерівномірний вплив негативних наслідків на судові установи. Так, в залежності від ситуації на території

місцезнаходження суду, можна здійснити умовний поділ судів на чотири групи. А саме:

- 1) *суди, що розташовані на території, де ведуться активні бойові дії* (частина судів Донецької, Луганської, Запорізької, Харківської областей);
- 2) *суди на окупованих територіях* (23 суди Херсонської області, частина судів Донецької, Луганської та Запорізької областей);
- 3) *суди, що розташовані в деокупованих регіонах* (26 судів Чернігівської області, Ірпінський міський суд Київської області, Макарівський районний суд Київської області, Брусилівський, Малинський та Овруцький районний суд Житомирської області);
- 4) *суди, адміністративно-територіальне розташування яких віддалене від будь-яких воєнних дій* (до прикладу, суди Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Кіровоградської, Дніпропетровської областей).

Відтак, суди на територіях найбільш віддалених від військових дій, продовжили здійснювати правосуддя у звичайному режимі, хоча й із певними особливостями. Ті суди, які територіально розташовані на окупованих територіях або на територіях, на яких ведуться активні бойові дії вимушені були призупинити свою діяльність. Доречно відзначити, що режим роботи судів в залежності від території їх розташування та наближення активних бойових дій міг постійно змінюватись (від призупинення діяльності до відновлення і навпаки). До прикладу, 6 березня 2022 р. кількість не працюючих судів становила 48, вже 8 квітня 2022 р. ця кількість збільшилася до 135, а станом на 01 січня 2023 р. зменшилась до 85 [242]. Окрім того, від початку військового вторгнення було пошкоджено або повністю знищено значну частину приміщень чи взагалі будівель судів (Господарський суд Миколаївської області, Харківський апеляційний суд, Бородянський районний суд Київської області, Ізюмський міськрайонний суд Харківської області).

За таких обставин, перед судовою владою постав ряд організаційних та процесуальних питань, пов'язаних з порядком дій в умовах воєнного стану та фактичною неможливістю суддів повноцінно виконувати свої обов'язки. Є цілком

очевидним, що в умовах постійних ракетних обстрілів, активних військових дій, окупації судова система потребує невідкладних та нестандартних рішень. Саме тому, з метою відновлення повноцінного функціонування судової системи, державна влада та органи судового самоврядування вживали всіх можливих законодавчих та управлінських заходів.

Доречно вказати, що перше посягання на територію суверенної та незалежної України, країною агресором відбулась ще в 2014 році. Так, в квітні місяці, певні озброєні групи почали захоплювати урядові приміщення, будівлі суду та території, які знаходились в межах Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цим, голови судів приймали рішення про переїзд на підконтрольні Україні території. Для визначення заходів правового реагування з метою відновлення роботи судових органів на територіях антитерористичної операції, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»[243]. Відповідним законом передбачалась можливість зміни територіальної підсудності судових справ на підставі розпорядження Голови Верховного Суду. Справи, які перебували у провадженні таких судів і розгляд яких було не закінчено, підлягали передачі їх судам відповідно до встановленої підсудності протягом 10 робочих днів з дня прийняття відповідного розпорядження про зміну підсудності суду. Якщо передача матеріалів справи не можлива, то вчинення будь-яких процесуальних дій по даній справі здійснюється за повторно поданими процесуальними документами. Також, урядом було вжито ряд організаційних заходів, спрямованих на фізичне переміщення всіх судів, з територій, які більше не перебувають під контролем України. Оскільки на непідконтрольних територіях не залишилося функціонуючих судів, то доступ до правосуддя для осіб, що залишились на таких територіях став можливим лише шляхом звернення до суду, що розташований на підконтрольній Україні території. Таким чином всі, хто залишився на територіях, на яких проходила антитерористична операція, зіштовхнулись з серйозними обмеженнями своїх прав.

Маючи певний досвід механізмів відновлення здійснення правосуддя на території антитерористичної операції, та з метою організації повноцінної роботи судових органів під час воєнного стану, Верховною Радою було прийнято Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» [244]. Даним законом визначається, що територіальна підсудність судових справ у суді, який не має можливості здійснювати правосуддя через наявність об'єктивних причин (під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку з заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами) може бути змінена. Таке рішення ухвалюється Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду.

Даний закон передбачає чіткий алгоритм дій для зміни територіальної підсудності. Так, за наявності об'єктивних причин (окупація території, руйнування чи знищення приміщення суду, знаходження будівлі суду в зоні активних артилерійських обстрілів і бойових дій) Вища рада правосуддя за поданням Голови Верховного Суду приймає рішення про зміну територіальної підсудності судових справ, які розглядаються в даному суді шляхом передачі їх до територіально наближеного суду. Так, з березня місяця 2022 року по грудень 2022 року Голова Верховного Суду видав 36 розпоряджень щодо зміни територіальної підсудності судів. Відповідно до даних розпоряджень, 135 судів були вимушені призупинити роботу і лише 50 із них відновили свою діяльність [242].

Низку важливих організаційних рішень, направлених на відновлення функціонування судової влади в Україні під час запровадженого воєнного стану, було прийнято вищим органом суддівського самоврядування - Радою Суддів України. Так, 24 лютого 2022 року Радою Суддів України було прийнято рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф»[245], в якому містяться рекомендації для упорядкування роботи судів з одночасним дотриманням безпеки

суддів, апарату судів, а також певний алгоритм дій, спрямований на збереження судових справ та документів у разі ескалації військових дій. Так, ключовими можна визначити такі заходи:

1) голові суду, зборам суддів або одноособово судді надано право приймати рішення про тимчасове зупинення діяльності певного суду, у разі наявності загрози життю та безпеці суддів та працівників апарату суду;

2) головам та керівникам апаратів судів доручено розробити план, спрямований на збереження печаток та штампів судів, а також визначення переліку судових справ та документів, що підлягають збереженню та обов'язковій евакуації;

3) створення оперативного штабу при Раді Суддів України, який має оперативно координувати роботу судів.

2 березня 2022 р. Рада Суддів України розробила рекомендації для роботи судів у період воєнного стану [246]. Так, Рада Суддів України рекомендувала суддям з урахуванням поточної ситуації на відповідній території:

1) орієнтуючись на ситуацію у певному регіоні чи області, самостійно приймати рішення про режим роботи суду;

2) по можливості, обмежити кількість працівників суду та перевести їх на дистанційну роботу;

3) визначити певну мінімальну кількість осіб, що мають знаходитися у приміщенні суду протягом робочого дня, та чітко розподілити між ними обов'язки;

4) обмежити доступ в приміщення суду для всіх осіб, які не є учасниками судових засідань (крім учасників судового процесу);

5) проводити кожного дня облік працівників апарату та суддів (що включає уточнення інформації про їх місцезнаходження, з'ясування причин відсутності на робочому місці тощо);

6) по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних та нагальних судових справ, таких як взяття під варту, продовження строків

тримання під вартою). Розгляд решти справ здійснювати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників справи.

Додатково, розпорядженням Голови Верховного Суду [247] було надано інструкції судам першої та апеляційної інстанції, щодо послідовності дій у випадку захоплення або загрози захоплення населеного пункту в якому знаходяться дані суди (або безпосередньо самого приміщення суду). Відповідні рекомендації передбачають наступні дії: термінова евакуація суддів та працівників апарату суду у випадку окупації території (можлива виключно за наявності безпечних евакуаційних коридорів); організація перевезення судових справ (насамперед найбільш важливих або резонансних справ, таких як: провадження щодо неповнолітніх, провадження щодо особливо тяжких злочинів, тощо). У випадку відсутності такої можливості, забезпечити їх зберігання у сейфах, які знаходяться в приміщенні суду; збереження та переміщення інформації з серверів суду (копії судових справ, бухгалтерська та кадрова інформація). При цьому, справи які вдалось вивезти, а також інформація з серверів мають бути передані до суду, якому визначено підсудність замість суду, роботу якого було припинено; вивезення печатки суду, нагрудних знаків та мантий суддів, сервери, прилади з електронними цифровими підписами суддів і працівників апарату суду (за умови неможливості вивезення все це підлягає знищенню).

Хоча урядом країни та органами суддівського самоврядування і було вжито всіх можливих заходів спрямованих на повноцінне функціонування судів та на забезпечення гарантованого державою права на доступ до правосуддя, але все ж залишились певні проблеми, які потребують термінового вирішення і нормативного регулювання:

1) Проблема відсутності чіткої процедури фізичної передачі судових справ від суду, який призупинив свою діяльність, до суду яким було передано розгляд цих справ за підсудністю. Наразі, якщо є можливість вивезти судові справи до нового суду – їх переміщують. Справи, які вдалось перемістити передаються до канцелярії в новому суді та повторно перерозподіляються та слухають спочатку.

Справи, які фізично не можуть бути вивезені залишаються в приміщенні суду (за можливості у сейфах приміщення суду). При цьому, якщо по справі було відкрите провадження, проте не винесене судове рішення, сторона по справі має право подати позов повторно вже до суду, якому передана підсудність справи. Проте, що робити з матеріалами проваджень, які не були евакуйовані, а повторна подача сторонами процесуальних документів призведе до збільшення часу розгляду та вирішення їх справи (що, в свою чергу, призведе до порушення принципу розумних строків)? Окрім того, не вирішеною залишається і наступна ситуація: коли судом першої інстанції вже було винесено рішення по справі, проте сторона заявила про намір оскаржити рішення до суду вищої інстанції. У ситуації, коли судову справу не вдалося евакуювати з окупованої території чи регіону активних бойових дій, здійснити перегляд судового рішення без дослідження наявних матеріалів судового провадження просто неможливо.

Доречно зазначити, що дана проблема може бути частково вирішена шляхом запровадження прищвидшеного переходу на електронний документообіг. Так, при електронному веденні справи за допомогою вже повноцінно функціонуючого Електронного суду, всі процесуальні документи зберігаються на захищених серверах, а отже, у випадку передачі справ до нового суду доступ до всіх матеріалів справи буде як у сторін провадження, так і у новопризначеного судді. Щодо справ, які велись виключно в паперовому вигляді – питання нормативної регламентації залишається актуальним.

2) Постійно зростаюча перевантаженість судів та суддів. Наприклад, розпорядженням Голови Верховного Суду всі судові справи з судів Донецької, Харківської, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, було передано до судів розташованих в Дніпропетровській області. Тобто, навантаження судів, розташованих в Дніпропетровській області збільшилось у п'ять разів. Така ситуація є неприпустимою. Щодо цієї проблеми, цілком підтримую думку Смокович М., який вказує на недосконалість прийнятої норми закону, що передбачає передачу справ до «найбільш територіально наближеного суду» [248]. Саме така «законодавча» помилка призвела до передачі всіх справ із п'яти

областей до судів лише однієї області. Крім того, характер та тактика бойових дій зумовлюють швидке поширення активних воєнних дій на суміжні області, а отже, передача судових справ до «найбільш територіально наближеного суду» не вирішить проблему забезпечення доступу до правосуддя.

3) Проблематичним є і катастрофічний брак суддів, працівників судового апарату, секретарів та помічників суддів. Певну частину даних посад займали жінки, але задля своєї безпеки та через постійну загрозу життю та здоров'ю своїх дітей, вони були змушені евакуюватись та переїхати у безпечніші регіони (або взагалі виїхали за кордон). Так, майже всі суди України (що наразі здійснюють свої повноваження) розміщують на своїх офіційних сторінках інформацію про велику кількість вакантних посад в цьому суді, а також інформацію про брак суддів, що мають повноваження працювати.

4) Проблеми відрядження суддів з територій на яких ведуться активні бойові дії, до тих судів, куди передана підсудність справ. В тому числі проблемою залишається і можливість відрядження судів з територій окупації, адже, наразі, судді фізично не мають можливість виїхати з цих областей (виїзд заборонений), а можливість дистанційної роботи також не допускається, оскільки відсутній мобільний зв'язок та інтернет у цих регіонах (до прикладу Херсонська та Запорізька область). Вважаю, що саме в таких ситуаціях перехід на повністю електронний розгляд судових справ (завдяки системі Електронного суду) зможе дозволити розглядати суддям справи без будь-якої прив'язки до місцезнаходження судді та суду.

Слід зазначити, що ще рік тому Україна зіштовхнулась з першим неочікуваним викликом – пандемією COVID-19. Зусилля уряду країни, які були спрямовані на уповільнення поширення даної пандемії мали значний вплив і на функціонування системи правосуддя. Здавалось, що за ці декілька років було вже напрацьовано певний досвід, необхідний для забезпечення безперервної та стабільної роботи судової системи, шляхом повноцінного впровадження механізмів електронного правосуддя в умовах загрози життю та здоров'ю людини, але повномасштабне військове вторгнення змусило знову шукати нові

шляхи для реалізації повноцінного функціонування всієї судової системи. Введення воєнного стану, активні бойові дії, окупація території, постійні обстріли та загроза життю людей - сукупність всіх цих факторів змусили органи судової системи негайно вживати конкретні та невідкладні дії, щоб запобігти блокуванню систем правосуддя та гарантувати вже чинне та незалежне правосуддя.

Саме пандемії COVID-19 спонукала не лише Україну, але і всі країни світу до пошуку ефективних і дієвих дистанційних механізмів розгляду судових справ. Судова система продемонструвала свою готовність до такого виклику та впоралась з кризою, використовуючи досвід віддаленої роботи та користуючись перевагами електронного судочинства. Не дивлячись на те, що на території України вже понад рік йдуть постійні бойові дії, все ж, українські суди продовжують здійснювати правосуддя, використовуючи весь інструментарій системи Електронного суду, який інтенсивно розвивався та удосконалювався в період пандемії. Як доречно зазначає Привиденцев О.Г., з яким не можна не погодитись, що напрацьований під час пандемії досвід в сфері поглиблення можливостей діджиталізації під час доступу до правосуддя тепер активно використовується та, навіть, еволюціонує під час воєнного стану [239]. Цю думку підтверджують також і офіційні статистичні дані. Так, з початку введення військового стану до травня місяця 2022 року у системі електронного суду додатково зареєструвалось 6000 нових користувачів. Через особисті кабінети електронного суду було подано понад 85 000 заяв та клопотань, а в режимі відеоконференцз'язку було проведено 30 438 судових засідань [249].

Яскравим прикладом організації дистанційної роботи з використанням електронного судочинства в умовах воєнного стану можна назвати досвід Луганського районного адміністративного суду. Місцезнаходження суду – місто Северодонецьк (Луганської області). Вже зранку 24 лютого 2022 року місто Северодонецьк було під шквальним вогневим обстрілом. З метою збереження життя та здоров'я співробітників суду та учасників судових проваджень, робота Луганського районного адміністративного суду була призупинена [250]. Головою суду було прийнято рішення про евакуацію співробітників та суду в місто Дніпро.

31 березня з приміщення суду було вивезено сервер, декілька комп'ютерів та документи суду. Повноцінно вивезти матеріали та обладнання не вдалось, адже евакуацію довелось зупинити через поранення співробітника Служби охорони суду[251]. Використовуючи частину приміщення Дніпровського окружного адміністративного суду, вже 2 травня головою Луганського районного адміністративного суду було прийнято розпорядження про відновлення роботи суду в дистанційному режимі. [252]. Так, дистанційний режим передбачає:

- прийом процесуальних документів здійснюється виключно через систему «Електронний суд»;
- судові справи розглядаються в письмовому провадженні за наявними копія електронних документів;
- розгляд справ за участю сторін судового провадження не здійснюється.

Слід відзначити, що відновлення роботи цього суду стала можливою лише завдяки системі «Електронного суду», яка з 2018 року використовувалась в цьому суді в пілотному (тестовому) режимі. Завдяки тому, що всі процесуальні документи по справі автоматично сканувалися та завантажувалися в систему електронного правосуддя, на момент відновлення роботи, судді, фактично, мали всі копії документів по всім справам. Завдяки цьому, тільки за травень 2020 року Луганським районним адміністративним судом було розглянуто 251 судову справу та ухвалено 481 судове рішення [253].

Аналіз законодавства та актів органів судового самоврядування дає можливість простежити чітку спрямованість на адаптацію судової системи до реалій воєнного часу та безпосереднє спрямування на поліпшення можливості доступу до правосуддя в період воєнного стану. Розуміючи, що електронне правосуддя є ефективним інструментом доступності правосуддя, уряд країни активно працює над покращенням технологічних процесів, доопрацюванням та розширенням спектру його функціоналу.

Так, в червні 2022 року Державною судовою адміністрацією було затверджено Інструкцію щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання [254]. Інструкція передбачає, що фіксація судового засідання

здійснюється з використанням підсистеми відеоконференцзв'язку Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, а його запис підлягає зберіганню не на компакт-диски, як раніше, а у відповідному сховищі даних. Судом забезпечується фіксування перебігу всіх судових засідань, як тих що слухаються онлайн так і тих, які проводяться в приміщенні суду. Записи судових засідань доступні за веб-посиланням у суді, і кожен учасник судового процесу може отримати до них доступ, сплативши судовий збір.

В липні 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [255]. Відповідними змінами регламентується можливість використання додаткових технологічних засобів інформування про судову справу, сторін спору та предмет позову, а також місце, дату і час судового засідання. Відповідна інформація публікується на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг. Окрім того, закон передбачає можливість отримання учасниками процесу необхідної інформації за допомогою застосування мобільного додатку Порталу Дія. Відтепер, на відповідному порталі та в застосунку Дія можна отримати судові рішення або виконавчий документ по своїй справі в електронній формі. Відповідними змінами до Закону також передбачається можливість проведення зборів суддів в режимі відеоконференцзв'язку. Слід зазначити, що не дивлячись на запровадження такої необхідної альтернативної можливості інформування учасників судового процесу про предмет позову, дату та місце судового засідання, проте такі зміни виходять за рамки правового регулювання Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Більш доцільно було б внести дані зміни до процесуальних законів, які регулюють дане питання, не створюючи нагромаджень норм та, тим самим, зменшити число можливих правових колізій. Викликає також питання чи визнається інформація, отримана в застосунку Дія офіційною (з точки зору вимог процесуальних кодексів)? Судячи з аналізу відповідної норми, ця інформація носить більш інформаційний характер.

Доречно зауважити, що досвід впроваджених Україною механізмів забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану став активно запозичуватися і країнами Європейського союзу. Хоча в країнах Європи не має жодної країни, що перебувала б у стадії війни (не враховуючи певне загострення між Сербією та Косово), перейняття досвіду України шляхом нормативного регламентування заходів для стабілізації судової системи можна вважати певними діями «на випередження» та готовністю до будь-яких майбутніх викликів. До прикладу, Естонія стала однією із перших країн Європейського союзу, що на законодавчому рівні вирішила регламентувати організацію здійснення судочинства під час надзвичайного та воєнного стану. Відповідний законопроект був розроблений Міністерством юстиції Естонії та вже направлений на погодження. Як зазначає Міністр юстиції, розробка та прийняття даного законопроекту викликана необхідністю у зв'язку із складною безпековою ситуацією, при якій, хоч для Естонії і немає військової загрози, але країна повинна бути готовою до будь-яких надзвичайних ситуацій [256].

Так, законопроект передбачає (у випадку надзвичайного чи воєнного стану):

- 1) надання повноважень Голові Верховного суду тимчасово призначати суддів до іншого суду без його згоди;
- 2) головам суду надається право самостійно приймати рішення про організацію роботи суду, суддів в залежності від ситуації. При цьому, голова суду вищого рівня має право скасовувати розпорядження голів нижчого рівня (у випадку їх недоцільності або суперечливості);
- 3) надано повноваження головам судів самостійно визначати черговість (пріоритетність) розгляду справ у відповідному суді. Крім того, голова суду може самостійно змінювати регламент і порядок роботи суду.
- 4) регламентується можливість здійснення суддею свої функціональних обов'язків у неробочий час, в тому числі, шляхом здійснення правосуддя у віддаленому режимі.

5) передбачається можливість зупинення розгляду судової справи (в цивільних та адміністративних провадженнях) у випадку неможливості здійснення судового розгляду або наявної загрози життю та здоров'ю учасників;

6) розгляд адміністративних, цивільних та господарських справ може провадитись за спрощеною процедурою.

Нажаль, характер і інтенсивність військових дій та непередбачуваність атак країни-агресора постійно стимулюють судові органи до пошуку нових, а іноді, і не стандартних рішень для можливості адаптації системи правосуддя до нових умов. І саме «арсенал» інструментів електронного судочинства надає можливість судам маневрувати між новими викликами при одночасному збереженні життя та здоров'я громадян. Так, серед обмежень, що продиктовані терористичними діями Російської Федерації (Україна офіційно визнала Росію державою-терористом [257]) слід відзначити:

1) *Робота реєстрів та пошти.* З початку війни, з метою забезпечення інформаційної безпеки, та щоб уникнути загрози розповсюдження персональної та конфіденційної інформації під час постійних хакерських атак країни-агресора, доступ до автоматизованих веб-порталів «Стан розгляду справ», «Список справ призначених до розгляду» та «Єдиний державний реєстр судових рішень» тимчасово призупинено. Слід зазначити, що оператор поштового зв'язку, через якого, зазвичай, судом та учасниками судового процесу, здійснювалось надсилання позовів, матеріалів справ, ухвал та судових рішень по справам, також має певні обмеження в наданні своїх послуг. Тобто, отримати дану інформацію, чи то направити необхідні процесуальні документи в таких умовах фактично неможливо. А отже, виникає гостра потреба в використанні альтернативних засобів обміну інформації між судом та будь-якою стороною по справі. Прикладом таких нестандартних рішень може слугувати досвід Іваньківського районного суду Київської області. Так, судді та співробітники суду, після деокупації територій активно намагались відновити роботу суду. В умовах повної відсутності електроенергії, мобільного зв'язку, Інтернету та не працюючих

поштових служб, співробітники апарату суду самостійно розвозили судові повісти до населених пунктів регіону [251].

2) *Евакуація населення України.* Через постійні обстріли та окупацію мільйони українців вимушені були або залишити свої домівки і переміститись до більш безпечніших регіонів, або взагалі покинути територію України. Вже в перші дні повномасштабного вторгнення на прикордонних пунктах пропуску до Польщі, Молдови, Угорщини утворились кілометрові черги. За інформацією від уповноваженого Верховної Ради з прав людини, станом на 1 грудня 2022 року понад 14,5 мільйонів громадян виїхали за її територію та ще 4,7 мільйонів були змушені переміститись до безпечніших регіонів України [258]. Фактично, майже 44% населення України вимушено втратили можливість безпосереднього звернення до суду. А отже, для внутрішньо переміщених осіб та осіб, які виїхали за кордон, єдиним оптимальним та доступним механізмом для звернення до суду є використання електронної судової системи України. Так, завдяки системі «Електронного суду» такі громадяни мають можливість самостійно підготувати позовну заяву, сплатити онлайн судовий збір та подати позов чи інші процесуальні документи просто онлайн, а завдяки підсистемі відеоконференцзв'язку брати дистанційну участь в судових засіданнях по їх справі.

3) *Повітряні тривоги та ракетні обстріли.* Ще однією вагомою перепорою для роботи правосуддя є загроза ракетних та артилерійських обстрілів (в тому числі, повітряні загрози безпілотних літальних дронів («Шахідів»). Міністерство оборони у разі загрози ракетних обстрілів, чи будь-якої іншої повітряної загрози повідомляє про це Державній службі з надзвичайних ситуацій, яка в свою чергу, інформуює про це населення шляхом оголошення повітряних тривог. Статистичні дані свідчать, що з 24 лютого по початок грудня місяця повітряна тривога у Кіровоградській області лунала 785 разів, у Київській області – 486 рази, в Черкаській області було чуто повітряну тривогу 706 разів, а в Полтавській області повітряна тривога звучала 830 разів [259]. Починаючи з першого дня повномасштабного вторгнення, тільки у місті Києві повітряна

тривога тривала протягом 735 годин [260]. Під час повітряних тривог, суди, як і будь-які державні та комунальні установи, не працюють. Крім того, на час повітряної тривоги зупиняється робота міського та комунального транспорту (автобуси, метро, трамваї). У випадках, якщо тривога оголошена під час судового засідання, суддя має оголосити технічну перерву в засіданні та разом з іншими учасниками судового процесу перейти до укриття. Кількість таких технічних перерв необмежена, адже лише країні-агресору відомо скільки ракет буде випущено в той чи інший день. Ігнорування тривог під час бомбардування може мати сумні наслідки для життя та здоров'я кожної людини. Слід зауважити, що в таких умовах суди самостійно регламентують свою роботу. Для прикладу, Дарницький районний суд міста Києва, який було пошкоджено в наслідок ракетного обстрілу, на своїй сторінці звернувся до громадян з проханням утриматись від відвідувань приміщення суду, та рекомендував подавати процесуальні документи, позови та іншу кореспонденцію через засоби поштового зв'язку або у електронному вигляді [261]. А деякі суди взагалі повідомили, про перехід на дистанційний режим роботи. Так, 11.10.2022 року Київський апеляційний суд повідомив, що з дня оголошення і до 14.10.2022 року включно через обстріли та перебої в роботі електроенергії переходить на дистанційну роботу, а розгляд справ, які було призначено до розгляду в ці дні, буде перенесено на інші дати [262]. Задля збереження життя та здоров'я суддів, відвідувачів суду та працівників апарату суду на дистанційний режим роботи перейшов і Верховний Суд України [263]. За таких обставин, єдиним гарантованим забезпеченням реалізації права на доступ до правосуддя, є використання підсистеми «Електронний суд». Адже завдяки даній підсистемі кожен має можливість подавати позовні заяви, надсилати копії електронних документів, подавати передбачені законом процесуальні документи, а також отримувати інформацію стосовно ухвалених судових рішень, перебуваючи при цьому в безпечному місці – бомбосховищі (укритті). Крім того, Електронний суд надає можливість перегляду та направлення документів у будь-який момент після тривоги (без прив'язки до режиму та годин роботи судової установи).

4) *Руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури по всій Україні.* З перших днів військового вторгнення, країна-агресор не полишає спроб завдати нищівного удару по об'єктах критичної інфраструктури. До прикладу, під час ракетних обстрілів, які відбулись в жовті 2022 року, було завдано черговий масштабний ракетний удар по енергетичній системі, що призвело до виведення із ладу третини всієї енергетичної інфраструктури України. А повторні ракетні обстріли в листопаді, залишили без світла всю країну більше ніж на дві доби. За інформацією від Міністерства енергетики не виключалась можливість, що при повторних ударах по енергосистемі, відключення електроенергії можуть тривати днями, або й взагалі тижнями [264]. В зв'язку з дефіцитом, в багатьох регіонах нашої країни було введено стабілізаційні відключення (щотижневий графік таких відключень опубліковувався на офіційному сайті ДТЕК відповідної області). Також, на офіційних сторінках є можливість отримати інформацію не лише про стабілізаційні відключення, а й про аварійне знеструмлення, яке може відбуватись внаслідок виходу з ладу пошкоджених обстрілами елементів енергетичної інфраструктури [265]. Відсутність світла, а отже і доступу до Інтернету, створює певні проблеми в роботі судових органів, що безпосередньо впливає на можливість здійснення судового розгляду справ. Враховуючи пошкодження енергетичної інфраструктури, а також застосування планових стабілізаційних та аварійних відключень, більшість судів рекомендували громадянам та учасникам судового процесу, надавати суду позовні зави, скарги, клопотання та інші процесуальні документи електронному вигляді на електронну адресу суду, через особистий кабінет в системі «Електронний суд» (до прикладу, Київський окружний адміністративний суд [266] та Дарницький районний суд міста Києва [267]) рекомендували громадянам та учасникам судового процесу, надавати суду позовні зави, скарги, клопотання та інші процесуальні документи електронному вигляді на електронну адресу суду, через особистий кабінет в системі «Електронний суд».

Слід констатувати, що не дивлячись на суттєві обмеження пов'язані із запровадженням воєнного стану, негативними наслідками військового вторгнення

в Україну та обмеженням, що продиктовані безпосередньо характером та інтенсивністю військових дій, всі ці обставини стали поштовхом до пришвидшення розробки та широкого використання електронного правосуддя, в тому числі шляхом впровадження нових засобів та механізмів, що одночасно спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя та дотримання безпеки життя та здоров'я всіх учасників судового розгляду. Можна із впевненістю говорити про те, що в подальшому нас чекає лише збільшення нормативного врегулювання та технічного поліпшення всіх елементів діджитал правосуддя.

3.3. Деякі аспекти ефективності застосування елементів електронного правосуддя країнами Європейського Союзу під час пандемії.

Стрімке поширення коронавірусної хвороби в Європі стимулювало уряди країн до перенесення всіх сфер життєдіяльності в дистанційний режим. В той же час, для національних судових систем цей виклик започаткував переосмислення традиційних механізмів здійснення правосуддя в бік діджиталізації судових процесів. Перший вирок про страту, винесений у Сінгапурі в травні 2020 року у режимі відеоконференції через додаток Zoom [268], став для всього світу наочним доказом того, що судові системи вже на порозі неминучих процесів цифровізації правосуддя.

Реагуючи на пандемію Covid-19, уряди країн-членів Європейського Союзу запроваджували надзвичайний стан (Італія, Болгарія, Іспанія, Угорщина) або вводили загальнонаціональні обмежувальні заходи, що не еквівалентні надзвичайному режиму (Україна «надзвичайна ситуація», Польща «стан епідеміологічної загрози», Литва «карантин», Словенія «епідемія»). Проте, були країни, які лише обмежились введенням певних заходів для стримування епідеміологічної загрози, що не є рівнозначними надзвичайному стану та не впливають на порушення міжнародних зобов'язань в сфері прав людини. До прикладу, у Ісландії та Швеції були введені певні заходи безпеки, проте вони носили суто рекомендаційний характер для населення [269].

Надзвичайний стан, що запроваджувався в країнах мав тимчасовий характер, чітку регламентацію на рівні найвищого законодавчого акта та обов'язково чітко встановлені часові рамки його дії. Такий режим діяв від одного до шести місяців, а згодом його змінювали на пом'якшений режим карантинних заходів або взагалі скасовували. Наприклад, в Болгарії надзвичайний стан був введений на підставі статті 84 Конституції та діяв протягом двох місяці (в подальшому його змінили на режим загальнонаціональної епідеміологічної ситуації). В свою чергу, у Словаччині надзвичайна ситуація була оголошена на 90 днів, а по закінченню строку взагалі була відмінена по всій країні.

В рамках введених країнами надзвичайних станів та обмежувальних заходів, судові системи країн ЄС також змушені були змінити судові процеси, що не могло не вплинути на зменшення якості та ефективності. Урядами країн вживались безпрецедентні заходи аби в короткі проміжки часу пристосуватися до нових умов. Так, на початку спалаху захворюваності, більшість судових установ не здійснювали свою діяльність або здійснювали її частково (судді працювали почергово та розглядали виключно невідкладні справи). Така тенденція простежувалась в Німеччині, Італії, Угорщині, Ірландії. До прикладу, в Угорщині уряд країни закрити судові установи на два тижні, а всіх суддів було відправлено у відпустку. При цьому, розгляд судових справ в цей період взагалі не здійснювався (це стосувалося всіх справ, навіть невідкладних). Після двох тижнів суди відновили свою діяльність, проте виключно для роботи в дистанційному режимі: розгляд судових справ відбувався в письмовому провадженні, а судові засідання в режимі відеоконференції. В Румунії та Болгарії фізичний доступ до суду був обмежений (або частково обмежений). Так, в Румунії приміщення судів були зачинені для всіх громадян, а процесуальні документи по справі надсилались виключно у письмовій формі на електронну адресу суду. В Болгарії доступ до приміщень суду мали тільки сторони по справі, які викликані в суд судовою повісткою [270].

Окрім заходів, спрямованих на вимушену зміну режиму роботи судових установ, уряди країн намагалися віднайти баланс між захистом життя та здоров'я і

гарантованим міжнародними нормами права на доступ до правосуддя. Відтак, більшість країн вдавались до досить радикальних механізмів – призупинення (переривання) розгляду справ (наприклад, Італія, Іспанія, Португалія, Україна, Австрія, Франція, Польща). Доречно зауважити, що призупиненню не підлягали певні категорії невідкладних та термінових справ. При чому, конкретний перелік термінових справ та критерії невідкладності справ встановлювались урядом країни чи судовими органами самостійно. До прикладу, в судах Італії, Португалії, Словенії до невідкладних справ відносилися наступні термінові справи: справи щодо загрози життя та здоров'я; справи, щодо неповнолітніх та літніх людей; у справах щодо домашнього насильства; у справах, щодо обрання міри запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи обмеження волі; у справах щодо тримання осіб у психіатричних чи медичних установах [271].

Вочевидь, багато заходів, що вживались країнами були досить подібними, проте були і принципово відмінні. Слід зазначити, що країни Європейського Союзу вдавались до різноманітних механізмів пом'якшення негативних наслідків пандемії, в тому числі шляхом максимально ефективного використання вже існуючих ресурсів електронних судових систем. Різна тривалість, масштаби поширення та різний рівень діджиталізації судових систем в значній мірі вплинули на можливість здійснення ефективного правосуддя в кожній країні.

Вимоги соціального дистанціювання, викликані характером розповсюдження коронавірусної хвороби спонукали суди до швидкого переходу на віддалені онлайн форми здійснення правосуддя, в тому числі шляхом проведення судових засідань в режимі відеоконференцій. Найбільш розповсюдженими програмами, що використовувались судами були Zoom, MS Teams, Skype, Cisco. При цьому, в залежності від технічного забезпечення суду та побажань учасників судового засідання, суддя міг використовувати декілька відеододатків. До прикладу, суди Франції та Норвегії не були обмежені у виборі програмного забезпечення і окрім вищевказаних програм використовували також Pexip, Justi, Polycom.

Слід відзначити, що в деяких країнах процесуальне законодавство взагалі не передбачало можливість проведення судових засідань в режимі відеоконференції, а відповідна нормативна регламентація була вперше введена тільки під час реакції уряду на коронавірусну хворобу. До прикладу, в Швейцарії можливість проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку у цивільних справах була запроваджена тільки з початком пандемії постановою уряду від 16 квітня 2020 року[272]. В Ірландії ще до пандемії дозволялось проводити дистанційні слухання, проте нормативного закріплення в процесуальному законодавстві відповідні правила набули тільки в період спалаху коронавірусної хвороби. Більшість країн Європейського Союзу все ж мали певну правову основу та проводили судові засідання в режимі відеоконференції ще задовго до пандемії, проте пандемія, фактично, змусила країни розширити сфери застосування відповідних норм на всі судові засідання (наприклад, Австрія, Франція, Італія, Польща).

Окрім нормативного закріплення, порядок проведення судових засідань в режимі відеоконференції повинен бути чітко регламентований в усіх процесуальних кодексах з чітко визначеним порядком і підставами їх застосування. Зразковим можна назвати досвід Франції, де на підставі широкого обговорення юридичної спільноти та судових органів було прийнято довідник, що містив детальний опис порядку участі сторін судового засідання при дистанційних слуханнях, в тому числі, інструкції у випадку технічних проблем та пошкоджень аудіо чи відео зв'язку [273].

Можливість ефективного використання цифрових технологій при проведенні дистанційних слухань потребує технічної забезпеченості судових установ та учасників судових засідань, а також певної бази відповідних навиків їх використання. Наприклад, державою з недостатнім рівнем технічного забезпечення можна назвати Нідерланди, де для участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції для обвинувачених, що знаходились в місцях перебування під вартою надавалось тільки 40 хвилин. Серед позитивного досвіду слід вказати на Португалію, яка для забезпечення осіб, що не мали технічної

можливості долучитися до судового засідання в режимі відеоконференції, створила мобільні технічні фургони, що мали комп'ютери, аудіо та відео техніку, а також технічних співробітників. Відповідні фургони були доставлені у віддалені райони країни (в тому числі і у сільську місцевість) для забезпечення громадян можливістю участі у відповідному дистанційному слуханні [274].

Констатуючи швидкий перехід судів на дистанційні слухання, як альтернативний механізм забезпечення доступу до правосуддя в умовах ризиків, викликаних COVID-19, слід відзначити і певні проблеми, з якими при цьому зіштовхнулись судові системи країн ЄС, а саме:

1) проблема забезпечення принципу публічності, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Слід зазначити, що країни використовували різні механізми для вирішення цієї проблеми. Так, певні країни забороняли будь-яку зйомку судових засідань, в том числі і засідань, проведених в режимі відеоконференції (до прикладу – Німеччина). Інші навпаки, проводили дистанційні судові засідання з одночасною онлайн трансляцією (до прикладу – Великобританія, Норвегія);

2) захист та збереження персональних даних, конфіденційної інформації та судової таємниці. Слід відзначити позитивний досвід Литви в цьому питанні, де уряд країни на законодавчому рівні зобов'язав суддів та працівників апарату суду чітко дотримуватися вимог електронної інформаційної безпеки при проведенні судових засідань в режимі відеоконференції;

3) нерівні можливості для вразливих груп населення (люди похилого віку, люди із інвалідністю та діти). Відповідні категорії громадян, в силу свого віку, фізичних вад обмежуються в доступі до правосуддя, а через наявність певного «цифрового розриву», фактично, не мають можливості доступу до цифрових інструментів електронного правосуддя, включаючи участь у дистанційних слуханнях.

Слід зазначити, що уряди країн вдавались до різноманітних механізмів пом'якшення негативних наслідків пандемії, в тому числі шляхом максимально ефективного використання вже існуючих ресурсів електронних судових систем

країн. Як зазначено в звіті EU Justice Scoreboard, саме застосування інформаційно-комунікаційних технологій надало можливість посилити судову систему країн-членів ЄС в період викликів пандемії, а також дало можливість забезпечити її ефективність та стійкість для вирішення поточних і майбутніх завдань [275]. EU Justice Scoreboard являє собою звіт показників ефективності систем правосуддя серед всіх країн Європейського Союзу. Це щорічний інформаційний інструмент, що являє собою порівняльну базу статистичних даних національних судових систем за показниками ефективності, якості та незалежності систем правосуддя. Проводячи аналіз звіту EU Justice Scoreboard за 2020 рік можна виокремити країни, з найбільшими показниками:

1) впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в сфері застосування дистанційних засобів віддаленого розгляду судових справ та проведення судових засідань в режимі відеоконференції. Так, 12 балів з 12 можливих мають наступні країни: Естонія, Швеція, Австрія, Литва, Нідерланди, Чеська Республіка.

2) використання цифрових технологій у судах. Так, найвищий бал (7) не має жодна країна. Проте, можна виокремити країни з найвищими показниками: Австрія (6 балів), Естонія (5 балів), Чеська Республіка (5 балів), Швеція (5 балів), Італія (5 балів), Данія (5 балів), Латвія (5 балів), Іспанія (5 балів).

3) за ступенем захищеності електронного взаємозв'язку. Найвищий бал (5) мають аж 15 країн-членів ЄС (наприклад, Литва, Латвія, Естонія, Чеська Республіка, Австрія, Нідерланди).

4) рівень розвитку цифрових рішення для подачі, розгляду та доступу до цивільних, господарських та адміністративних справ в електронному вигляді. Найвищий бал (9) має тільки Естонія. Досить непоганий рівень за цим показником у Латвії (8,5 балів), Угорщина (8,5 балів), Словаччина (8,5 балів), Литва (8 балів), Італія (8 балів).

5) рівень розвитку цифрових рішення для подачі та ведення кримінальної справи в електронному вигляді. Слід зазначити, що за цим показником у країн ЄС найгірші результати: 5 країн взагалі не застосовують діджитал елементи в

кримінальному провадженні, а ще 13 країн мають показник нижче 2 балів з 6 можливих. До країн з високим коефіцієнтом можна віднести Естонію (6 балів), Угорщину (5 балів), Латвію (94,5 балів), Чеську Республіку (4 бали) та Австрію (4 бали).

Отже, можна виокремити певні країни, що демонструють стабільно високі показники за всіма вищевказаними критеріями, а отже їх можна назвати країнами з найбільш розвиненими системами електронного судочинства, що мають високий рівень інтеграції новітніх інформаційних технологій в судочинство, а саме: Естонію, Австрію, Литву, Латвію, Італію, Угорщину, Фінляндію та Чеську Республіку.

Окрім того, яскравим відображенням результатів запроваджених країнами-учасниками ЄС заходів щодо відновлення роботи судових систем в умовах розповсюдження коронавірусної хвороби можуть слугувати статистичні дані Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). Відповідний звіт комісія готує раз у два роки. Так, у 2022 році Рада Європи опублікувала на офіційному сайті черговий звіт за 2020 рік [276]. Даний звіт підготовлений на підставі даних 44 країн-членів ЄС та трьох країн-спостерігачів (Ізраїль, Марокко та Казахстан). За рівнем ефективності розгляду судових справ у відсотковому відношенні CEPEJ виділяє:

1) *країни з найвищим показником (вище 100%)* - Швеція (103%), Словенія (101 %), Польща (105%), Італія (104 %), Чорногорія (107%), Данія (111%), Боснія і Герцеговина (103%), Вірменія (123%).

2) *країни, що демонструють стабільний середній рівень (від 96 до 100%),* наприклад Україна (98 %), Швейцарія (100%), Естонія (100%), Австрія (100%), Чеська Республіка (98%), Німеччина (98%), Латвія (96%).

3) *країни з найнижчим показником (менше 96 %),* наприклад Іспанія (86%), Сербія (71%), Люксембург (93%), Литва (94%), Франція (93%), Хорватія (85%) Фінляндія (94%).

При чому, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя у своєму звіті на підставі отриманих даних доходить до висновку, що пандемія змусила

збільшити використання цифрових технологій у судових системах та яскраво продемонструвала необхідність пришвидшення розробки технологічних інструментів електронного документообігу та дистанційних механізмів забезпечення доступу до правосуддя. СЕРЕJ наголошує, що діджитал правосуддя є саме тою сферою, на якій країнам-членам Європейського Союзу необхідно зосередити свою увагу.

Беручи за основу звіт СЕРЕJ за показниками ефективності розгляду судових справ, слід детально розглянути приклади передової практики, які були спрямовані на підтримку систем правосуддя в умовах пандемії (на прикладі країн з найвищим, середнім та найнижчим показником ефективності), роблячи акцент на впроваджені та використанні електронного судочинства як найбільш ефективного механізму забезпечення права на доступ до правосуддя.

Серед країн, що продемонстрували просто фантастичні показники ефективності судової системи в умовах надзвичайного поширення коронавірусної хвороби, слід віднести Італію (за рівнем ефективності розгляду судових справ у відсотковому відношенні вона має коефіцієнт 104%) [276]. Слід відзначити, що станом на 2020 рік кількість уражених на COVID-19 серед населення Італії досягло майже половини всього населення країни, а в загальному показнику кількості заражених серед країн Європи вона посіла перше місце [277].

Реагуючи на стрімке та неконтрольоване поширення хвороби, урядом країни було прийнято низку законодавчих актів, що містили заходи для збереження здоров'я та життя населення та з метою стримування трагічних наслідків пандемії. Відповідні обмеження стосувались всіх сфер суспільного життя, включаючи систему правосуддя, на трьох етапах надзвичайної ситуації.

Перший етап (з 9 березня 2020 року по 11 травня 2020 року) передбачав ряд заходів в сфері доступу до правосуддя, а саме:

- 1) обмеження доступу до приміщень судів;
- 2) обмеження кількості одночасно присутніх суддів та працівників апарату суду;

3) призупинення розгляду цивільних, господарських та кримінальних справ до 11 травня (окрім сімейних спорів (спори щодо аліментів) та судових проваджень щодо вразливих суб'єктів, неповнолітніх, дітей, жертв домашнього насилля, літніх людей, а також у випадках реальної загрози втрати прав чи інтересів). Відповідне призупинення розповсюджується на всі суди Італії.

4) рекомендовано розглядати справи (які не можуть бути принесені) віддалено, шляхом застосування систем електронного судочинства та, за необхідності, проводити судові засідання в цих провадженнях за допомогою відеоконференцзв'язку;

5) максимальне переведення судових процесів в письмову форму [278].

Слід відзначити, що на момент пандемії, Італія мала достатньо розвинену систему електронного правосуддя. Згідно звіту CEPEJ з ефективності правосуддя за 2020 рік [276], коефіцієнт інформаційно-комунікативних технологій в судових системах Італії становив 7,43, що дає підстави вважати Італію країною з достатньо високим рівнем впровадження цифрових технологій у судочинства. Такий високий показник, перш за все, забезпечується завдяки впровадженій в 2014 році та ефективно функціонуючій онлайн судовій системі з розгляду цивільних справ Processo Civile Telematico (скорочено TOL). Ця система забезпечує повноцінний електронний розгляд справ у судах всіх інстанцій. При чому, весь документообіг по справі виключно цифровий (і не дублюється в паперовому вигляді, як це, на жаль, робиться в Україні).

Отже, для того, щоб подати певні процесуальні документи через TOL, адвокат повинен мати зареєстровану офіційну електронну адресу, а також цифрове посвідчення на смарт-карці та особистий електронний підпис. Завдяки онлайн системі у адвокатів є можливість подавати позови, клопотання чи заяви по справі, сплачувати онлайн необхідні судові платежі, а також повністю контролювати хід справи і отримувати необхідну інформацію. Окрім того, дана система чудово інтегрується з системою відеоконференцзв'язку (на основі програми Teams) з можливістю аудіо та відео фіксуванням у протоколах судових засідань.

Слід зауважити, що системи TOL, має декілька важливих додатків (систему електронного документообігу SICID, цифровий робочий стіл судді та додаток юридичних фірм. Завдяки SICID, працівники апарату суду забезпечуються всіма необхідними даними та документами, що потрібні для ведення цивільних справ. Спеціально для судді розроблено цифровий робочий стіл, інтерфейс якого дозволяє вести календар судових засідань, знайомитися із матеріалами справи та доказами, готувати проекти необхідних процесуальних рішень та протоколів судових засідань. Остаточні судові рішення по справі також формуються в цьому додатку і засвідчуються цифровим підписом судді. Додаток юридичних фірм, завдяки взаємодії з юридичними фірмами та адвокатськими об'єднаннями дає можливість здійснювати цифрову ідентифікацію адвокатів у справі, що включає в себе не тільки інформацію про дану особу, але й про юридичну кваліфікацію цього адвоката.

Що стосується роботи та документообігу в кримінальних справах, то в судах та прокуратурах Італії використовується система SICP. Слід відзначити, що електронна система для кримінальних проваджень не така прогресивна, як TOL, адже провадження в кримінальних справах досі відбуваються в паперовій формі. Дана система розроблена спеціально для суддів та прокурорів та забезпечує їх постійну взаємодію для збору даних в кримінальному провадженні. Крім того, система SICP також дозволяє електронно направляти свідкам, експертам та адвокатам різні повідомлення по справі.

Отже, саме використання суддя дистанційних ефективно функціонуючих систем TOL та SICP надали можливість судовій системі Італії встояти перед потужним викликом першої хвилі коронавірусної інфекції. Як зазначав суддя Роберто Вендітті (характеризуючи роботу судів в Італії під час першої фази), то майже 80 % італійських суддів працювали дистанційно (безпосередньо із дому). Здійснення правосуддя у приміщенні суду провадилося лише щодо невідкладних справ та виключно у порядку черговості суддів [279].

Друга фаза надзвичайних заходів була запроваджена Декретом-законом №28 [280] в період з 12 травня 2020 року по 30 червня 2020 року. Фактично, друга

фаза характеризувалась відновленням розгляду судових проваджень, що були зупинені в період першої фази та передачею головам судів повноважень щодо вирішення організаційних питань роботи судів та працівників апарату суду, а також питань порядку розгляду судових справ. Отже, відповідний закон-декрет наділив голів судів необмеженими та дискреційними управлінськими функціями, які визначали не тільки організаційні питання режиму роботи суду, а й самостійно обирали механізми доступу до правосуддя у цьому суді. Характеризуючи другу фазу заходів, Марія Джуліана Чавиніні (голова суду Пізи) зазначає, що з одного боку така передача гнучкого управління визивала критику з боку адвокатів та юридичної спільноти за створення певної невизначеності в процедурі здійснення правосуддя, що була різною у кожному суді Італії. А з іншого боку, довела свою ефективність, оскільки дозволила провести коригування роботи суду з урахуванням кожної конкретної ситуації у цьому суді (кількості співробітників суду, що захворіли; технічної оснащеності приміщень суду, ситуації з інтенсивністю поширення коронавірусної хвороби у відповідному регіоні розміщення суду та інші)[281].

Третя фаза заходів розпочалася з 30 червня 2020 року [282] та закінчилась тільки 30 квітня 2021 року (повідомлення уряду про закінчення в країні надзвичайного стану). В цей період урядом Італії було прийнято безліч нормативних актів, що стосувались регламентації процедури функціонування правосуддя. Відтак, судам була надана можливість самостійно визначати у якій формі проводити розгляд справи: у звичайній формі, переносити розгляд в письмове провадження чи проводити дистанційні слухання. Так, розгляд судових справ в письмовому провадженні в цивільних справах передбачав повністю електронний розгляд справи (від подачі позову, до винесення остаточного рішення по справі), використовуючи електронну систему TOL. Щодо кримінальних проваджень, то судові процеси переведені максимально в письмову форму, при цьому, внутрішній документообіг процесуальних документів здійснюється з використанням електронної системи SICP.

Слід відзначити, що суди Італії також масово використовували при розгляді справ «змішані» форми здійснення процесуальних процесів. До прикладу, Декрет-закон №34 [283] надавав можливість поєднувати звичайну форму розгляду справи з можливістю проведення судових засідань в режимі відеоконференції та з подачею процесуальних документів в електронній формі. Окрім того, навіть дистанційні судові засідання можна проводити змішано (до прикладу, під час судового розгляду суд та один із представників сторін можуть перебувати в залі судового засідання, а інша сторона долучитися до засідання в режимі відеоконференції) [284].

Щодо розгляду судових справ у дистанційному режимі, то слід зазначити, що технологічна і нормативна можливість проведення судових засідань в режимі відеоконференції була запроваджена в італійському судочинстві ще з 1990 років. Необхідність проведення віддалених судових засідань була продиктована потребою захисту свідків, агентів під прикриттям і потерпілих в судових справах щодо притягнення до відповідальності голів або членів мафіозних злочинних груп. Так, кримінально-процесуальний кодекс Італії в 1992 році був доповнений нормою, що передбачала можливість давати свідчення у кримінальних справах за допомогою технологій відеоконференцзв'язку у випадках, коли є загроза тиску або життя учасника справи. А з 1998 року можливість дистанційної участі поширювалась і на обвинувачених в процесах щодо організованої злочинності і тероризму (при цьому трансляція судового засідання проводиться за допомогою телевізійного зв'язку між судом та місцем ув'язнення обвинуваченого) [285].

В період пандемії, можливість проведення дистанційних слухань у кримінальних справах була розширена. Так, Декретом-законом №27 уряд країни дозволив проводити судові засідання в режимі відеоконференції в усіх кримінальних справах, використовуючи при цьому як офіційне програмне забезпечення Міністерства юстиції, так і додатки приватних розробників (Microsoft Teams або Skype). Це положення не поширювалось на заключні слова обвинуваченого чи його представника, а також на випадки допиту свідків та експертів по справі.

Серед трійки країн-лідерів Європейського Союзу в питанні забезпечення судової системи новітніми технологіями також слід відзначити Австрію. Згідно статистичних даних СЕРЕJ з ефективності правосуддя за 2020 рік, коефіцієнт ІКТ в судових системах становить 8,14 [276] Також слід зазначити, що австрійська електронна судова система правосуддя Justice Online в 2021 році отримала одну із найпрестижніших світових нагород, як найкраща платформа створена в рамках цифровізації судової системи та доступності державних послуг для населення [286].

Платформа Justice Online [287] забезпечує цифровий доступ до судової системи Австрії та являє собою сукупність взаємоінтегрованих та взаємопов'язаних електронних підсистем. Дана інтернет-платформа має такі функції:

1) Перегляд інформації по справі. Завдяки даній функції, у користувачів є можливість дізнатись статус провадження, здійснити огляд дат та записів провадження, дізнатись інформацію про виклики до суду, а також знайти всі документи по справі;

2) Електронні форми. Тут розміщені форми заяв та будь-яких інших процесуальних документів які потрібні для подання до судів чи прокуратури;

3) Перегляд файлів. Окрім завантаження та онлайн-перегляду файлів по справі, можна також завантажити файли для особистого зберігання;

4) Запит до реєстру компаній. Дана функція дозволяє швидко знайти інформацію про будь-яку компанію, та отримати витяг про її діяльність;

5) Інформація та сервіс. За її допомогою можна знайти всю інформацію про юридичні консультації, правову допомогу, отримати відповіді на повсякденні проблеми, характерні для судової системи, а також дізнатись де і як можна отримати допомогу чи подати скаргу.

Скористатись послугами електронного суду можна завдяки ідентифікаційній картці громадянина (з 2020 року перейменована на ID Austria) або скориставшись підписом телефону. В Інтернеті ці два види ідентифікації

особистості використовуються як юридично діючий підпис, та є еквівалентом власноручного підпису [288].

Саме Австрія, стала першою країною в світі яка запровадила електронну комунікацію між сторонами судового процесу та судом. Електронна правова комунікація (Elektronische Rechtsverkehr або ERV) була створена та впроваджена ще в 1990 році Федеральним Міністерством юстиції, завдяки тісній співпраці Асоціації адвокатів Австрії та Федерального обчислювального центру. Завдяки впровадженню даної системи з'явилась можливість здійснювати обмін та подачу документів, доказів по справі, а також передавати будь-яку іншу інформацію, яка стосується справи що перебуває на розгляді, через Інтернет. Таким чином сторони судового процесу не зобов'язані подавати процесуальні документи в паперовій формі шляхом відправлення їх поштою, або особисто подавати їх до канцелярії суду. Судові експерти та судові перекладачі також можуть надсилати звіти або переклади, включаючи супровідні документи та іншу інформацію, до судових органів використовуючи електронним платформу ERV.

Дана система доступна абсолютно всім фізичним та юридичним особам, а не лише адвокатам чи нотаріусам, хоча вона й потребує залучення посередницьких агентств та встановлення спеціального програмного забезпечення.

Система ERV дає можливість передавати всі види документів, які знаходяться в базі даних, автоматично. Тому, завдяки цьому, повторна реєстрація електронних даних, які надаються суду – не потрібна. Як наслідок, така автоматизація має значні переваги, адже це дає можливість забезпечити уникнення помилок при наданні судових документів, значно пришвидшує процес розгляду судових справ, а також дозволяє економити на витратах на обслуговуючий персонал.

Слід зазначити, що на момент спалаху епідемії коронавірусної хвороби в Австрії, працівники юстиції, судді та працівники апарату суддів вже мали підключення до Інтернету та понад 1200 працюючих серверів, та 20 000

комп'ютерів та ноутбуків об'єднаних один між одним та підключених до однієї мережі правосуддя [289].

Поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, змусило уряд Австрії шляхом прийняти «Закону про COVID-19» запровадити ряд обмежувальних заходів спрямованих на стримування безпрецедентно швидкого поширення вірусу[290]. Федеральним міністерство юстиції, в свою чергу, було видано «Наказ щодо боротьби з поточною пандемією коронавірусу (Sars-CoV-2)» [291]. Дані нормативно-правові акти були спрямовані на коригування роботи судових установ та на розгляд цивільних справ під час епідемії. Основних обмежувальних заходів, введених даними правовими актами слід віднести:

1) обмеження доступ до приміщень суду як учасників судового процесу, так і суддів та працівників судового апарату. Однак, суд повністю не зачинявся, так як навіть в таких екстрених умовах має забезпечуватись доступ до справ та можливість подавати заяви та інші подання до суду у встановлений термін. Знаходиться в приміщенні суду могли лише ті працівники, присутність яких була абсолютно необхідною для забезпечення діяльності суду;

2) скасування слухань кримінальних справ або, за можливості, відкладення розгляду цих справ, за винятком тих, які стосуються питань про затримання або за якими існує ризик впливу строків давності;

3) обмеження слухань справ усного провадження у цивільних справах та за можливості максимальний перехід на слухання всіх справ з використанням відеоконференцзв'язку.

Хотілось би звернути увагу, що Австрія є однією із країн Європи, яка вимагає обов'язкове отримання згоди на проведення судового засідання із застосуванням відеоконференції не лише в цивільних але й в кримінальних справах.

Відповідно до статті 90 Конституції Австрії [292] судова справа має розглядатись компетентним судом, а судовий розгляд у цивільних та кримінальних провадженях має бути відкритим. Австрійська правова система

допускає винятки з вищевказаного правила лише для можливості сторін дистанційно приймати участь у судовому розгляді.

Хоча австрійське цивільно-процесуальне законодавство й вимагає прямого, усного та прямого та публічного провадження, однак воно допускає винятки. Так, цивільному судочинстві закріплено можливість дистанційного розгляду за допомогою альтернативних засобів зв'язку, зокрема електронного судового листування (ERV) або шляхом використання засобів для відеоконференції (ст.277 Цивільного процесуального кодексу Австрії) [293]. Таке ж положення міститься й в Кримінально-процесуальному кодексі [294]. Для реалізації даного права всі суди, прокуратури та в'язниці було обладнано спеціальними цифровими технологіями системи відеоконференцзв'язку. Однак, на практиці дані положення, якими прямо було дозволено використання цифрових технологій застосовувались лише у виняткових обставинах. Електронна правова комунікація, як ефективний інструмент для електронного обслуговування документів судами, продемонстрував свою продуктивність ще до пандемії. А після її початку дана підсистема продовжила роботу як ефективний засіб спрямований на пришвидшення правосуддя для користувачів судів і трибуналів під час пандемії COVID-19.

Що стосується відеоконференції, то це також не є нововведенням для австралійського судочинства. Однак до пандемії в цивільному судочинстві нею користувались лише для отримання доказів (за умови необхідності для суду отримати ці докази особисто), а в кримінальному – використовували лише для отримання свідчень від свідків, які потребують додаткового захисту. Після прийняття Урядом Австрії «Федерального закону про супровідні заходи щодо COVID-19 у судовій системі» [295], стало можливим використання відеоконференцзв'язку під час усних слухань в цивільному провадженні, а також було дозволено здійснювати допит свідків, підозрюваних, перекладачів та експертів в кримінальному провадженні. Таким чином, всі прийняті під час пандемії нормативно правові акти були направлені на розширення використання

уже існуючих інструментів для сприяння повноцінної роботи дистанційної системи правосуддя.

Завдяки використанню відеоконференції, у судді з'явилась можливість викликати на допит до найближчого обладнаного спеціальними цифровими технологіями суду осіб, які мають бути допитані для з'ясування обставини, що мають значення для справи, і здійснити такий допит за допомогою відеоконференції. Судді, також, могли бронювати/резервувати кімнати для переговорів. При цьому всім учасникам судового процесу, для розгляду якого здійснювалось бронювання кімнати для переговорів, автоматично, шляхом надсилання електронного повідомлення на електронну пошту надсилалось повідомлення про таку бронь.

Беззаперечним є той факт, що використання відеоконференцзв'язку та інших цифрових технологій мають багато переваг для здійснення правосуддя. Австрійський уряд, приймаючи нові закони та інші нормативно-правові акти, тільки розширював можливості використання відеоконференції та зробив дистанційне правосуддя доступнішим для громадян. На прикладі Австрії, можна відзначити, що цифрові технології надають можливість всім учасникам судового процесу, суддям, прокурорам та експертам бути присутніми на судових засіданнях без фізичного перебування в приміщенні суду що, в свою чергу, забезпечує реалізацію права на доступ до правосуддя навіть під час пандемії або будь-якої іншої кризи. Використання новітніх цифрових технологій дає можливість судовій системі продовжувати ефективно працювати навіть під час надзвичайних обставин, або будь-якої іншої кризи.

Слід відзначити, що частина країн ЄС, що мають досить великі показники впровадження електронних інформаційно-комунікативних технологій в судові системи, під час COVID-19 продемонстрували досить обмежене або, навіть, неефективне їх використання. До таких країн можемо віднести Литовську Республіку, яка маючи високий коефіцієнт інформаційно-комунікативних технологій в судових системах (8,2 із 10 - згідно звіту CEREJ з ефективності

правосуддя за 2020 рік), показала досить низький відсоток ефективності розгляду справ – 94% [276].

Так, з метою зупинення поширення гострої респіраторної коронавірусної хвороби урядом Литовської Республіки було запроваджено карантинні обмеження. Як і в інших європейських країнах всі обмеження були направлені на захист життя та здоров'я людей.

Відповідно до Постанови №207 «Про оголошення карантину на території Литовської Республіки», опублікованої урядом Литовської Республіки, у всіх підприємствах, установах та організаціях робота та обслуговування споживачів переходила в дистанційний режим, за винятком випадків, коли для виконання покладених на них функцій необхідно бути присутнім на робочому місці [296].

Що стосується питання правового регулювання функціонування судової системи під час пандемії, то тут влада не квапилась приймати будь-які рішення. Вважалось, що впроваджених до епідемії правових норм, цілком достатньо для забезпечення можливості розгляду справ з використанням наявних технічних засобів. Судовою радою було лише надано рекомендації щодо роботи судів під час карантину [297]. Рекомендаціями було передбачено:

1) на час дії карантину скасовувався розгляд всіх судових справ, які мали розглядатись в усному провадженні, окрім невідкладних випадків (справи що стосуються арешту, вилучення дитини з небезпечного середовища тощо). Розгляд справ, які мали розглядатись в усному провадженні, призначався (відкладався) після закінчення карантину. Забезпечити своєчасне інформування осіб, які беруть участь у справі, про зміну дати та часу судових засідань;

2) розгляд справ, які відносяться до невідкладних і мають розглядатись в усному провадженні проводяться у встановлені строки з обов'язковим вжиттям всіх встановлених запобіжних заходів, спрямованих на запобігання загрози поширення вірусу COVID-19, та з дотриманням дистанції між учасниками судового процесу. Проводити розгляд цих справ в одному спеціально відведеному судовому залі, який необхідно постійно провітрювати та дезінфікувати;

3) провести всі необхідні дії для проведення розгляду справ у письмовому провадженні та винесення рішень по справам дистанційно;

4) якщо в суді в письмовому провадженні мають розглядатись декілька справ колегіями суддів, то передбачити певний час та періодичність присутності таких колегій в суді, з збереженням вимог дистанціювання;

5) обмежити одночасне знаходження великої кількості суддів в приміщенні суду.

Слід зазначити, що з 2004 року в Литві функціонує централізована інформаційна система всіх судів під назвою LITEKO. Ця система містить всю інформацію по справі (інформацію про учасника судового процесу, процесуальні документи подані сторонами, всі рішення та ухвали які виносились суддями, а також аудіо записи судового засідання). До основних модулів даної системи відносяться: державний реєстр судових рішень; реєстрація та зберігання електронної інформації, а також документів з кожної справи; формування в автоматичному режимі судової статистики; автоматичний розподіл справ; зберігання всіх аудіозаписів судових засідань, а також обмін між установами інформацією про хід справи.

Також, слід зазначити, що урядом Литовської Республіки було впроваджено проект з розширення сфери застосування електронних послуг. Внаслідок реалізації відповідної концепції, було розроблено і впроваджено портал держаних електронних послуг (EPP), який є підсистемою єдиної централізованої електронної системи LITEKO [298]. Станом на сьогоднішній день, даний портал ефективно функціонує вже понад 11 років. Завдяки роботі даного електронного порталу сторонам, навіть під час епідемії COVID-19, було надано можливість ознайомлюватись з процесуальними документами електронної справи, формувати необхідні процесуальні документи та подавати їх до суду в електронній формі, а також контролювати інформацію щодо судового збору, штрафів та витрат не виходячи з дому.

Для отримання доступу до кабінету на порталі держаних електронних послуг особі необхідно мати один із таких технологічних інструментів:

електронний підпис, посвідчення особи, електронний банкінг або шляхом використання логіну, що видається безпосередньо судом. Сторони судового процесу мають можливість скласти та подавати судові процесуальні документи до суду в електронній формі декількома способами, а саме: шляхом заповнення електронних шаблонів в кабінеті порталу (в системі міститься понад 100 різних шаблонів); шляхом завантаження сканованих файлів процесуальних документів (такий пакет документів обов'язково підписується електронним підписом). Слід зауважити, що дана система автоматично заповнює документи інформацією, яка вже внесена до облікового запису користувача. Ознайомлення з матеріалами справи також є максимально продуманим та зручним, адже всі матеріали містяться в одній електронній справі, й за бажання можна ознайомитись з всім записами або з частиною запису судового засідання через електронний кабінет. Також, в даній підсистемі було розроблено функціонал для управління інформацією щодо судових витрат, судового збору, а також штрафів. Інтерфейс порталу дає можливість створити платіжне доручення, отримати електронне судові рішення, та сплатити судові платежі безпосередньо через електронну систему.

Централізована електронна система повністю інтегрована з багатьма реєстрами та інформаційними системами державних органів, такими як: Реєстр юридичних осіб, Реєстр адвокатів, Судова виконавча служба, Асоціація адвокатів, Реєстр заповітів тощо. Завдяки такому об'єднанню, судді автоматично отримують всю актуальну та достовірну інформацію з реєстрів, що необхідна для об'єктивного розгляду справи. При цьому, додаткова подача витягів та документів з відповідних реєстрів від сторін судового провадження не вимагається.

Електронна судова система LITEKO надає можливість здійснювати повністю дистанційний розгляд цивільних справ. Причому, процесуальне законодавство чітко встановлює перелік справ, розгляд яких здійснюється виключно в електронній формі та визначене коло осіб, що зобов'язані отримувати

процесуальні документи в електронному вигляді (наприклад, адвокати та державні виконавці).

Щодо розгляду кримінальних проваджень, то слід зазначити, що в 2017 році систему LITEKO було об'єднано з інформаційною системою досудового розслідування (IBPS), завдяки чому досудове розслідування стало здійснюватись повністю в електронній формі. Так, на підставі повідомлення про злочин, реєстрація в підсистемі IBPS нового кримінального провадження відбувається шляхом заповнення відповідної електронної форми. Відповідні дані про злочин автоматично переносяться до електронної справи досудового розслідування, а кримінальній справі автоматично присвоюється номер досудового розслідування. Система самостійно починає перебіг строків (автоматично слідкує за їх дотриманням), а також визначає прокурора в порядку нагляду. Всі процесуальні документи, в рамках досудового розслідування, складаються виключно в електронній формі. При цьому, підсистема IBPS містить шаблони необхідних електронних процесуальних документів. У виключних випадках, коли порушено функціонування вказаної підсистеми, процесуальні документи в кримінальній справі можуть бути складені в паперовій формі (однак, при відновленні роботи системи, ці документи мають бути негайно оцифровані та завантажені до підсистеми). Ознайомитись з матеріалами досудового розслідування можна шляхом створення електронної копії матеріалів, що надсилається адвокатам, на офіційну електронну адресу, або шляхом отримання фізичної копії матеріалів на електронному носії.

Під час епідемії коронавірусної хвороби розгляд судових справ у судах Литви здійснювався, здебільшого, у письмовій формі та шляхом проведення дистанційних судових слухань. Слід зазначити, що законодавче регламентування норм, що дозволяли проводити судові засідання в режимі відеоконференцз'язку, було впроваджено в процесуальне законодавство досить давно (в цивільному провадженні – в 2011 році; в кримінальних справах – в 2016 році, а щодо адміністративних справ – в 2017 році) [285]. Окрім того, ще до пандемії суди Литовської Республіки були оснащені достатньою кількістю технічних засобів (до

прикладу, станом на 2019 рік суди мали 18 стаціонарних систем відеозв'язку та 5 мобільних апаратів, окрім того, всі місця тримання під вартою та місця відбування покарань були оснащені кабінетом для проведення судових засідань в режимі відеоконференції) [200]. Проте, нажаль, слід констатувати, що навіть маючи достатній рівень оцифровки судових систем, технічного забезпечення судових установ, суди Литовської Республіки не змогли швидко адаптуватись до викликів епідемії COVID-19. А заходи, що вживались урядом Литовської Республіки, взагалі не передбачали механізмів відновлення функціонування судових систем, що призвели до зниження їх ефективності на рівні показника у 94%.

Абсолютно іншою є ситуація в Польщі, яка не маючи високого рівня впровадження діджитал технологій в судовій системі (рівень інформаційно-комунікаційних технологій судових систем за 2020 рік дорівнював 7,06 [276]), завдяки ряду розроблених та запроваджених антикризових заходів змогла реалізувати потенціал вже існуючих цифрових рішень, а також доопрацювати та розширити їх функціонал.

Від початку 2020 року, через швидке та неконтрольоване поширення COVID-19 урядом Польщі було прийнято ряд законодавчих актів, які в народі дістали назву «Антикризовий щит». Під Антикризовим щитом прийнято розуміти пакет рішень, підготовлений урядом для захисту польської держави та громадян від кризи, спричиненої пандемією COVID-19.

Фундаментальним та ключовим нормативним актом, направленим на пом'якшення наслідків коронавірусної хвороби став прийнятим Сеймом Польщі Закон «Про спеціальні рішення, пов'язані з профілактикою, протидією і боротьбою з COVID-19, іншими інфекційними захворюваннями і кризовими ситуаціями, викликаними ними» [300].

Хотілось би зазначити, що вказаний закон окреслив ряд норм, які мають досить «жорсткий» обмежувальний характер, а саме:

1) Зупинення строків судового розгляду справ та процесуальних строків. Відповідно до закону, на час пандемії було призупинено всі строки розгляду

судових справ а також процесуальні строки (як визначених законом так і тих, які було встановлено судом). Таким чином, провадження в цивільних, адміністративних та кримінальних провадженнях не розпочинались. Що стосується проваджень, які було розпочато до вступу в силу закону, то їх було призупинено до закінчення надзвичайної ситуації.

Дія даної норми не поширювалась на справи, що відносяться до категорії невідкладних справ (наприклад це провадження щодо тимчасового затримання особи, допит свідків в порядку забезпечення доказів, обрання запобіжного заходу тощо). Також, голова суду, мав право визначити як невідкладну будь-яку справу, якщо були підстави вважати, що її розгляд стосується інтересів країни, суспільних інтересів, або існує загроза здоров'ю особи чи майну.

Зупинення судом вчинення будь-яких процесуальних дій або зупинення розгляду справи під час пандемії не могли бути підставою для застосування правових заходів стосовно бездіяльності, надмірної затримки чи порушення права сторони на розгляд справи без невинуватної затримки. Таким чином, відповідно до даного закону притягнення судді до відповідальності за порушення ним розумних строків розгляду справи під час пандемії, не можливе.

2) У разі необхідності передбачено можливість перерозподілу суддів з одного суду до іншого. Для забезпечення своєчасного та оперативного розгляду невідкладних справ, суддю могли відрядити до іншого суду. Також вказані дії були направлені на допомогу судам, в яких не вистачає суддів.

3) Впровадження можливості передачі розгляду невідкладних справ з одного суду до іншого.

Деякі суди, у зв'язку з захворюванням великої кількості персоналу суду або суддів, вимушені були призупинити свою роботу. Для забезпечення розгляду справ, голова суду був наділений правом передати розгляд будь-якої невідкладної справи до іншого суду, який має таку ж саму юрисдикційну та територіальну належність.

Також слід розглянути ще один нормативний акт, який було прийнято в травні того ж року, а саме Закон «Про внесення зміни в деякі закони що

стосуються захисних заходів у зв'язку із розповсюдженням COVID-19» (або так званий Антикризовий щит 3.0) [301]. Даним законом, у зв'язку з пом'якшенням карантинних обмежень, було передбачено суттєві зміни в функціонуванні судової системи, серед яких слід відмітити наступні:

1) Скасовувались положення статті закону, якими було передбачено зупинення строків судового розгляду справ та процесуальних строків. Відтак відлік процесуальних строків розпочинався через 7 днів з моменту набрання законної сили Антикризowego щита 3.0.

2) Відновлювався розгляд справ в відкритих публічних засіданнях. За умови забезпечення в приміщенні суду захисту життя та здоров'я всіх учасників судового процесу, було дозволено публічний розгляд абсолютно всіх справ, а не лише тих які відносились до категорії невідкладних.

3) Впроваджувалась можливість віддаленого слухання справ за допомогою відеоконференції. Тобто, став можливим онлайн розгляд справи з використанням технічних засобів які одночасно відображають звук і зображення. Слід зазначити, що до впровадження даної норми, проведення засідання в режимі відеоконференції зв'язку був можливий лише за умови присутності учасників (сторін) судового процесу в приміщенні суду. Відтепер, стало можливим проведення судового засідань з використанням відеозв'язку віддалено, без обов'язкового відвідування приміщення суду.

Окремо слід зауважити, що різні суди по-різному відносились до застосування даної норми. Так, для прикладу, Окружним судом Варшави - Середмістя у Варшаві було віддалено розглянуто 69 справ, тоді як Окружний суд Варшави Прага Полудне взагалі не провів жодного віддаленого засідання [302].

Така зазначена різниця між кількістю розглянутих справ була пов'язана з декількома факторами, а саме:

- велика різниця між програмним забезпеченням різних судів. Поміж судами, працюючими в Польщі існує значна відмінність в програмному забезпеченні, необхідному для проведення віддалених слухань. Це сталось через те, судам була надана можливість використання не однієї платформи, а декількох,

у зв'язку з чим кожен суддя вправі сам обирати якою саме платформою він хоче користуватись. Найчастіше судді використовують такі платформи як MS Teams, Jitsi Meet, Skype та Zoom. Але найпопулярнішою з усіх стали платформи Jitsi Meet (її використовують 33 районні суди та майже всі апеляційні суди Польщі) та Avaya Scopia (нею користуються шість апеляційних судів та 33 регіональні суди);

- відсутність великої кількості судових залів з технічним оснащенням, необхідним для віддалених слухань. Різниця у кількості таких залів не залежить від рівня суду, тобто в декількох судах одного рівня може бути абсолютно різна кількість приміщень. Для прикладу, Окружний суд району Жалібож у Варшаві для здійснення віддалених слухань має 24 спеціально оснащених приміщення, тоді як в Окружному суді району Воля в Варшаві лише одне. Що стосується обласних судів, то тут ситуація з спеціально обладнаними залами нічим не відрізняється від районних судів. Так, Обласний суд у Варшаві має 107 залів з необхідним технічним обладнанням, а в такому ж Обласному суді в Плоцьку лише 2 зали;

- неможливість запису судового засідання. Не дивлячись на те, що суд під час віддаленого судового засідання може користуватись будь-якою платформою відеоконференцзв'язку, однак він не може здійснити запис електронного судового процесу. Тобто, навіть за умови можливості проведення віддаленого слухання за допомогою комп'ютера з встановленою на ньому платформою Skype або Zoom, у випадку якщо суддя не знаходиться в приміщенні суду яке обладнане спеціальними звукозаписуючими засобами, то таке судове засідання не буде записане.

Якщо справа має розглядатись колегією суддів, члени колегії (окрім голови колегії та секретаря судового засідання) можуть взяти участь в цій справі в режимі відеоконференції. Однак, у випадку розгляду справи колегією суддів в закритому судовому засіданні, всі члени колегії зобов'язані з'явитись в судовому засіданні.

4) Ще одна зміна в функціонуванні судової системи стосувалась закритих судових засідань. Відповідно до статті 15 zzs1 Закону, було передбачено, що

суддя на власний розсуд може призначити розгляд справи в закритому судовому засіданні, та повідомити про це всіх учасників судового процесу. Обов'язковою умовою для прийняття такого рішення, має бути наявність у судді інформації про те, що розгляд справи у відкритому судовому засіданні може нести загрозу для здоров'я учасників судового процесу, та що розгляд даної справи не може проводитися дистанційно за допомогою відеозв'язку. Якщо сторони судового процесу заперечують проти розгляду справи в закритому судовому засіданні, вони мають повідомити про суд протягом 7 днів з дня отримання ними повідомлення.

5) Письмове провадження. Суд було наділено правом розглянути певну справу та прийняти по ній рішення в закритому засіданні лише на підставі письмових позицій учасників (сторін) судового процесу. Ще однією умовою було те, що по даній справі мали бути зібрані всі необхідні докази для прийняття рішення.

6) Впроваджувався електронний документообіг. Під час епідемії коронавірусної хвороби судам було розроблено три шляхи обміну процесуальними документами. Першим шляхом обміну електронними процесуальними документами був обмін за допомогою використання офіційної електронної пошти суду та сторін процесу. Другий передбачає обмін необхідними для судового процесу документами між учасниками судового процесу та судом шляхом використання інформаційних порталів самих судів. Ще одним способом обміну був обмін документами із використанням загальнонаціональної польської електронної платформи ePUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej), завдяки якій здійснюється взаємодія громадян Польщі з будь-якими державними органами.

Слід зазначити, що обмін процесуальними документами через використання електронного документообігу можливий лише тоді, коли учасник судового процесу не заперечує його використання та надав суду свою підтверджену адресу електронної пошти (або якщо він офіційно зареєстрований на електронному порталі ePUAP).

Внаслідок запровадження нових правил станом на 2022 рік майже 1/3 судових процесів у Польщі стала проводитись онлайн. Термін розгляду проваджень було скорочено до двох місяців. Це стало можливим саме завдяки цифровій революції, значним поштовхом до якої стала вимушена ізоляція якої необхідно було дотримуватись при епідемії коронавірусної хвороби. Нові IT-рішення включали в себе розробку та впровадження нових систем, серед яких: електронне платіжне провадження, електронний земельний та іпотечний реєстр, електронний державний судовий реєстр тощо. Внаслідок запровадження даних підсистем вже у 2021 році понад 30% справи було розглянуто з використанням систем інформаційно-комунікаційних технологій, що на 7% більше, ніж у 2020 році. [303]

Отже, слід погодитись з Мацей Гутовським та Пітером Кардасс [304], що обмеження які впроваджувались урядом Польщі під час епідемії коронавірусної хвороби стали тригером використання сучасних IT технологій в судочинстві. Введенні Антикризисним щитом механізми, що на період введення їх законодавцем, скоріш за все, розглядались як тимчасові засоби, фактично стали певним постійним елементом судової системи Польщі, адже довели свою ефективність. Комп'ютеризація судів в цій країні продовжує прогресувати, оскільки це є пріоритетом для уряду Польщі.

Слід зауважити, що діджиталізація судових процесів Польщі в період пандемії, здебільшого має нормативний характер. Проте такий підхід не є достатнім, адже впровадження складових електронного правосуддя повинно одночасно забезпечуватись і практичним аспектом, а саме: технічне забезпечення судів та навчання працівників судового апарату.

Слід вказати, що одним із чинників який допоміг Польщі забезпечити реалізацію прав на справедливий судовий розгляд, навіть під час такої надзвичайної ситуації як коронавірусна хвороба COVID-19 став досвід уже запроваджених та перевірених часом

Передусім вважаю за необхідне зазначити, що у Польщі перший крок до впровадження електронного правосуддя було зроблено задовго до початку

пандемії, а саме в січні 2010 року. Електронний суд, а точніше VI цивільний відділ Люблінсько-Західного окружного суду, знаходиться в місті Любліні. Це єдина судова установа у Польщі, яка розглядає справи, подані через Інтернет та охоплює не лише місто Люблін, а й всю країну в цілому. За розпорядженням Міністра юстиції даним судом розглядаються справи, так званого «Elektroniczne postępowanie upominawcze (EPU)» (Електронне платіжне провадження), що є аналогічним українському наказному провадженню [305].

Електронне платіжне провадження є різновидом провадження з наказом про оплату[306]. Різниця між даними провадженнями полягає в тому, що у разі звичайного провадження з наказом про оплату суд приймає рішення про розгляд справи та видає платіжний наказ під час судового засідання, тоді як видача EPU ініціюється лише позивачем - шляхом подання позову через систему ІКТ.

В електронному суді розглядаються лише справи, які стосуються грошових вимог. Законодавством не встановлено граничної суми яку можна за'являти в такому провадженні, однак є технічне обмеження. Відповідно до нього, максимально допустимою сумою є 100 000 000 (сто мільйонів) злотих.

Для подачі такого позову до електронного суду не обов'язково знаходитись на території Польщі. Його можна подати з будь-якої точки світу, за умови, що місце проживання або юридична адреса сторін (або хоча б адреса для листування) знаходяться на території Польщі.

Першим кроком для подачі позову за допомогою електронної судової системи є вирішення питання: позивач прагне сам подавати позов чи хоче скористатись допомогою довіреної особи (адвоката чи юрисконсульта). Іноді позивачі, вирішують скористатися послугами професійного адвоката, лише через те, що він уже має профіль в системі електронного суду, і краще ознайомлений з топографією та роботою сайту електронного суду. Якщо ж позивач вирішує не звертатись за допомогою, тоді він має створити особистий обліковий запис позивача на веб-сайті e-sad.gov.pl [307]. Після цього, позивач заповнює та за необхідності редагує онлайн форму заяви, шаблон якої наявний в особистому кабінеті. У зв'язку з тим, що в електронному провадженні позивач не

зобов'язаний подавати разом із заявою жодних додатків чи будь-яких інші докази, необхідно максимально детально описати в заяві всі відомі факти (вказати договір, наявні у позивача рахунки-фактур, замовлення, видаткові та акти), адже за таких умов у судді не повинно виникати сумнівів щодо наявності у боржника обов'язку сплатити зазначений позивачем борг.

Вкінці обов'язково накладається електронний підпис. Є два види підписів це простий електронний підпис та безпечний електронний підпис. Перший підпис можна отримати в ЕРУ безкоштовно. Для цього, під час активації особистого облікового запису, потрібно подати заявку на отримання сертифікату Центру сертифікації ЕРУ. Що стосується безпечного електронного підпису, то він має підтверджуватись дійсним кваліфікованим сертифікатом уповноваженої сертифікаційної компанії.

Слід зазначити, що спілкування між позивачем та електронним судом відбувається лише за допомогою електронних засобів, а між відповідачем та електронним судом традиційним способом, якщо тільки відповідач не ініціює електронний зв'язок сам – шляхом надсилання листа в електронному вигляді.

За позовом, поданим до електронного суду можуть виносити різні рішення: повернення позову, відмова у позові чи передачі справи за відсутності підстав для видачі платіжного наказу. Однак все ж, найпоширенішим судовим рішенням, що видається в ЕРУ, є саме платіжний наказ. Він формується електронною системою. Даною ухвалою відповідача зобов'язують, протягом двох тижнів з моменту отримання ухвали, задовольнити позов позивача повністю, включаючи судові витрати, або подати заперечення до суду протягом цього строку.

Цікавим є той факт, що якщо відповідач все ж вирішить подати заперечення проти платіжного доручення, йому не потрібно надавати до електронного суду жодних аргументів чи доказів, що спростовують вимоги позивача. Достатньо на адресу суду, який видав платіжний наказ, надіслати лист під назвою «Заперечення проти платіжного наказу», та вказати номер та дату справи, а також обов'язково вказати лише одне речення – «Заперечую проти наказу на оплату». Цього цілком

достатньо для того, щоб платіжне доручення втратило законну силу, а розгляд справи було передано до компетентного суду.

Розглядаючи модель електронного суду Польщі слід зазначити, що електронне судове провадження має багато переваг для позивачів. Однією із них є те, що при поданні позову в електронній формі розмір судового збору значно нижчий ніж у випадку звичайного письмового судового процесу. Також нема великої необхідності в адвокаті, адже позивач має можливість самостійно подавати необхідні заяви до суду. Завдяки дистанційному характеру електронного процесу всі сторони такого процесу не несуть витрат на проїзд.

Однак окрім вказаних вище переваг, електронне платіжне провадження має і певні недоліки. Насамперед вони стосуються саме відповідачів. Так, часто відповідач дізнається про те, що проти нього подано позов лише після отримання рішення суду. Також, відповідач таким чином позбавлений можливості подавати відзив по справі.

Досвід функціонування EPU в період гострої респіраторної хвороби COVID-19 вказує на те, що розгляд справ які здійснюються в електронному форматі, значною мірою сприяють забезпеченню реалізації права на доступ до правосуддя.

Країною, яка має найвищий, серед країн Європейського Союзу, показник інтеграції новітніх технологій в судові системи є Естонія. Естонські судові системи вже давно використовують та постійно допрацьовують новітні технології в сфері доступу до правосуддя. Згідно даних EU Justice Scoreboard, Естонія очолила топ країн ЄС за показниками ефективності, якості та незалежності системи правосуддя у 2020 та 2021 роках [275]. А відповідно до звіту CEPEJ, показник ефективності розгляду судових справ у Естонії за 2020 рік становить 100% [276].

Реагуючи на швидке поширення коронавірусної хвороби, уряд Естонії був змушений ввести в країні надзвичайний стан з 12 березня по 01 травня 2020 року [308], що був продовжений ще до 17 травня [309]. 20 березня 2020 року міністр закордонних справ Естонії на засіданні Ради Європи повідомив про відступлення

Естонією від деяких міжнародних зобов'язань, в тому числі від права на справедливий суд, передбачений статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. В свою чергу, Верховний суд Естонії підкреслив, що не дивлячись від заявленого відступу від зобов'язань по статті 6 Конвенції, Конституція Естонії діє в повному обсязі, а отже право на справедливий судовий розгляд і право на доступ до суду продовжують гарантуватися навіть в умовах надзвичайного стану [310].

Загалом, законодавчі акти уряду Естонії в період надзвичайного стану стосувались впровадження обмежувальних заходів для розповсюдження поширенню коронавірусної хвороби, та не стосувались визначення діяльності судових установ в цей період. Тому, з метою забезпечення функціонування судової системи в умовах пандемії, Рада з управління судами в Естонії розробила детальні обов'язкові рекомендації [311] для всіх суддів, що полягали в наступному:

1) щодо організації роботи судів

- суди продовжують працювати, навіть в умовах надзвичайного стану;
- судді переводяться на віддалений режим роботи. Голова суду затверджує графік чергування суддів та працівників апарату суду (при чому в приміщенні суду одночасно повинно знаходитись мінімально необхідна кількість співробітників);
- голова суду має право видавати розпорядження про перерозподіл судових справ в залежності від ситуації;
- режим роботи суду на період надзвичайного стану скорочується (з 9.00 до 13.00);
- обмеження доступу до судових установ всіх відвідувачів (окрім учасників та сторін судового процесу).

2) щодо процедури розгляду судових справ

- розгляд судових справ переводиться у письмову форму, що здійснюється за допомогою електронної судової системи та із застосуванням цифрової справи;

- всі судові засідання проводяться в дистанційному режимі (в тому числі в кримінальних справах та щодо невідкладних судових засідань). До невідкладних судових засідань відносяться справи щодо: видачі дозволів на проведення оперативно-розшукових заходів, з питань обмеження волі, тримання під вартою чи затримання особи, у справах щодо неповнолітніх осіб та літніх людей.

- процесуальні документи та справи подаються виключно через публічний портал Електронної справи;

- процесуальні дії з можливістю фізичного контакту між сторонами проводиться в приміщені суду тільки у виключних випадках крайньої необхідності.

Слід відзначити, що судова система Естонії в період дії надзвичайного стану не тільки не призупинила свою роботу, а й завдяки швидкій адаптації до нових умов, навіть збільшила показники розгляду справ в порівнянні з періодом до пандемії. До прикладу, кількість розглянутих цивільних справ за перші чотири місяці 2020 року збільшилась на 10% в порівнянні з цим же періодом 2019 року[312]. За словами міністра юстиції Естонії, естонська судова система повноцінно витримала виклики обмежень, спричинених COVID-19. Головним та ключовим фактором, що дозволив забезпечити стійкість судової системи є, беззаперечно, високий рівень оцифрування всіх судових процесів, який був впроваджений та широко використовувався в Естонії ще задовго до пандемії [313].

За даними СЕРЕJ, саме Естонія є однією з країн-лідерів Європейського Союзу за рівнем технічного оснащення судових установ. Ще до пандемії, всі судді були повністю забезпечені комп'ютером (ноутбуком) та двома додатковими моніторами, а зали судових засідань були оснащені всіма технічними засобами необхідними для аудіо та відеофіксації.

Так, урядом Естонії було розроблено та впроваджено такі інформаційні системи, як Система електронного суду (KIS), Електронна справа (e-File), та цифрова судова справа. Електронна судова система (KIS) є комплексною інформаційною системою, для розгляду всіх судових проваджень (в тому числі, й

щодо кримінальних справ) та для судів всіх інстанцій. Завдяки KIS, здійснюється реєстрація судових справ та засідань, відбувається автоматичний розподіл справ між суддями, створюються повістки та публікуються винесені судами рішення. Всі процесуальні документи, як подані через портал електронної справи так і направлених з органів прокуратури, автоматично завантажуються в електронну систему KIS.

Для звернення до суду використовується портал Електронної справи (e-File). Ввійти на даний портал можна за допомогою ID-карти, або через мобільний телефон (використовуючи Mobile-ID). Після авторизації, громадянин отримає можливість дізнатись актуальну інформацію про стан розгляду його справи. Для безпосередньої подачі позову користувачу надаються процесуальні форми, які надають йому можливість самостійно сформулювати свій позов, без звернення за правовою допомогою до адвокатів. Всі процесуальні документи подані стороною та засвідчені особистим електронним підписом, завантажуються на портал автоматично. При цьому, на електронну пошту, особі яка завантажила документи, автоматично надходить підтвердження отримання судом документів. Судові повістки, ухвали та рішення суду, направляються учасникам судового провадження виключно в електронному вигляді через кабінет електронного порталу, або на особисту електронну пошту.

Завершальним етапом впровадження всіх елементів електронного судочинства слід назвати запроваджений повністю безпаперовий електронний документообіг (цифровий файл або цифрова судова справа). Пілотна стадія проекту з переходу на оцифровані процесуальні документи в Естонії розпочалась з весни 2017 року [314]. Цифрова судова справа забезпечила додатковий функціонал для створення, обробки та обміну електронними цифровими документами. Цифровий файл розширив функціонал для юристів, адвокатів та суддів, надавши їм можливість згрупувати та відфільтровувати документи, копіювати, виділяти та вставляти текст з цифрових документів, що додаються до справи. Завдяки цифровому файлу пришвидшується виконання процесуальних дій, що беззаперечно полегшує роботу суддів та доступ сторін до матеріалів

справи. В період пандемії саме використання цифрового файлу дозволило суддям працювати повністю віддалено, а розгляд справ здійснювати в письмовому провадженні. За роки функціонування пілотного проекту цифрового файлу програмне забезпечення постійно доопрацьовувалось та поліпшувалась, а його ефективна робота в період пандемії повністю підтвердила його ефективність.

Отже, криза в сфері охорони здоров'я наочно продемонструвала, що лише судові системи, оснащені технологічними інструментами електронного правосуддя, можуть гарантувати роботу судів та доступ до правосуддя. Завдяки електронному документообігу, інтегрованим електронним судовим системам та дистанційним слуханням можна управляти багатьма судовими процесами, не зважаючи на обмеження пересування і вимоги соціального дистанціювання. Беззаперечний урок на майбутнє, який можна отримати з досвіду періоду пандемії, полягає у тому, що цифрові рішення в судових системах є ефективними інструментами не тільки в період викликів надзвичайних ситуацій, але і дієвими механізмами для всіх судових систем і в звичайний час.

Окрім того, пандемія підсвітила явну необхідність перегляду вже існуючих рішень в сфері доступу до правосуддя та стимулювала до пошуку та впровадженню нових цифрових інструментів. В цей час судові системи країн ЄС зіштовхнулись з новими проблемами, що наочно висвітлили як слабкі так і сильні сторони вже існуючих механізмів електронного судочинства. При цьому, досвід, отриманий в період пандемії, надає можливість урядам країн повністю переосмислити роль діджитал інструментів.

Ті країни, що вже мали відповідні технології електронного документообігу, електронні можливості для проведення віддалених судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, набагато краще впоралися з викликами та обмеженнями пандемії. При цьому, уряд цих країн лише здійснював певне коригування процедури здійснення судового розгляду на базі вже існуючих механізмів, що дозволило збільшити їх ефективність та потенціал.

Статистичні дані EU Justice Scoreboard та звіту CEPEJ з ефективності європейських судових систем за 2020 рік наочно демонструють, що не тільки

використання вже існуючих елементів електронного правосуддя є панацеєю в умовах надзвичайної ситуації (яскравим прикладом є Литва, яка маючи високий рівень інформаційно-комунікаційних технологій судових систем не змогла скористатися цим потенціалом, та абсолютно протилежний досвід Польщі). Проте, ці данні також підтверджують, що у більшості країн робота судових органів в період COVID-19 була стабільною, оскільки вимушені заходи фізичного дистанціювання стимулювали перехід на віддалені електронні форми співпраці суду та сторін провадження, що вже і так давно функціонували та використовувались в цих країнах (до прикладу, Естонія, Австрія, Італія).

Слід погодитись, що пандемія також продемонструвала, що широке використання електронних технологій у судочинстві повинно обов'язково здійснюватись з дотриманням гарантованих принципів доступу до правосуддя. Це, перш за все, стосується тих випадків, коли використання елементів електронного судочинства ставить у незручне становище одну із сторін процесу, оскільки вона не має можливості для доступу до цих технологій. Будь-яке впровадження чи використання інформаційно-комунікаційних технологій повинно мати певну гнучкість до вимог більшості користувачів, а також доступність як технологій, так і функціональну простоту у використанні.

Криза COVID-19 посилила і вже існуючі до пандемії проблеми електронного правосуддя: цифрова і технологічна нерівність, проблеми доступу у найбільш вразливих категорій громадян, цифрова недосвідченість, забезпечення публічності розгляду судових справ, проблеми захисту та збереження електронних даних та конфіденційної інформації. Проте, найдискусійнішим і проблемним залишається питання впровадження цифрових технологій у кримінальних справах, в тому числі щодо проведення судових слухань за допомогою відеоконференцзв'язку. В умовах пандемії, країни ЄС вимушені були перейти до широкого використання дистанційних слухань, як можливості заміни фізичної присутності підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідків та експертів у кримінальних справах. З одного боку, використання цих технологій є ефективним інструментом, що дозволяє зменшити затримки при розгляді

кримінальної справи та забезпечує право підозрюваного чи обвинуваченого бути заслуханим і брати активну участь у процесі. Проте, з іншого боку, проведення судових слухань за допомогою відеоконференцзв'язку порушує права обвинуваченого чи підсудного на справедливий судовий розгляд (а саме право на захист і особисту участь і процесуальних діях щодо нього) без необхідних правових процесуальних та технічних гарантій. Слід зазначити, що віртуальна участь особи не може бути еквівалентна реальній фізичній присутності. Фізичне відсторонення сторони може безпосередньо вплинути на її сприйняття обставин та порядку розгляду справи. Нemoжливiсть вловити інтонації та жести тіла судді, інших учасників може позначитись на неправильному сприйманні певних важливих моментів справи та створює ризики для фізичного та емоційного відчуження цієї особи [315]. Дистанційна присутність не може замінити фізичну і у випадках, що стосуються розгляду життєво важливих справ кримінального судочинства, в яких можуть вирішуватися питання позбавлення чи обмеження волі, а також інших аспектів людського життя. Як наголошує Європейська асоціація адвокатів по кримінальних справах, віддалені слухання у кримінальних провадженнях без фізичної присутності підозрюваного та обвинуваченого є порушенням міжнародно-визнаних гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачений статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статтями 47 і 48 Хартії Європейського союзу про основоположні права. Тобто, право бути присутнім особисто і бути заслуханим щодо найважливіших рішень, ухвалених у кримінальних справах, і брати активну участь у своїй кримінальній справі повинно будь-що дотримуватися, навіть в умовах надзвичайної ситуації. Таким чином, активний досвід проведення країнами ЄС віртуальних судових засідань в кримінальних справах за участі підозрюваного та обвинуваченого в період пандемії не може бути перенесений в епоху після COVID-19 [316].

Отже, проведений аналіз заходів, що вживались урядами країн при пандемії в сфері доступу до правосуддя, пов'язаний з використанням в цей період новітніх

технологічних рішень повинен бути підданий критичній оцінці з метою виявлення тих заходів, що були дієвими і які можуть бути адаптовані і у постпандемічний період. При цьому важливо, щоб як існуючі, так і нові технологічні рішення були взаємно інтегровані, доступні та зрозумілі для будь-якої категорії громадян, швидкі та безпечні (з позиції конфіденційності та захисту даних). Саме цей досвід стане базисом для його подальшого використання у майбутньому.

Висновки до розділу 3

На підставі аналізу законодавства, нормативних актів, рішень вищих органів судової влади та, безпосередньо, роботи судів на початку поширення пандемії в Україні, констатовано, що вони призвели до фактичного «замороження» здійснення правосуддя та потягли за собою настання певних несприятливих правових наслідків: 1) через автоматичне продовження всіх процесуальних строків, жодне рішення суду першої інстанції не вступило в законну силу; 2) справи не розглядались навіть у письмовому провадженні; 3) судові засідання, призначені до розгляду за участю сторін, автоматично відкладались чи переносились на період після закінчення карантину; 4) відбулося законодавче обмеження принципу гласності та публічності проведення судових засідань (шляхом надання права судді самостійно приймати рішення про обмеження доступу осіб в судові засідання та, навіть, до приміщення суду); 5) чисельні зловживання з боку судів та суддів, що проявлялись в запровадженні додаткових обмежувальних заходів та, фактично, давали можливість суддям самостійно вирішувати які судові справи їм розглядати, а які ні, посиляючись на «можливий ризик поширення коронавірусної хвороби».

«Замороження» діяльності судових органів та фактичне їх обмеження лише розглядом певних невідкладних справ, призвело до пошуку нових технічних механізмів віддаленого здійснення правосуддя. Аргументовано, що проблем в доступі до правосуддя, що фактично призвели до обмеження та «замороження»

правосуддя можливо було уникнути, якби система ЄСІТС повноцінно функціонувала до початку пандемії.

Період «пом'якшення» карантинних обмежень був спрямований на відновлення доступу до правосуддя та забезпечення безперервного судового розгляду з акцентом уваги на використання елементів електронного правосуддя шляхом встановлення нового регулювання, а саме: запровадження можливості проведення дистанційних судових засідань поза приміщенням суду у режимі відеоконференції та забезпечення обміну електронними процесуальними документами по справі між судом та учасниками процесу.

Завданням постпандемічного періоду стане розвиток і збереження тих технологічних рішень, що були корисними та відмови від тих механізмів, що виявились проблемними або передчасними. Констатовано, що подальше внесення змін до законодавства в сфері розширення запровадження цифрових технологій в судову систему потребує комплексного підходу шляхом проведення ґрунтовного аналізу ключових ризиків та проблем їх застосування у період пандемії, а саме: 1) відсутність чіткої та послідовної регламентації використання новітніх інформаційних технологій як суддями так і учасниками судових проваджень; 2) гостра потреба в технологічному забезпеченні використання цифрових технологій, що полягає в усуненні технологічного «розриву» між судами різних ланок та територіального розташування; 3) проблема нерівноцінного технологічного та інфраструктурного доступу до правосуддя для різних категорій громадян (включаючи вразливі верстви населення); 4) проблеми, що виникають з питань захисту персональних даних учасників судових процесів та даних, що становлять судову таємницю; 5) проблеми забезпечення принципу публічності та гласності при проведенні судових засідань в режимі відеоконференції; 6) дещо сповільнені темпи впровадження і запуску системи ЄСІТС, а лише певне поетапне впровадження певних підсистем електронного суду (Електронний кабінет, Електронний суд та відеоконференцз'язок), що без функціонування повноцінної та комплексної Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи

призводить до певних проблем взаємозв'язку, інтеграції та синхронізації вже працюючих підсистем.

Електронне правосуддя стало чи не єдиним можливим рішенням для забезпечення доступу до правосуддя, та, навіть, необхідністю, в умовах стрімкого поширення коронавірусної хвороби. Досвід введених під час пандемії заходів дозволив усвідомити важливість продовження роботи по розробці та пришвидшенню впровадження новітніх технологій та елементів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Реагуючи на пандемію COVID-19, уряди країн-членів Європейського Союзу були вимушені запровадити надзвичайний стан (Італія, Болгарія, Іспанія, Угорщина) чи ввести загальнонаціональні обмежувальні заходи, що не еквівалентні надзвичайному режиму (Україна «надзвичайна ситуація», Польща «стан епідеміологічної загрози», Литва «карантин», Словенія «епідемія») або обмежитись введенням певних заходів для стримування епідеміологічної загрози, що не є рівнозначними надзвичайному стану (Ісландії та Швеції). При цьому, надзвичайний стан, що запроваджувався в країнах мав тимчасовий характер, чітку регламентацію на рівні найвищого законодавчого акта та обов'язково чітко встановлені часові рамки його дії. Такий режим діяв від одного до шести місяців, а згодом його змінювали на пом'якшений режим карантинних заходів або взагалі скасовували.

Досліджено, що на початку спалаху захворюваності, країни ЄС були змушені змінити формат судових процесів, а саме: 1) більшість судових установ не здійснювали свою діяльність або здійснювали її частково - Німеччина, Італія, Угорщина, Ірландія; 2) введення обмеження (або часткового обмеження) фізичного доступу до суду - Румунія та Болгарія; 3) призупинення розгляду справ (крім невідкладних та термінових) - Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Франція, Польща.

Констатуючи швидкий перехід судів країн ЄС на дистанційні слухання у режимі відеоконференції, визначено наступні проблеми їх регламентації та застосування: 1) потреба нормативного закріплення та чіткого регламентування в

усіх процесуальних кодексах порядку проведення дистанційних судових засідань; 2) недостатня технічна забезпеченість судових установ та учасників судових засідань, а також брак певної бази відповідних навиків використання технологій відеоконференцзв'язку; 3) проблема забезпечення принципу публічності, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; 4) потреба захисту та збереження персональних даних, конфіденційної інформації та судової таємниці; 5) нерівні можливості для вразливих груп населення (люди похилого віку, люди із інвалідністю та діти); 6) проблема проведення дистанційних судових слухань в кримінальних справах за участі підозрюваного та обвинувачення, як порушення міжнародно-визнаних гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачений статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статтями 47 і 48 Хартії Європейського союзу про основоположні права

На підставі аналізу показників ефективності систем правосуддя країн ЄС у період пандемії (за даними звіту EU Justice Scoreboard) виокремлено країни з найбільш розвиненими системами електронного судочинства, що мають високий рівень інтеграції новітніх інформаційних технологій в судочинство, а саме: Естонію, Австрію, Литву, Латвію, Італію, Фінляндію та Чеську Республіку. Встановлено, що найвищі показники за критерієм рівня впровадження і застосування цифрових технологій у судах також мають Швеція та Нідерланди; за ступенем захищеності електронного взаємозв'язку – Данія та Іспанія; за рівнем розвитку цифрових рішень для подачі і розгляду судових справ в електронному вигляді – Словаччина та Угорщина.

Криза в сфері охорони здоров'я наочно продемонструвала, що лише судові системи, оснащені технологічними інструментами електронного правосуддя, можуть гарантувати роботу судів та доступ до правосуддя. Завдяки електронному документообігу, інтегрованим електронним судовим системам та дистанційним слуханням можна управляти багатьма судовими процесами, не зважаючи на обмеження пересування і вимоги соціального дистанціювання. Окрім того,

пандемія підсвітила явну необхідність перегляду вже існуючих рішень в сфері доступу до правосуддя та стимулювала до пошуку та впровадженню нових цифрових інструментів. Ті країни, що вже мали відповідні технології електронного документообігу, електронні можливості для проведення віддалених судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, набагато краще впоралися з викликами та обмеженнями пандемії. При цьому, уряд цих країн лише здійснював певне коригування процедури здійснення судового розгляду на базі вже існуючих механізмів, що дозволило збільшити їх ефективність та потенціал.

Опираючись на статистичні дані Звіту CEREJ у період початку поширення коронавірусної інфекції, здійснено поділ країн Європейського Союзу в залежності від рівня ефективності правосуддя на: 1) країни з найвищим показником (вище 100%) - Швеція, Словенія, Польща, Італія, Чорногорія, Данія, Боснія і Герцеговина, Вірменія; 2) країни, що демонструють стабільний середній рівень (від 96 до 100%), наприклад Україна, Швейцарія, Естонія, Австрія, Чеська Республіка, Німеччина, Латвія; 3) країни з найнижчим показником (менше 96 %) - Іспанія, Сербія, Люксембург, Литва, Франція, Хорватія, Фінляндія.

Беручи за основу звіт CEREJ за показниками ефективності розгляду судових справ, детально розглянуто приклади передової практики, які були спрямовані на підтримку систем правосуддя (на прикладі країн з найвищим (Польща і Італія), середнім (Естонія і Австрія) та найнижчим (Литва) показником ефективності), роблячи акцент на впровадженні та використанні електронного судочинства як найбільш ефективного механізму забезпечення права на доступ до правосуддя у період пандемії. На підставі проведеного аналізу, констатовано, що не тільки використання вже існуючих елементів електронного правосуддя є панацеєю в умовах надзвичайної ситуації (яскравим прикладом є Литва, яка маючи високий рівень інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в судову систему не змогла скористатися цим потенціалом, та абсолютно протилежний досвід Польщі). Проте, ці данні також підтверджують, що у більшості країн робота судових органів в період COVID-19 була стабільною, оскільки вимушені заходи фізичного дистанціювання стимулювали перехід на віддалені електронні форми

співпраці суду та сторін провадження, що вже і так давно функціонували та використовувались в цих країнах (до прикладу - Естонія, Австрія та Італія).

На підставі досвіду країн Європейського Союзу при використанні ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії, запропоновано наступні пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя: 1) об'єктивна потреба у вдосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі, шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах; 2) спрямувати державну політику країн на підвищення рівня цифрової компетентності у сфері використання електронного правосуддя як суддів та працівників судів, так і громадян; 3) забезпечити рівноцінний доступ до систем електронного судочинства, акцентуючи увагу на вразливі категорії громадян та на регіони з недостатньо розвиненим інфраструктурним доступом; 4) обладнати всі судові органи достатньою технічною базою та програмним забезпеченням з одночасним здійсненням його обслуговування спеціалістами у сфері цифрових технологій; 5) вдосконалити захист персональної інформації та судової таємниці з метою недопущення їх розкриття, в тому числі шляхом введення жорсткого покарання та відповідальності за їх несанкціоноване поширення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне дослідження організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах ЄС. Сформульовано низку теоретичних та практичних висновків і рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

1. При дослідженні понятійно-категоріального апарату, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах щодо концепції електронного правосуддя, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд», з'ясовано, що станом на сьогодні все ще не існує єдиного загальнонаукового підходу. Встановлено, що ключовий зміст цих термінів, фактично, однаковий та окреслюється як характеристика різних можливостей використання (застосування) цифрових технологій в судочинстві.

Сформовано авторське визначення поняття «електронного правосуддя», під яким слід розуміти комплексну систему, що функціонує на базі інтеграції у неї новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту), завданням якої є поліпшення здійснення судових процесів, полегшення доступу до правосуддя та вдосконалення функціонування системи судочинства загалом.

Встановлено, що широке впровадження та розвиток систем електронного правосуддя, що базується на стрімкій інтеграції новітніх цифрових технологій, породжує необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватись цими цифровими технологіями - «цифрова компетентність». При цьому, саме поняття «цифрова компетентність» є порівняно новим терміном і під ним розуміють вміння розробляти та користуватись контентом, що створений за допомогою цифрових технологій, включаючи пошук та обмін необхідною для особи інформації, отримання відповідей на поставлені питання, а також взаємодія з фізичними та юридичними

особами і органами державної влади за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Введено в науковий обіг поняття «цифрова компетентність у правосудді», під яким запропоновано розуміти наявність відповідної цифрової компетенції для суддів та працівників апарату суду, необхідної для виконання завдань їх професійної діяльності, а також достатня кількість цифрових навичок, знань та вмінь громадян необхідних для розуміння та застосування цифрових технологій в судових системах. Констатовано, що поняття «цифрова компетентність» передбачає не тільки наявність таких навичок та знань, а й готовність осіб здобувати відповідні уміння та навички.

2. Вперше сформовано термін «цифрова справедливість» як різновиду справедливості, під яким слід розуміти таке проектування, розробку та застосування цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системах електронного правосуддя, що спрямоване на зменшення потенційної шкоди їх використання у вигляді ризиків упередженості, дискримінації та непрозорості.

Досліджено, що можливість впровадження та використання цифрових технологій в систему електронного правосуддя потребує відповідність цієї технології всім складовим гарантіям цифрової справедливості, а саме: 1) виключення всіх ризиків їх використання: упередженість, дискримінація, непрозорість та технологічна вразливість; 2) довіра суб'єктів використання технологій; 3) розкриття інформації про процедуру роботи цифрових технологій (процес алгоритму прийняття рішення), що здійснюють вплив на осіб; 4) підзвітність, що передбачає можливість простежити весь ланцюг (процес) роботи цифрових технологій від початку до результату.

3. Досліджено, що процес становлення сучасної системи електронного правосуддя України має наступні ключові історико-правові етапи: 1) 2012-2014 рр. – зародження концептуальних та стратегічних основ створення системи електронного правосуддя (Концепція електронного суду України, Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ

судової системи, Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки); 2) 2017 р. – прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким передбачалось створення та введення в роботу системи електронного правосуддя України. Так, вперше на законодавчому рівні система електронного правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС); 3) 2021 р. – законодавче встановлення поетапного впровадження підсистем ЄСІТС (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи») та повноцінного початку функціонування трьох підсистем: Електронний суд, Електронний кабінет та підсистема відеоконференцз'язку (Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи); 4) 2021-2024 рр. - стратегічне спрямування державної політики на доопрацювання та розширення функціональних можливостей як вже працюючих так і нових підсистем ЄСІТС, в тому числі шляхом технологічного розширення системи ЄСІТС за рахунок технологій штучного інтелекту (Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, Концепція програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови ЄСІТС на 2022-2024 роки, Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 року). Крім того, на даному етапі планується розробка та впровадження підсистеми електронного документообігу (СЕД), повноцінне функціонування якої забезпечить перехід на повний електронний документообіг на всіх етапах судового розгляду. Хоча з моменту розробки ідеї до фактичного впровадження пройшов досить тривалий період, однак характер запроваджених етапів його розвитку демонструє впевнений вектор спрямування на модернізацію та цифровізацію всіх його складових.

Визначено, що система ЄСІТС, як повноцінна система українського електронного правосуддя, на даній стадії її функціонування має наступні переваги, а саме: 1) заощадження значної кількості часу, як у користувачів системи, так у працівників апарату суд і суддів; 2) створення ключового фундаменту для переведення розгляду судових справ в повністю електронну форму; 3) можливість швидкого доступу до всіх матеріалів справи в будь-який час та в будь-якому зручному місці; 4) заощадження коштів, шляхом забезпечення альтернативної можливості відправки та отримання процесуальних документів, а також коштів суду на папір, принтери та папки судових справ; 5) пришвидшення строку розгляду справи, що досягається шляхом перенаправлення часу, який би витрачався на поштову пересилку документів; 6) виключення корумпованої складової завдяки автоматизованому розподілу справ між суддями; 7) забезпечення реалізації таких принципів як доступ до правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, що забезпечується можливістю отримати всю інформацію по справі в Електронному кабінеті, а також брати дистанційну участь у розгляді своєї справи; 8) забезпечення швидкого та якісного взаємного обміну між судами та державними структурами, а також можливість електронного доступу до всіх державних реєстрів.

Виявлено, що на даному етапі впровадження та використання вже функціонуючих підсистем ЄСІТС все ще існують певні чинники, які гальмують повноцінне запровадження української системи електронного правосуддя, а саме: 1) недоліки програмно-технічного забезпечення, а саме: недостатнє технічне оснащення суду та судових установ; захист даних та розмір сховищ для їх зберігання; 2) функціонально-технічні особливості, зокрема: проблеми відсутності повноцінної інтеграції між підсистемами ЄСІТС; недопрацьовані механізми авторизації (ідентифікації) користувачів системи; існуюча підсистема ВКЗ не використовує в повній мірі всі наявні мультимедійні можливості технологій аудіо та відео зв'язку; 3) недоліки роботи підсистеми Електронний суд, в тому числі: обмежені технічні можливості для завантаження електронних документів через модуль; не всі суди під'єднані до підсистеми Електронний суд, а

використовують інше програмне забезпечення, яке є несумісним з функціонуванням вказаної системи; наявність постійних технічних збоїв; неможливість коригувати шаблони документів які розміщені в системі ЄСІТС; недостатня кількість зареєстрованих користувачів в модулі Електронний суд; 4) проблеми одночасного обігу як паперових так і електронних процесуальних документів.

4. Констатовано, що повноцінне впровадження технологій штучного інтелекту в систему електронного правосуддя можливе лише при достатньому нормативному регламентуванні процесуальних процедур їх використання, а формат розвитку та впровадження цих технологій має відповідати європейським стандартам розвитку технологій штучного інтелекту. На підставі аналізу фундаментальних міжнародних документів в сфері використання технологій штучного інтелекту (Етична хартія, Біла книга з штучного інтелекту, Керівництво по штучному інтелекту та захисту даних) виявлено основні вимоги для можливості впровадження технологій ШІ в судову систему, серед яких: недискримінація (недопущення упередженості, утиску прав та посилення дискримінації осіб, особливо щодо вразливих категорій); безпека та конфіденційність (використання штучного інтелекту повинно мати достатній технологічний захист, а також передбачати відповідальність за втручання в роботу технологій і систем штучного інтелекту); прозорість та ефективність (процедура розробки та впровадження ШІ повинна бути максимально відкритою та прозорою й обов'язково передбачати наявність інструкцій та пояснень для користувачів); контроль і нагляд з боку людини (на будь-якій стадії прийняття рішення системи на базі штучного інтелекту її функціональність повинна бути чітко передбачена і відповідати певній процесуальній процедурі).

Визначено, що відсутня єдина загальновизнана дефініція поняття штучний інтелект. Встановлено, що відсутність єдності поглядів на визначення штучного інтелекту зумовлено тим, що ми не можемо спрогнозувати чи охопити поняттям штучного інтелекту, яке є на сьогодні, всі технологічні інновації майбутнього.

Сформульовано, що «штучний інтелект у судовій системі» слід розглядати як певну сукупність цифрових технологій, що поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологіями та обчислювальними потужностями, використання якої дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї судової системи та надати суддям зручну, дієву технічну підтримку і допомогу при розгляді судових справ.

Встановлено, що для штучного інтелекту у судовій системі притаманні такі ознаки: здатність до швидкого пошуку інформації в абсолютно не структурованому обсязі даних; можливість класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати дані; швидка обробка великого обсягу інформації та даних; здатність до самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення; автономність в процесі прийняття рішень; здатність розуміти, мислити, усвідомлювати, вивчати і аналізувати отриману інформацію.

На підставі дослідження досвіду країн Європейського Союзу та України у сфері використання штучного інтелекту окреслено дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем (у Нідерландах - система Magontslag.nl та Oхрес, у Німеччині – система Argumentum, в Україні – система Касандра); потенційна заміна суддів (на прикладі інтелектуальної системи прийняття рішення в адміністративних справах у сфері порушення незначних правил дорожнього руху, що має назву KI-BOS).

Запропоновано на теоретичному рівні модель української системи електронного судочинства ЄСІТС 2.0, що функціонує на базі діючої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та містить у собі широке використання технологій штучного інтелекту у якості підтримки роботи системи електронного правосуддя та фактично, здатна замінити помічника судді. Змодельована система ЄСІТС 2.0 може стати помічником у розгляді господарських справ, що розглядаються як в наказному провадженні так і в звичайному (чи спрощеному).

Встановлено, що в процесі практичної побудови судової системи з можливістю заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах, їх

розробка на базі української системи правосуддя зіштовхнеться із низкою проблем: 1) відсутність повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на даному етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони).

Констатовано, що в майбутньому українська система електронного правосуддя та штучний інтелект будуть взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. При цьому, в деяких випадках (щодо незначних категорій справ) системи ІІІ будуть наділені функціями повного автономного прийняття остаточних рішень, а у більшості випадків – відігравати важливу доповнюючу роль, фактично замінюючи при цьому секретаря та помічника судді (як приклад ЄСІТС 2.0).

Встановлено, що подальший розвиток та інтеграція новітніх цифрових технологій (включаючи технології ІІІ) у систему правосуддя вимагатиме обов'язкового нормативного регламентування і закріплення процедури розробки, проектування, впровадження та використання таких технологій у спеціальному законі про штучний інтелект, а також шляхом доповнення відповідними нормами процесуальні кодекси та Положення про ЄСІТС.

5. На підставі аналізу законодавства, нормативних актів, рішень вищих органів судової влади та, безпосередньо, роботи судів на початку поширення пандемії в Україні, констатовано, що вони призвели до фактичного «замороження» здійснення правосуддя та потягли за собою настання певних несприятливих правових наслідків: 1) через автоматичне продовження всіх процесуальних строків, жодне рішення суду першої інстанції не вступило в законну силу; 2) справи не розглядались навіть у письмовому провадженні; 3) судові засідання, призначені до розгляду за участю сторін, автоматично відкладались чи переносились на період після закінчення карантину; 4) відбулося законодавче обмеження принципу гласності та публічності проведення судових

засідань (шляхом надання права судді самостійно приймати рішення про обмеження доступу осіб в судові засідання та, навіть, до приміщення суду); 5) чисельні зловживання з боку судів та суддів, що проявлялись в запровадженні додаткових обмежувальних заходів та, фактично, давали можливість суддям самостійно вирішувати які судові справи їм розглядати, а які ні, посилаючись на «можливий ризик поширення коронавірусної хвороби».

Встановлено, що «замороження» діяльності судових органів та фактичне їх обмеження лише розглядом певних невідкладних справ, призвело до пошуку нових технічних механізмів віддаленого здійснення правосуддя. Аргументовано, що проблем в доступі до правосуддя, що фактично призвели до обмеження та «замороження» правосуддя можливо було уникнути, якби система ЄСІТС повноцінно функціонувала до початку пандемії.

Охарактеризовано, що період «пом'якшення» карантинних обмежень був спрямований на відновлення доступу до правосуддя та забезпечення безперервного судового розгляду з акцентом уваги на використання елементів електронного правосуддя шляхом встановлення нового регулювання, а саме: запровадження можливості проведення дистанційних судових засідань поза приміщенням суду у режимі відеоконференції та забезпечення обміну електронними процесуальними документами по справі між судом та учасниками процесу.

Констатовано, що подальше внесення змін до законодавства в сфері розширення запровадження цифрових технологій в судову систему потребує комплексного підходу шляхом проведення ґрунтовного аналізу основних ризиків та проблем їх застосування у період пандемії, до яких потрібно віднести: 1) відсутність чіткої та послідовної регламентації використання новітніх інформаційних технологій як суддями так і учасниками судових проваджень; 2) гостра потреба в технологічному забезпеченні використання цифрових технологій, що полягає в усуненні технологічного «розриву» між судами різних ланок та територіального розташування; 3) проблема нерівноцінного технологічного та інфраструктурного доступу до правосуддя для різних категорій

громадян (включаючи вразливі верстви населення); 4) проблеми, що виникають з питань захисту персональних даних учасників судових процесів та даних, що становлять судову таємницю; 5) проблеми забезпечення принципу публічності та гласності при проведенні судових засідань в режимі відеоконференції; 6) дещо сповільнені темпи впровадження і запуску системи ЄСІТС, а лише певне поетапне впровадження певних підсистем електронного суду (Електронний кабінет, Електронний суд та відеоконференцзв'язок), що без функціонування повноцінної та комплексної Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи призводить до певних проблем взаємозв'язку, інтеграції та синхронізації вже працюючих підсистем.

З'ясовано, що електронне правосуддя стало чи не єдиним можливим рішенням для забезпечення доступу до правосуддя, та, навіть, необхідністю, в умовах стрімкого поширення коронавірусної хвороби. Досвід введених під час пандемії заходів дозволив усвідомити важливість продовження роботи по розробці та пришвидшенню впровадження новітніх технологій та елементів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

6. Досліджено, що навіть в умовах введеного на території України воєнного стану суди мають здійснювати судову владу та повинні будь-що функціонувати відповідно до своєї інституційної ролі та призначення. Не дивлячись на те, що на території України йдуть постійні бойові дії, українські суди продовжують здійснювати правосуддя, використовуючи весь інструментарій системи ЄСІТС, який інтенсивно розвивався та удосконалювався в період пандемії. При цьому, напрацьований під час пандемії досвід в сфері поглиблення можливостей діджиталізації під час доступу до правосуддя тепер не тільки активно використовується, а й еволюціонує під час воєнного стану.

Констатовано, що в умовах воєнного стану проблема фізичної та територіальної доступності судових установ постала найбільш гостро. В залежності від темпів та інтенсивності військових дій, а також аспектів територіального поширення здійснено поділ судів на чотири групи, а саме: 1)суди, що розташовані на території, де ведуться активні бойові дії (частина судів

Донецької, Луганської, Запорізької, Харківської областей); 2) суди на окупованих територіях (суди Херсонської області, частина судів Донецької, Луганської та Запорізької областей); 3) суди, що розташовані в деокупованих регіонах (26 судів Чернігівської області, Ірпінський міський суд Київської області, Макарівський районний суд Київської області); 4) суди, адміністративно-територіальне розташування яких віддалене від будь-яких воєнних дій (до прикладу, суди Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Кіровоградської областей). Відтак, суди на територіях найбільш віддалених від військових дій, продовжили здійснювати правосуддя у звичайному режимі, хоча й із певними особливостями. Ті суди, які територіально розташовані на окупованих територіях або на територіях, на яких ведуться активні бойові дії вимушені були призупинити свою діяльність. Встановлено, що режим роботи судів в залежності від території їх розташування та наближення активних бойових дій міг постійно змінюватись (від призупинення діяльності до відновлення і навпаки).

Проведений аналіз законодавства та актів органів судової влади і суддівського самоврядування, направлених на вирішення організаційних, функціональних та процесуальних питань для забезпечення роботи судових органів та відновлення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану, дозволив окреслити наступні ключові заходи: 1) встановлено чіткий алгоритм дій для зміни територіальної підсудності у випадку настання певних обставин (окупація території, руйнування чи знищення приміщення суду, знаходження будівлі суду в зоні активних артилерійських обстрілів і бойових дій); 2) надано інструкції, щодо послідовності дій у випадку захоплення або загрози захоплення населеного пункту, в якому знаходяться дані суду (або безпосередньо самого приміщення суду); 3) регламентовано порядок дій, спрямований на збереження судових справ та документів у разі ескалації військових дій; 4) рекомендовано максимальне переведення всіх судових процесів в режим онлайн за допомогою функціонуючих підсистем Електронний суд, Електронний кабінет та підсистеми ВКЗ.

З'ясовано, що хоча урядом України та органами суддівського самоврядування і було вжито всіх можливих заходів, спрямованих на повноцінне

функціонування судів та на забезпечення гарантованого державою права на доступ до правосуддя, проте залишилися певні проблеми, що потребують подальшого вирішення і нормативного регулювання, а саме: 1) проблема відсутності чіткої процедури фізичної передачі судових справ від суду, який призупинив свою діяльність, до суду яким було передано розгляд цих справ за підсудністю; 2) постійно зростаюча перевантаженість судів та суддів; 3) катастрофічний брак суддів, працівників судового апарату, секретарів та помічників суддів; 4) проблеми відрядження суддів з територій на яких ведуться активні бойові дії, до тих судів, куди передана підсудність справ; 5) проблеми, що продиктовані характером та інтенсивністю військових дій, зокрема: перебої в роботі реєстрів та пошти; масштабна евакуація населення з України; повітряні тривоги та ракетні обстріли; руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що запровадження пришвидшеного переходу на електронний формат розгляду судових справ шляхом повноцінного функціонального запуску всіх підсистем ЄСІТС дозволить частково вирішити та повністю мінімізувати наслідки вищевказаних проблем.

7. Встановлено, що реагуючи на пандемію COVID-19, уряди країн-членів Європейського Союзу були вимушені запровадити надзвичайний стан (Італія, Болгарія, Іспанія, Угорщина) чи ввести загальнонаціональні обмежувальні заходи, що не еквівалентні надзвичайному режиму (Україна «надзвичайна ситуація», Польща «стан епідеміологічної загрози», Литва «карантин», Словенія «епідемія») або обмежитись введенням певних заходів для стримування епідеміологічної загрози, що не є рівнозначними надзвичайному стану (Ісландії та Швеції). При цьому, надзвичайний стан, що запроваджувався в країнах мав тимчасовий характер, чітку регламентацію на рівні найвищого законодавчого акта та обов'язково чітко встановлені часові рамки його дії. Такий режим діяв від одного до шести місяців, а згодом його змінювали на пом'якшений режим карантинних заходів або взагалі скасовували.

З'ясовано, що на початку спалаху захворюваності, країни ЄС були змушені змінити формат судових процесів, а саме: 1) більшість судових установ не

здійснювали свою діяльність або здійснювали її частково - Німеччина, Італія, Угорщина, Ірландія; 2) введення обмеження (або часткового обмеження) фізичного доступу до суду - Румунія та Болгарія; 3) призупинення розгляду справ (крім невідкладних та термінових) - Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Франція, Польща.

Констатуючи швидкий перехід судів країн ЄС на дистанційні слухання у режимі відеоконференції, визначено наступні проблеми їх регламентації та застосування: 1) потреба нормативного закріплення та чіткого регламентування в усіх процесуальних кодексах порядку проведення дистанційних судових засідань; 2) недостатня технічна забезпеченість судових установ та учасників судових засідань, а також брак певної бази відповідних навиків використання технологій відеоконференцзв'язку; 3) проблема забезпечення принципу публічності, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; 4) потреба захисту та збереження персональних даних, конфіденційної інформації та судової таємниці; 5) нерівні можливості для вразливих груп населення (люди похилого віку, люди із інвалідністю та діти); 6) проблема проведення дистанційних судових слухань в кримінальних справах за участі підозрюваного та обвинувачення, як порушення міжнародно-визнаних гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачений статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статтями 47 і 48 Хартії Європейського союзу про основоположні права.

На підставі аналізу показників ефективності систем правосуддя країн ЄС у період пандемії (за даними звіту EU Justice Scoreboard) виокремлено країни з найбільш розвиненими системами електронного судочинства, що мають високий рівень інтеграції новітніх інформаційних технологій в судочинство, а саме: Естонію, Австрію, Литву, Латвію, Італію, Фінляндію та Чеську Республіку. Встановлено, що найвищі показники за критерієм рівня впровадження і застосування цифрових технологій у судах також мають Швеція та Нідерланди; за ступенем захищеності електронного взаємозв'язку – Данія та Іспанія; за рівнем

розвитку цифрових рішень для подачі і розгляду судових справ в електронному вигляді – Словаччина та Угорщина.

Аргументовано, що криза в сфері охорони здоров'я наочно продемонструвала, що лише судові системи, оснащені технологічними інструментами електронного правосуддя, можуть гарантувати роботу судів та доступ до правосуддя. Завдяки електронному документообігу, інтегрованим електронним судовим системам та дистанційним слуханням можна управляти багатьма судовими процесами, не зважаючи на обмеження пересування і вимоги соціального дистанціювання. Окрім того, пандемія підсвітила явну необхідність перегляду вже існуючих рішень в сфері доступу до правосуддя та стимулювала до пошуку та впровадженню нових цифрових інструментів. В цей час судові системи країн ЄС зіштовхнулись з новими проблемами, що наочно висвітлили як слабкі так і сильні сторони вже існуючих механізмів електронного судочинства. Ті країни, що вже мали відповідні технології електронного документообігу, електронні можливості для проведення віддалених судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, набагато краще впоралися з викликами та обмеженнями пандемії. При цьому, уряд цих країн лише здійснював певне коригування процедури здійснення судового розгляду на базі вже існуючих механізмів, що дозволило збільшити їх ефективність та потенціал.

Опираючись на статистичні дані Звіту CEREJ у період початку поширення коронавірусної інфекції, здійснено поділ країн Європейського Союзу в залежності від рівня ефективності правосуддя на: 1) країни з найвищим показником (вище 100%) - Швеція, Словенія, Польща, Італія, Чорногорія, Данія, Боснія і Герцеговина, Вірменія; 2) країни, що демонструють стабільний середній рівень (від 96 до 100%), наприклад Україна, Швейцарія, Естонія, Австрія, Чеська Республіка, Німеччина, Латвія; 3) країни з найнижчим показником (менше 96 %) - Іспанія, Сербія, Люксембург, Литва, Франція, Хорватія, Фінляндія.

Беручи за основу звіт CEREJ за показниками ефективності розгляду судових справ, детально розглянуто приклади передової практики, які були спрямовані на підтримку систем правосуддя (на прикладі країн з найвищим (Польща і Італія),

середнім (Естонія і Австрія) та найнижчим (Литва) показником ефективності), роблячи акцент на впроваджені та використанні електронного судочинства як найбільш ефективного механізму забезпечення права на доступ до правосуддя у період пандемії. На підставі проведеного аналізу, констатовано, що не тільки використання вже існуючих елементів електронного правосуддя є панацеєю в умовах надзвичайної ситуації (яскравим прикладом є Литва, яка маючи високий рівень інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в судову систему не змогла скористатися цим потенціалом, та абсолютно протилежний досвід Польщі). Проте, ці данні також підтверджують, що у більшості країн робота судових органів в період COVID-19 була стабільною, оскільки вимушені заходи фізичного дистанціювання стимулювали перехід на віддалені електронні форми співпраці суду та сторін провадження, що вже і так давно функціонували та використовувались в цих країнах (до прикладу - Естонія, Австрія та Італія).

За результатами дослідження досвіду країн Європейського Союзу при використанні ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії, запропоновано наступні пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя: 1) об'єктивна потреба у вдосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі, шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах; 2) спрямувати державну політику країн на підвищення рівня цифрової компетентності у сфері використання електронного правосуддя як суддів та працівників судів, так і громадян; 3) забезпечити рівноцінний доступ до систем електронного судочинства, акцентуючи увагу на вразливі категорії громадян та на регіони з недостатньо розвиненим інфраструктурним доступом; 4) обладнати всі судові органи достатньою технічною базою та програмним забезпеченням з одночасним здійсненням його обслуговування спеціалістами у сфері цифрових технологій; 5) вдосконалити захист персональної інформації та судової таємниці з метою недопущення їх розкриття, в тому числі шляхом введення жорсткого покарання та відповідальності за їх несанкціоноване поширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетьман А.П. Правове регулювання відносин у мережі інтернет. Національна академія правових наук України. 2016. Монографія. URL: <https://ndipzir.org.ua/archives/5224>
2. Бринцев О.В. Електронний суд в Україні. Досвід та перспективи: монографія. 2016. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/userfiles/bryncev07122016.pdf>
3. Політанський В.С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. Право і суспільство. 2020. № 5. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/8.pdf
4. Заплотинський Б.А. Електроннесудочинство. Конспект лекцій. Кафедра менеджменту та інформаційних технологій КІВ та П НУ «ОЮА». 2018. URL: <https://core.ac.uk/reader/212965320>
5. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті взаємодії суду та інститутів громадського суспільства: теоретико-правова характеристика. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2017. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/5/4.pdf>
6. Заїкін А. П. Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук: спец: 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». 2021. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11319>
7. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец: 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» 2021. URL: <https://uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/33609>
8. Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_7_21

9. Кучинська О.П., Мильцева В.С. Правові засади електронного правосуддя. Вісник кримінального судочинства. 2018 р. № 3. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Kuchunska.pdf
10. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. 2020. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>
11. Обрусна С.Ю. Теоретико-правові засади визначення поняття «електронний суд» / Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків: Нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, ХНУВС, 2019. URL: <http://surl.li/gkzmr>
12. Ross J. Don't Confuse Digital with Digitization. 2017. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8661255>
13. Thomas Ritter, Carsten Lund Pedersen. Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms: Past, present, and future. 2020. URL: <http://surl.li/gkzmu>
14. E. Latifah, A. Bajrektarević, M. Imanullah. Digital Justice in Online Dispute Resolution: The Shifting from Traditional to the New Generation of Dispute Resolution. 2019. URL: <http://surl.li/gkzmy>
15. Vermeys. N. Code source et sources codifiées: pour une cyberjustice québécoise ouverte et accessible. 2010. URL: <http://surl.li/gkznd>
16. Brennen S. Digitalization and Digitization. 2018. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118766804.wbiect111>
17. В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. Правознавство. Підручник. 2003. URL: <https://buklib.net/books/21888/>
18. Решота В.В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_62_16
19. Словник української мови в 11 томах. Словник. URL: <https://slovnyk.ua/>

20. Бондаренко В.А., Пустова Н.О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. 2017. URL: <http://surl.li/gkznj>
21. Гадецька З. М., Штабрат А. І. Впровадження систем електронного судочинства. Ефективна економіка. 2021. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/82.pdf
22. Ключевський В.І. Електронне судочинство: шляхи впровадження та зарубіжний досвід. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2020. № 1. URL: <http://surl.li/gkznl>
23. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. 2009. Committee of Ministers, Council of Europe. URL: <http://surl.li/gkznn>
24. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи від 28 лютого 2001 року URL: <http://surl.li/gkznr>
25. Юридичний словник/ За ред. ак. АН УРСР Б.М.Бабій, В.М.Корецького, В.В.Цветкова. К. : УРЕ, 1974. 844с.
26. Бежевець А.М. Електронне судочинство як необхідний елемент цифрової трансформації суспільства та держави. Інформація і право. 2020. №4(35) URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/221244>
27. Бережанський Г.І. Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: порівняльно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.10. Київ. 2018. 250 с.
28. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві. Монографія. 2016. URL: <https://griml.com/nhice>
29. Берназюк О.О. Проблема співвідношення понять «електронний суд», «електронне судочинство» та «електронне правосуддя». Теорія і практика

сучасної юриспруденції : збірник міжнародної науково-практичної конференції. 2017. С. 9–10.

30. Юзевич В.М., Микитенко Н.О. Судова влада в Україні. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_9_62

31. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

32. Ясельська Н.М. Особливості розуміння сутності права на доступ до правосуддя. Юридичний вісник. 2021. № 3. С. 193-200. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18883>

33. Шрамек проти Австрії : рішення ЄСПЛ від 22.10.1984 р. № 8790/79. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/de30a4/pdf/>

34. Ле Конт, Ван Левен И Де Мейер проти БЕЛЬГІЇ: рішення ЄСПЛ від 23.06.1981 р. № 6878/75. URL: <http://surl.li/gkzob>

35. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя 1845/0/15-21 від 17 серпня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

36. Benyekhlef Karim. A tale of cyberjustice .2011. URL: <https://www.cyberjustice.ca/files/sites/102/CJ-LAB-A-Tale-of-Cyberjustice-Final.pdf>

37. Синєокий О.В. Високотехнологічне інформаційне право України: навчальний посібник. /Синєокий О.В. Харків. 2010. 360 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2011/Posib_Sineokiy_2010.pdf

38. Швачич Г. Г., Толстой В.В., Петречук Л. М., Іващенко Ю.С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник. 2017. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf

39. Данильчук Л. Сутність і зміст поняття «Інформаційно-комунікаційні технології». 2012. URL: <https://oldena.lpnu.ua/bitstream/ntb/23872/1/16-123-130.pdf>

40. Гончаренко О.М., Бабаджанян Г.Б. Правове регулювання використання цифрових технологій у господарській діяльності. Юридичний бюлетень. 2020. №12. URL: <http://surl.li/gkzoe>

41. Про забезпечення реалізації деяких питань цифрового розвитку. Наказ Державного агентства з питань електронного урядування України від 09.04.2019 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0024883-19#Text>

42. Маслюк А.М., Євченко І.М., Використання цифрових освітніх ресурсів у процесі підвищення кваліфікації суддів. Інформаційні технології та засоби навчання. 2021. №2 URL: <http://surl.li/gkzok>

43. О. Yu. Burov, «Technology and innovation in human activity era: challenges and information technology». Information Technologies and Learning Tools, vol. 5 (49), pp. 16–25, 2015. URL: <http://surl.li/gkzop>

44. Єсімов С. С. «Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади». Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Юридичний. 2015. № 1, с. 173–184, 2015.

45. Ковальчук В. Використання цифрових технологій в професійній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання <http://surl.li/dedzr>

46. Даннінков О.В. Розвиток цифрових компетенцій в умовах інформатизації суспільства. тези учасників IV міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ, 29–30 берез. 2018 р.)/ М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ. 2018. С.44-46. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197267483.pdf>

47. Joao Mattar, Cassio Cabral Santos, Lucia Maria Cuque. Analysis and Comparison of International Digital Competence Frameworks for Education. 2022. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7102/12/12/932>

48. Le Deist F.D, Winterton J. What is competence? Human Resource Development International. 2005. Vol. 8, No. 1 URL: https://skupnost.sio.si/pluginfile.php/446200/mod_page/content/1/Clanki/Delamare_Winterton_2005_What_is_Competency.pdf

49. Борщевський І. В., Гринь О. Д. Правова компетенція в загальнотеоретичній юриспруденції: поняття й особливості. 2020. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30295/1/56-88.pdf>
50. Salman M.; Ganie, S.A.; Saleem, I. The concept of competence: A thematic review and discussion. 2020. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/EJTD-10-2019-0171/full/html>
51. Чеботарьова І.О. Вітчизняні та зарубіжні термінологічні аспекти впровадження компетентнісного підходу. 2015. URL: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/47/15.pdf>
52. Bravo M.C.M., Serrano-Puche J. Meta-framework of digital literacy: A comparative analysis of 21st-century skills frameworks. Rev. Lat. Comun. Soc. 2021. URL: <http://surl.li/gkzqb>
53. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Institute for Prospective Technological Studies (Joint Research Centre). Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2012. URL: <http://surl.li/gkzqe>
54. Spante M., Hashemi S.S., Lundin, M., Algers, A. Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. Cogent Educ. 2018. URL: <http://surl.li/gkzqi>
55. Council Recommendation on Key Competences for Life-long Learning. European Commission. 2018. URL: <http://surl.li/dhshv>
56. Ana Pejić. The Digital Competence Framework for Citizens. URL: <http://surl.li/gkzqq>
57. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>
58. Justice and information technologies (IT). Consultative council of european judges. 2011. URL: <https://rm.coe.int/168074816b>
59. Dovilė Barysė. People's Attitudes towards Technologies in Courts. 2022. URL: <https://doi.org/10.3390/laws11050071>

60. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts. European commission. COM(2021) 206 final. 2021/0106(COD). URL: <http://surl.li/gkyp1>
61. Alison J. Head, Barbara Fister, & Margy MacMillan. Information Literacy in the Age of Algorithms (Project Information Literacy). URL: <http://surl.li/ghlkc>
62. Pam Ugwudike. Predictive Algorithms in Justice Systems and the Limits of Tech-Reformism Pam Ugwudike. International Journal for Crime, Justice and Social Democracy. 2022. Vol. 11 No. 1. URL: <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/2189>
63. Rovatsos M.,Mittelstadt B., Koene A. Landscape Summary: Bias in Algorithmic Decision-Making. Centre for data ethics and innovation. URL: <http://surl.li/ghlkh>
64. Emily Keddell. Algorithmic Justice in Child Protection: Statistical Fairness, Social Justice and the Implications for Practice. 2019. URL: <https://www.mdpi.com/2076-0760/8/10/281>
65. Reuben Binns. Human Judgment in algorithmic loops: Individual justice and automated decision-making. 2020. URL: <http://surl.li/gkyoo>
66. Paul Hayes, Ibo van de Poel, Marc Steen. Algorithms and values in justice and security. 2020. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-019-00932-9>
67. Anthony Deen, Mariana Rozo Paz, Sara Ortiz, Yara Antoniassi. Algorithmic Justice: The Next Civil Rights Frontier? 2022. URL: <http://surl.li/gkyot>
68. Sun M., Gerchick M. The scales of (algorithmic) justice: tradeoffs and remedies. AI Matters. 2019. Volume 5. Issue 2. URL: <https://sigai.acm.org/static/aimatters/5-2/AIMatters-5-2-08-Sun.pdf>
69. Bias in algorithms - Artificial intelligence and discrimination. Report. European Union Agency for Fundamental Rights. 2022. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/bias-algorithm>
70. BigData: Discrimination in data-supported decision making. European Union Agency for Fundamental Rights. 2018. URL:

<https://fra.europa.eu/en/publication/2018/bigdata-discrimination-data-supported-decision-making>

71. Ignacio N. Cofone. Algorithmic Discrimination Is an Information Problem. *Hasting Law Journal*. 2019. Volume 70. Issue 6. URL: <http://surl.li/gkyoy>

72. Pauline Kim. Big Data and Artificial Intelligence: New Challenges for Workplace Equality. 2018. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3296521

73. Olhede, S., Wolfe, P. Can algorithms ever be fair? 2018. URL: <https://www.lawsociety.org.uk/news/blog/can-algorithms-ever-be-fair/>

74. Juškevičiūtė-Vilienė Agnė. Artificial intelligence and the constitutional right of access to justice. *Uniwersytet Łódzki*. 2020. vol. 93. URL: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:81167391/>

75. Cut Off From the Courthouse: How the Digital Divide Impacts Access to Justice and Civic Engagement. Report. URL: <https://nextcenturycities.org/bipartisantechcutofffromthecourthousereport/>

76. Miriam C Buiten. Towards Intelligent Regulation of Artificial Intelligence. 2019. URL: <http://surl.li/gjmmx>

77. Adrian Weller. Transparency: Motivations and Challenges. 2019. URL: <https://arxiv.org/pdf/1708.01870.pdf>

78. A study of the implications of advanced digital technologies (including AI systems) for the concept of responsibility within a human rights framework. Council of Europe study. 2019. URL: <https://rm.coe.int/responsability-and-ai-en/168097d9c5>

79. Leslie D. Understanding artificial intelligence ethics and safety: A guide for the responsible design and implementation of AI systems in the public sector. 2019. URL: <http://surl.li/gkyoc>

80. Paul Nemitz. Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence. 2018. URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsta.2018.0089>

81. Sonja Bekker. Fundamental Rights in Digital Welfare States: The Case of SyRI in the Netherlands. *Netherlands yearbook of international law*. 2021. URL: <http://surl.li/gkyok>
82. Landmark ruling by Dutch court stops government attempts to spy on the poor – UN expert. URL: <http://surl.li/gkyoi>
83. De Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Nota van toelichting. *Staatscourant* 2014, № 26306. URL: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2014-26306.html>
84. Marvin van Bekkum, Frederik Zuiderveen Borgesius. Digital welfare fraud detection and the Dutch SyRI judgment. *European Journal of Social Security*. 2021. Volume 23, Issue 4. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13882627211031257>
85. How Dutch activists got an invasive fraud detection algorithm banned. URL: <https://algorithmwatch.org/en/syri-netherlands-algorithm/>
86. Barocas S., Selbst A.D. Big Data's Disparate Impact. URL: <https://www.californialawreview.org/wp-content/uploads/2016/06/2Barocas-Selbst.pdf>
87. Rabinovich-Einy Orna and Ethan Katsh. Access to Digital Justice: Fair and Efficient Processes for the Modern Age. 2017. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3508315
88. Handbook on European non-discrimination law. European Union Agency for Fundamental Rights. 2018. URL: <http://surl.li/gkypj>
89. Malgieri G. and Comandé G. Why a Right to Legibility of Automated Decision-Making Exists in the General Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law*. 2017. URL: <https://ssrn.com/abstract=3088976>
90. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr-info.eu/>
91. Andrew D Selbst, Julia Powles. Meaningful information and the right to explanation. *International Data Privacy Law*. 2017. URL: <https://academic.oup.com/idpl/article/7/4/233/4762325>

92. Wachter S., Floridi L. Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law*. 2017. URL: <https://academic.oup.com/idpl/article/7/2/76/3860948>
93. Malgieri G. Automated decision-making in the EU Member States: The right to explanation and other “suitable safeguards” in the national legislations. 2019. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364918303753>
94. Leslie D. Understanding artificial intelligence ethics and safety: A guide for the responsible design and implementation of AI systems in the public sector. 2019. URL: <http://surl.li/gkyoc>
95. Leslie D. Data Justice Stories: A Repository of Case Studies. 2022. URL: <http://surl.li/gkynv>
96. Термінологія в галузі захисту інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу: Нормативний документ системи технічного захисту інформації. Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України. Київ. 1999. URL: <https://tzi.com.ua/downloads/1.1-003-99.pdf>
97. NJCM et al. v The Dutch State. The Hague District Court ECLI (SyRI). 2020. URL: <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBDHA:2020:1878>
98. Ібадов Е.Т., Михайліна Т.В. Електронне правосуддя: перспективи та проблеми впровадження. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. Том 2. №8. URL: <http://surl.li/gbdwg>
99. Про реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: Наказ Державної судової адміністрації України № 105 від 07.09.2012. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N1052012>
100. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: Наказ Державної судової адміністрації України №72 від 31.05.2013. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N722013>

101. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи: лист ДСА від 28.08.2013 року № 1/06-1-805. URL: <http://surl.li/gbozc>

102. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки: Рада суддів України від 11.12. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr071414-14#Text>

103. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <http://surl.li/gbeco>

104. Про проведення дослідної експлуатації підсистеми "Електронний суд" в пілотних судах: Наказ Державної судової адміністрації України №367 від 23.03.2017. URL: <http://surl.li/gbeef>

105. Про внесення змін до наказу ДСА України від 23.03.2017 № 367: Наказ Державної судової адміністрації України № 269 від 31.05.2018. URL: <http://surl.li/gbeia>

106. Про проведення тестування підсистеми "Електронний суд" у місцевих та апеляційних судах: Наказ Державної судової адміністрації України № 628 від 22.12.2018. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/628_18.pdf

107. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України № 17 від 02.03.2018. URL: <http://surl.li/gbell>

108. Рішення Ради суддів України №75 від 20 вересня 2019 року. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=93&page=4&per-page=8>

109. Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Наказ Державної судової адміністрації України № 168 від 13.04.2018. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SA18116>

110. Офіційне видання «Голос України» № 229 (6984), С. 11. 2018. URL: http://www.golos.com.ua/edition_archive/2018-12

111. Про повернення на доопрацювання проекту Положення Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему: рішення Вищої ради правосуддя №624/0/15-19 від 28.02.2019. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS31575#>

112. Сьогодні ДСА України на виконання рішення ВРП відкликала офіційне оголошення щодо початку роботи ЄСІТС. Сайт Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/press/news/657694/>

113. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: пояснювальна записка до проекту Закону від 13.08.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69679

114. Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет»: Наказ Державної судової адміністрації України № 247 від 01.06.2020. URL: <http://surl.li/gberu>

115. Про внесення змін до наказу ДСА України від 01.06.2020 № 247: Наказ Державної судової адміністрації України № 268 від 17.06.2020. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/2020/4/N_268_20.pdf

116. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1416-20#Text>

117. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя 1845/0/15-21 від 17.08. 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

118. Офіційне видання «Голос України» № 168 (7668) від 04.09.2021 року. С 15. URL: http://www.golos.com.ua/edition_archive/2021-09

119. Про судовий збір: Закон України № 3674-VI від 08.07.2011 року (зі змінами і доповненнями від 25.11.2022). URL: <http://surl.li/afelf>

120. Про введення підсистеми захищеного відеоконференцз'язку в дослідну експлуатацію: наказ Державної судової адміністрації України № 98 від 31.03.2021. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_98_21
121. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. 2013. URL: <http://surl.li/gbdve>
122. Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. URL: <http://www.apdp.in.ua/v72/61.pdf>
123. Козакевич О.М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. Дисертація. 2021. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16030>
124. Мильцева В.С. Правові аспекти запровадження єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. 2017. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/27dec2017/102.pdf>
125. Гетманцев М.О. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: реальність і виклики сьогодення. Підприємництво, господарство і право. 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_38
126. Введення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя необхідно вже сьогодні – Секретар ВП ВС Всеволод Князєв. Офіційний вебсайт Верховного Суду. URL: <http://surl.li/gbdvn>
127. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку. Дисертація. 2021. URL: <https://uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/33609>
128. Абрамович Р.А. Практичні аспекти впровадження електронного правосуддя в Україні. Юридична газета. 2017. URL: <http://surl.li/gbpml>
129. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. 2020. С. 204. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>
130. Кушакова-Костицька Н.В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_7_21
131. Підсистема «Електронний суд» досі не функціонує в київському апеляційному суді. Журнал «Юридична практика». 18.11.2021. URL: <http://surl.li/gbppk>

132. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя №1845/0/15-21 від 17.08.2021. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/499905___690586

133. Офіційне повідомлення на сайті Господарського суду Запорізької області від 19.01.2023. URL: <https://zp.arbitr.gov.ua/sud5009/pres-centr/news/1371603/>

134. Офіційне повідомлення на сайті Господарського суду Кіровоградської області від 07.02.2023 року. URL: <http://surl.li/gbpqj>

135. Про початок перебігу процесуальних строків в Електронному суді: лист Державної судової адміністрації України №15-103/22 від 05.01.2022. URL: <http://surl.li/etjgc>

136. Постанова Верховного Суду України по справі № 522/7002/17 (провадження № 61-10558св22) від 07.12.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107803716>

137. Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України №231/2021 від 11.06.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

138. Концепція програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови ЄСІТС на 2022-2024 роки: наказ Державної судової адміністрації України № 178 від 14.6.2022. URL: <http://surl.li/gboyu>

139. Про затвердження Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду: наказ Державної судової адміністрації України №169 від 08.04.2020 року. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_169_20

140. Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>

141. Дорогіх О.М. Правові засади Європейської інтеграції України. URL: <http://surl.li/gldng>

142. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження № 1556-р Кабінету міністрів України від 02.12.2020. URL: <http://surl.li/ovfx>

143. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України №438-р від 12.05.2021. URL: <http://surl.li/gbpvk>

144. Мінцифра сформувала експертний комітет з питань розвитку сфери штучного інтелекту. URL: <http://surl.li/gbpva>

145. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. URL: <http://surl.li/gbpsm>

146. CAI - Committee on Artificial Intelligence. URL: <http://surl.li/gbpul>

147. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: <http://surl.li/gbpst>

148. Guidelines on artificial intelligence and data protection. Convention 108. URL: <http://surl.li/gbptl>

149. Unboxing Artificial Intelligence: 10 steps to protect Human Rights. Commissioner for Human Rights Council of Europe. URL: <http://surl.li/gbpwf>

150. White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust. 2020. URL: <http://surl.li/gbpwo>

151. A. D. (Dory) Reiling. Courts and Artificial Intelligence. International journal for court administration. 2020. Volume 11. Issue. 2. URL: <https://iacajournal.org/articles/10.36745/ijca.343>

152. Felix Wideroth. The Robot as a Judge. Dissertation in Procedural Law. 2020. URL: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1412162/FULLTEXT02.pdf>

153. Trevor Bench-Capon. Thirty years of Artificial Intelligence and Law: Editor's Introduction. Artificial Intelligence and Law. 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-022-09325-8>

154. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: <http://surl.li/gbpst>

155. Parliamentary assembly of the council of Europe. Justice by algorithm – the role of artificial intelligence in policing and criminal justice systems. Report. URL: <https://pace.coe.int/en/files/28723>

156. Communication from the commission to the european parliament, the european council, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. Artificial Intelligence for Europe. COM/2018/237. URL: <http://surl.li/gbqbt>

157. David Schatsky, Craig Muraskin and Ragu Gurumurthy. Demystifying Artificial Intelligence: What Business Leaders Need to Know about Cognitive Technologies. Report, Deloitte University Press. 2014. URL <http://surl.li/gbpyn>

158. Бусол О.Ю. Потенційна небезпека штучного інтелекту. Журнал «Інформація і право». 2015. URL: <http://surl.li/fwhtk>

159. Сидорчук Ю.М. Філософсько-правові проблеми використання штучного інтелекту. Право і суспільство. 2017. URL: <http://surl.li/gbqbd>

160. Paweł Marcin Nowotko. AI in judicial application of law and the right to a court. 2021. URL: <http://surl.li/gbqcb>

161. Погореленко А.К. Штучний інтелект: сутність, аналіз застосування, перспективи розвитку. URL: <http://surl.li/gbqco>

162. Tiple Vasile. Recommendations on the European Commission's White Paper on Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. 2020. URL: <https://ssrn.com/abstract=3706099>

163. Баранов О.А. Інтернет речей (IoT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. Журнал «Інформація і право». 2018. URL: <http://surl.li/gbqdq>

164. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту в цивільному праві. Актуальні проблеми законодавства. 2019. №4 URL: <http://surl.li/gbqdz>

165. Кривицький Ю.В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2021. №2. URL: <http://surl.li/fmzln>

166. Гринчук А.О. Штучний інтелект як об'єкт правового регулювання: поняття, види та ознаки. Журнал східноєвропейського права. 2019. №70. URL: <http://surl.li/gbqeo>
167. Tania Sourdin. Judge v Robot? Artificial Intelligence and Judicial Decision-Making. UNSW law journal. 2018. 41(4) URL: <https://doi.org/10.53637/ZGUX2213>
168. Вперше робот-адвокат працюватиме на судовому засіданні. URL: <http://surl.li/gbqez>
169. Officiële site Magontslag.nl URL: <https://www.magontslag.nl/>
170. Verhulp, E., Rietveld R. Hoe expertsystemen de rechtspraak kunnen helpen. Algoritmes in de rechtspraak. Wat artificiële intelligentie kan betekenen voor de rechtspraak. Den Haag, Nederland: SDU. 2019. URL: <http://surl.li/gbqim>
171. Online Dispute Resolution Advisory Group. Online dispute resolution for low value civil claims. Report. Civil Justice Council. February 2015. URL: <http://surl.li/gbqit>
172. Mateusz Bartoszek. Zastosowanie sztucznej inteligencji w sądownictwie w świetle zasady skutecznej ochrony sądowej. URL: <http://surl.li/gbqjb>
173. Houy C., Niesen T. & Fettke P. Towards automated identification and analysis of argumentation structures in the decision corpus of the German Federal Constitutional Court. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/6611332>
174. Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту: наказ Міністерства юстиції України №2023/5 від 26.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>
175. Yara, O., Golovko, L. & Bashkatova, V. Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects. European Journal of Sustainable Development. 2021. 10(1). URL: <http://surl.li/gbqlw>
176. Bijlsma, J., Bex, F. & Meynen, G. Artificiële intelligentie en risicotaxatie: Drie kernvragen voor strafrechtjuristen. Nederlands Juristenblad. 2019 URL: <http://surl.li/gbqkq>

177. Шишка. Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 143-145. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf
178. Weidong Ji. The Change of Judicial Power in China in the Era of Artificial Intelligence. DOI: <https://doi.org/10.1017/als.2020.37>
179. Felix Wideroth. The Robot as a Judge. Dissertation in Procedural Law. 2020. URL: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1412162/FULLTEXT02.pdf>
180. Zichun Xu. Human Judges in the Era of Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities. URL: <http://surl.li/gbqfn>
181. F. Z. Gyuranecz, B. Krausz, D. Papp. The AI is now in session – The impact of digitalisation on courts. DOI: <https://doi.org/10.35467/cal/151833>
182. Artificial Intelligence: A Substitute or Supporter of Judges? URL: <http://surl.li/gbqfy>
183. Y. Razmetaeva, S. Razmetaev. Justice in the Digital Age: Technological Solutions, Hidden Threats and Enticing Opportunities. 2021 2(10). Access to Justice in Eastern Europe. URL: <http://surl.li/gbqgc>
184. Donatas Murauskas. Dirbtinis intelektas priimant teismo sprendimą – algoritmo klasifikavimas remiantis teisinio kvalifikavimo stadijomis. 2020. URL: <http://surl.li/gbqmc>
185. Institute for Crime and Justice Policy Research. URL: <http://surl.li/gbqmn>
186. State v. Loomis. Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessments in Sentencing. URL: <http://surl.li/gbqmqz>
187. Токар Л.В. Штучний інтелект на варті справедливості: утопія чи перспектива людства. 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35614>
188. Van der Put M. Kunstmatige intelligentie bij rechterlijke oordeelsvorming, theoretische analyse en praktische implementatie. 2022. URL: <http://surl.li/gbqfg>
189. В Україні зафіксовано перший випадок коронавірусу – МОЗ. URL: <http://surl.li/gbtts>
190. Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://surl.li/aprtz>

191. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України №211 від 11.03.2020. URL: <http://surl.li/fhez>

192. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України №392 від 20.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text>

193. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236: постанова Кабінету Міністрів України №372 від 26.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2022-%D0%BF#Text>

194. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: Рада Європи. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

195. European court of human rights. Case of Mehmet Hasan Altan v. Turkey. Application no.13237/17. 2018. URL: <http://surl.li/gbxmt>

196. ОБСЄ. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ: Міжнародний документ від 26.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text

197. ОБСЄ. Документ Московської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ. Міжнародний документ від 03.10.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_084#Text

198. Lessons learnt and challenges faced by the judiciary during and after the COVID-19 pandemic. CEPEJ Declaration. 10 June 2020. URL: <https://rm.coe.int/declaration-en/16809ea1e2>

199. O. Rozhnov. Towards Timely Justice in Civil Matters Amid the COVID-19 Pandemic. Access to Justice in Eastern Europe. 2020. № 2-3 (7). URL: <https://ajee-journal.com/towards-timely-justice-in-civil-matters-amid-the-covid-19-pandemic>

200. Георгієвський Ю. Особливості адміністративного судочинства в умовах карантину, встановленого для запобігання поширенню в Україні COVID-19. Публічне право. 2020. №1(37). URL: <http://surl.li/gbyer>

201. Рада Суддів України. Рішення №19 від 17.03.2020. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no19-vid-170320-sodo-3139072992.pdf>

202. Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: рішення Вищої рада правосуддя від 26.03.2020. URL: <http://surl.li/gbygj>

203. Офіційне повідомлення на сайті Львівського окружного адміністративного суду. URL: <http://surl.li/gbyfj>

204. Офіційне повідомлення на сайті П'ятого апеляційного адміністративного суду. URL: <https://5aa.court.gov.ua/sud4854/pres-centr/news/917420/>

205. Офіційне повідомлення на сайті Шевченківського районного суду міста Києва. URL: <https://sh.ki.court.gov.ua/sud2610/pres-centr/news/911851/>

206. Офіційне повідомлення на сайті Ірпінського міського суду Київської області. URL: <https://ip.ko.court.gov.ua/sud1013/pres-centr/news/912796/>

207. Офіційне повідомлення на сайті Житомирського районного суду Житомирської області. URL: <http://surl.li/gbxyt>

208. Офіційне повідомлення на сайті Тернопільського апеляційного суду. URL: <https://tea.court.gov.ua/sud4817/pres-centr/news/910782/>

209. Офіційне повідомлення на сайті Городищенського районного суду Черкаської області. URL: <https://gd.ck.court.gov.ua/sud2302/pres-centr/news1/910465/>

210. Офіційне повідомлення на сайті Московського районного суду міста Харкова. URL: <https://ms.hr.court.gov.ua/sud2027/pres-centr/novinu/911662/>

211. Офіційне повідомлення на сайті Оболонського районного суду міста Києва. URL: <https://ob.ki.court.gov.ua/sud2605/pres-centr/news/1098305/>

212. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України №540-IX від 30.03.2020. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>

213. Kaplina O., Sharenko S. Access to Justice in Ukrainian Criminal Proceedings During the COVID-19 Outbreak. Access to Justice in Eastern Europe. 2020. №2/3(7). URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1599502891.pdf

214. Щодо дотримання прав учасників судових проваджень та представників ЗМІ в умовах карантину: рішення Ради Суддів України №63 від 30.10.2020. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=101&page=2&per-page=8>

215. Вплив COVID-19 на права людини в Україні. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. (грудень 2020). URL: <https://ukraine.un.org/uk/104994-vpliv-covid-19-na-prava-lyudini-v-ukraini>

216. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України для запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 18.06.2020 № 731-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-20#Text>

217. 18 хвилин у Zoom: в Україні відбулося перше судове засідання через популярний додаток для відеоконференцій. URL: <http://surl.li/gbxrw>

218. Судова статистика. Офіційний сайт судової влади. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

219. Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду: наказ Державної судової адміністрації України №169 від 08.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0169750-20#Text>

220. Звітність щодо стану здійснення правосуддя в місцевими та апеляційними судами. Офіційний сайт судової влади. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

221. Про внесення зміни до пункту 20-5 розділу XI "Перехідні положення" Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового

контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України № 558-IX від 13.04.2020. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558-20#Text>

222. Георгієвський Ю. Пропозиції з удосконалення господарської діяльності ДП «Інформаційні судові системи» щодо розроблення ЄСІТС в Україні. Право та інновації №2 (30) 2020. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/626/552>

223. Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет»: Наказ Державної судової адміністрації України від 01 червня 2020 року №247. URL: <http://surl.li/gbxvr>

224. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року №1845/0/15-21. URL: <http://surl.li/gbxuz>

225. Виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки. Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/action_plan_2023/

226. Річні звіти Шостого апеляційного адміністративного суду за 2018-2020 роки. Офіційний сайт Шостого апеляційного адміністративного суду. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/zvity/zvit-kaas.html>

227. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

228. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14.03.2022р. №133/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737>

229. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 18.04.2022 № 259/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237>

230. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12.08.2022р. №573/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5732022-43633>

231. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 07.11.2022 р. №757/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7572022-44873>

232. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#n2>

233. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

234. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24

235. Гвоздь В. Воєнний стан і права людини. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15246>

236. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/7.pdf>

237. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012р. №9-рп/2012. URL: <http://surl.li/dsjfp>

238. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. №254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4259>

239. Привиденцев О.Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(42). 2022. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1_2022/1_2022.pdf#page=54

240. Кузнецова К.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/8843>
241. Кравченко М.О. Деякі аспекти доступу до правосуддя в умовах воєнного стану. 2022. Т. 2. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19647>
242. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ: Верховний Суд. URL: <http://surl.li/ccpbtt>
243. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014р. №1632-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>
244. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>
245. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф: рішення Ради Суддів України від 24.02.2022 р. №9. URL: <http://surl.li/gbzxc>
246. Щодо роботи судів в умовах воєнного стану: рекомендації Ради Суддів України від 02.03.2022 р. URL: <http://surl.li/cgror>
247. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та / або суду чи безпосередньої загрози його захоплення: розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22 URL: <http://surl.li/gbzwt>
248. Смакович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 70. 2022. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259365/256007>
249. ДСА України про здійснення правосуддя в умовах війни станом на 31.05.2022 р. Сайт Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1279804/>

250. Роботу Луганського окружного адміністративного суду призупинено. Офіційний сайт Луганського районного адміністративного суду. URL: <https://adm.lg.court.gov.ua/sud1270/pres-centr/news/1259766/>

251. Ukrainian courts in wartime. 2022. URL: <http://surl.li/gbzff>

252. Робота суду в умовах воєнного стану. Офіційний сайт Луганського районного адміністративного суду. URL: <https://adm.lg.court.gov.ua/sud1270/pres-centr/news/1272971/>

253. Показники роботи Луганського окружного адміністративного суду у травні 2022 року. Офіційний сайт Луганського районного адміністративного суду. URL: <https://adm.lg.court.gov.ua/sud1270/pres-centr/news/1280434/>

254. Про затвердження Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання: наказ Державної судової адміністрації України від 06.06.2022 р. № 156. URL: <http://surl.li/gbzvn>

255. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану: Закон України №2461-IX від 27.07.2022 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-20#Text>

256. Justiitsminister: Eesti kohtukorraldus muutub töökindlaks ka hübriidründe ja sõja korral. URL: <http://surl.li/gbzgb>

257. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

258. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. URL: <http://surl.li/gbztx>

259. Статистика повітряних тривог в Україні. URL: <https://airalarmstatua.com/>

260. Історія повітряних тривог у Києві внаслідок російської військової агресії (станом на 07.02.2023). URL: <https://kyiv.digital/storage/air-alert/stats.html>

261. Щодо роботи Дарницького районного суду міста Києва. Офіційний сайт Дарницького районного суду міста Києва. URL: <https://dr.ki.court.gov.ua/sud2602/pres-centr/news/1331912/>
262. Оголошення про роботу Київського апеляційного суду. URL: <https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pres-centr/news/1352304/>
263. Щодо роботи Верховного Суду України. Офіційний сайт верховного суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1331999/>
264. Сьогоднішня атака на енергосистему була наймасштабнішою за всю війну – Герман Галущенко. Офіційний сайт Міністерства енергетики України. URL: <http://surl.li/gbzrv>
265. Типи відключень електроенергії: яка між ними різниця. Офіційний сайт ДТЕК. URL: <http://surl.li/gbzqz>
266. Щодо роботи Київського окружного адміністративного суду. Офіційний сайт Київського окружного адміністративного суду. URL: <https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pres-centr/news/1352304/>
267. Офіційне повідомлення Дарницького районного суду міста Києва. URL: <https://dr.ki.court.gov.ua/sud2602/pres-centr/news/1340005/>
268. Man sentenced to death in Singapore via Zoom. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-52739676>
269. OSCE Human Dimension Commitments and State Responses to the Covid-19 Pandemic. 2020. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/e/c/457567_0.pdf
270. OSCE. The functioning of courts in the Covid-19 pandemic. 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/5/469170.pdf>
271. OECD. Access to justice and the COVID-19 pandemic: Compendium of Country Practices. 2020. URL: <http://surl.li/gbvfm>
272. Verordnung über Massnahmen in der Justiz und im Verfahrensrecht im Zusammenhang mit dem Coronavirus. Vom 16. April 2020. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2020/234/de>
273. La Cour nationale du droit d’asile. Vademecum sur les video-audiences Devant la cour nationale du droit d’asile. 2020. URL: <http://surl.li/gbvhe>

274. CEPEJ. Selected national good practices on videoconferencing in judicial proceedings Complement to the CEPEJ Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. 2021. URL: <http://surl.li/gbvjc>
275. EU Justice Scoreboard 2021, 2022. URL: <http://surl.li/gbuzw>
276. Report "European judicial systems - CEPEJ Evaluation report - 2022 Evaluation cycle. 2020. URL: <http://surl.li/gbvaw>
277. Італія – третя країна у світі за кількістю уражених коронавірусом. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30452054.html>
278. Decreto-legge 17 marzo 2020, n. 18 Misure di potenziamento del Servizio sanitario nazionale e di sostegno economico per famiglie, lavoratori e imprese connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19. URL: <http://surl.li/gbviv>
279. Justice in a time of pandemic: EU judges share judicial practices with Ukrainian peers. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/news/9479/>
280. Decreto-legge 30 aprile 2020, n. 28 Misure urgenti per la funzionalita' dei sistemi di intercettazioni di conversazioni e comunicazioni, ulteriori misure urgenti in materia di ordinamento penitenziario, nonche' disposizioni integrative e di coordinamento in materia di giustizia civile, amministrativa e contabile e misure urgenti per l'introduzione del sistema di allerta Covid-19. URL: <http://surl.li/gbvks>
281. Maria Giuliana Civinini. La giornata europea della giustizia civile 2020, occasione di riflessione sull'impatto della pandemia sulla giustizia attraverso l'esperienza del Tribunale di Pisa. URL: <http://surl.li/gbvjj>
282. Decreto-legge 30 luglio 2020, n. 83 Misure urgenti connesse con la scadenza della dichiarazione di emergenza epidemiologica da COVID-19 deliberata il 31 gennaio 2020. URL: <http://surl.li/gbvmb>
283. Decreto-legge 19 maggio 2020, n. 34 Misure urgenti in materia di salute, sostegno al lavoro e all'economia, nonche' di politiche sociali connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19. URL: <http://surl.li/gbvmp>
284. Maurizio M. Caratteristiche e criticità della comunicazione da remoto in tema di giustizia. Amministrazione in Cammino. 2020. URL: <http://surl.li/gbvlm>

285. Sanders. A. Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic. International Journal for Court Administration. 2021. 12(2). URL: <http://surl.li/gbvng>
286. Justiz Online gewinnt eAward. URL: <http://surl.li/gbvom>
287. Портал електронних послуг Justice Online. URL: <https://justizonline.gv.at/jop/web/home>
288. Mobile phone signature & citizen card. URL: <https://www.buergerkarte.at/>
289. Digitale Justiz. URL: <http://surl.li/gbwom>
290. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für COVID-19-Maßnahmengesetz, Fassung vom 04.04.2023. URL: <http://surl.li/gbwqw>
291. Einführungserlass zum Umgang mit der aktuellen Corona-Pandemie (SARSCoV-2). 2020. URL: <http://surl.li/gbwsv>
292. Bundes-Verfassungsgesetz in der Fassung von 1929
StF: BGBl. Nr. 1/1930 (WV). URL: <https://www.jusline.at/gesetz/b-vg>
293. Zivilprozessordnung. StF: RGBl. № 113/189. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zpo>
294. Strafprozessordnung 1975 (StPO) StF: BGBl. № 631/1975 (WV) URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stpo>
295. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für 1. COVID-19-Justiz-Begleitgesetz, Fassung vom 25.03.2020. URL: <http://surl.li/gbwxp>
296. Nutarimas dėl karantino lietuvos respublikos teritorijoje paskelbimo. Lietuvos respublikos vyriausybė. 2020 m. kovo 14 d. Nr. 207. URL: <http://surl.li/gbxah>
297. Dėl teismų darbo organizavimo karantino laikotarpiu. URL: <http://surl.li/gbxcu>
298. Портал електронних послуг судів Литви. URL: <https://e.teismas.lt/lt/public/home/>
299. Lina Griškevič. Leedu kohtute digiteerimine. URL: <https://aastaraamat.riigikohus.ee/leedu-kohtute-digiteerimine/>
300. Ustawa o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz

wywołanych nimi sytuacji kryzysowych: Sejm Rzeczpospolita Polska. 2020. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000374>

301. Ustawa o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2: Sejm Rzeczpospolita Polska 2020. URL: <http://surl.li/gbxhd>

302. Krzysztof Jarzmus, Marcin Szwed. E-rozprawy w polskich sądach. Jak pandemia COVID-19 wpłynęła na pracę polskich sądów? 2021. URL: https://hfhr.pl/upload/2021/12/e-rozprawy_analiza.pdf

303. Rewolucja cyfrowa w sądach. Ministerstwo Sprawiedliwości. URL: <http://surl.li/gbuyb>

304. Gutowski M., Kardas P. Epidemia a digitalizacja działalności prawniczej – czyli o korzyściach i szkodach przyspieszonej cyfryzacji polskiego wymiaru sprawiedliwości. URL: <http://surl.li/gbusv>

305. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości w sprawie przekazania rozpoznawania spraw w elektronicznym postępowaniu upominawczym z dnia 29 listopada 2012. URL: <http://surl.li/gbuqv>

306. Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw. URL: <http://surl.li/gbuot>

307. Офіційний сайт e-sad.gov.pl. URL: <https://www.e-sad.gov.pl/>

308. Eriolukorra väljakuulutamine Eesti Vabariigi haldusterritooriumil. Vabariigi Valitsus. Vastu võetud 12.03.2020 nr 76. URL: <http://surl.li/gbumr>

309. Vabariigi Valitsuse 12. märtsi 2020. a korralduse nr 76 „Eriolukorra väljakuulutamine Eesti Vabariigi haldusterritooriumil“ muutmise. Väljaandja Vabariigi Valitsus, Jõustumise kp 24.04.2020. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/324042020005>

310. Справедливое судебное разбирательство также гарантируется при применении статьи 15. Верховный суд Эстонии. URL: <http://surl.li/gbulk>

311. Kohtute haldamise nõukoja soovitud õigusemõistmise korraldamiseks eriolukorra ajal. URL: <http://surl.li/gbulg>

312. Kohtud kohanesid eriolukorraga kiiresti ja hästi. Eesti Justiitsministeeriumi ametlik veebisait. URL: <http://surl.li/gbult>

313. Среди стран ЕС эстонские суды хорошо справились с пандемией короны. Официальный сайт Министерства юстиции Эстонии. URL: <http://surl.li/gbumz>

314. Kohtute digipöörde järgmine etapp. Eesti Justiitsministeeriumi ametlik veebisai. URL: <https://www.just.ee/uudised/kohtute-digipoorde-jargmine-etapp>

315. Marco Fabri. Will COVID-19 Accelerate Implementation of ICT in Courts? International Journal for Court Administration. 2021. №12 (2). DOI: <https://doi.org/10.36745/ijca.384>

316. European Criminal Bar Association. Statement of Principles on the use of video-conferencing in criminal cases in a post-covid-19 world. 2020. URL: https://www.ecba.org/extdocserv/20200906_ECBAStatement_videolink.pdf

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Ясельська Н. М. Особливості розуміння сутності права на доступ до правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200.
2. Ясельська Н. М. Доступ до правосуддя в умовах воєного стану. *Право. Людина. Довкілля*. 2022. № 13 (2). С. 78–85.
3. Ясельська Н. М. Проблеми та перспективи застосування технологій штучного інтелекту в системах електронного правосуддя: в контексті робот-суддя. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 2.

Стаття у науковому виданні іншої держави

4. Ясельська Н. М. Забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд в Україні та Польщі в умовах пандемії. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 6. С. 299–304.

Тези наукових доповідей

5. Ясельська Н. М. Нормативне закріплення стандартів реалізації права на справедливий судовий розгляд в міжнародному праві (окремі аспекти). Удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин з урахуванням зарубіжного досвіду: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 1 червня 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 141–145.
6. Ясельська Н. М. Право на доступ до суду: проблеми трактування статті 6 Конвенції з прав людини. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 25 вересня 2020 року: тези доповіді. Одеса, 2020. С. 159–162.
7. Ясельська Н. М. Запровадження в Україні практики проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку в умовах карантину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: XXV науково-практична конференція, м. Харків, 25 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 208–210.